

Historisk vattenverksamhet längs Svennevadsåns vattensystem

Hallsbergs och Svennevads socknar
Hallsbergs kommun
Örebro län
Närke

Lst dnr 584-8588-2021

Tomas Ekman & Johnny Rönngren

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2022 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2022:25

Författare	Tomas Ekman & Johnny Rönngren
Kvalitetsgranskning	Annica Ramström
Grafisk form	Sabina Larsson
Omslagsfoto	Slussen vid Å, där även den första masugnen längs Skogaån anlades. Foto från nordöst.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.

Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2022:25

KUNSKAPSUNDERLAG - INVENTERING

Historisk vattenverksamhet längs Svennevadsåns vattensystem

Hallsbergs och Svennevads socknar
Hallsbergs kommun
Örebro län
Närke

Lst dnr 584-8588-2021

Tomas Ekman & Johnny Rönngren

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	5	Inventering	44
Inledning	6	Fornlämningsbild före inventering 2022	44
Syfte	6	Tabell över lämningar som	
Metod och genomförande	6	behandlas i rapporten	46
Fältinventeringen	6	Skogaån	48
Uteslutna lämningar	7	Objekt 1: Dammvall – L2022:3218	48
Kart- och arkivstudier	8	Objekt 2: Kanal - L2022:3219	50
Tisaren	10	Objekt 3: Hyttlämning - L2022:3220	52
Skåle	11	Objekt 4: Hyttområde - L1982:9158	52
Åå (Östra å)	11	Objekt 5: Dammvall - L1979:1962	55
Skogaån	14	Objekt 6: Hyttlämning - L1982:8763	57
Emta kvarn – senare Skoga kvarn	18	Objekt 7: Metallindustri/järnbruk – L1982:9081	58
Skoga kvarn – tidigare Emta kvarn	18	Objekt 8: Kvarn – L2022:3223,	
Skogaholms bruk och masugnar	20	Skog och historia ID: 1014145	59
Skogaholms sågverk	25	Objekt 9: Hammarområde – L1979:1992	62
Skogaholms säteri	26	Objekt 10: Lägenhetsbebyggelse – L2022:3225	66
Skogasjön	28	Svennevadsån	68
Skepphulta	28	Objekt 11: Småindustriområde – L1980:9575	68
Svennevadsån	28	Objekt 12: Bro – L2022:3229	71
Korpetorp	30	Objekt 13: Hammarområde – L1980:8483	71
Carlshammar	31	Objekt 14: Bytomt/gårdstomt – L2022:3231	74
Lagmansbacka	31	Objekt 15: Småindustriområde – L1980:8487	74
Mellankvarn	32	Objekt 16: Husgrund, historisk tid – L1980:8393	77
Österkvarn	33	Objekt 17: Färdväg – L2022:3228	77
Norrberg	33	Objekt 18: Kvarn – L1980:8470	78
Sörberg	33	Objekt 19: Bytomt/gårdstomt – L2022:3232	80
Lillsjön	33	Objekt 20: Kvarn – L2022:3230	81
Sottern	34	Objekt 21: Bro – L1980:3613	81
Vattenbruk och bruk vid vatten	35	Objekt 22: Dammvall – L1980:9353	83
Jordbruket: Kvarnar, slätterängar,		Skepphulta flottled	83
bevattning, dikning	35	Objekt 23: Flottningsanläggning – L2022:3233	84
Utdikning och rätning	37	Objekt 24: Dammvall – L2022:3234	85
Fisket: Reglerad resurs.		Objekt 25: Flottningsanläggning – L2022:3235	87
Ålfiskeställen i testamenten	39	Objekt 26: Fossil åker – L2022:3237	88
Industrin: Kraftöverföring, dämningar, flottning	39	Objekt 27: Dammvall – L2022:3236	89
Flottning	40	Objekt 28: Lägenhetsbebyggelse – L1980:8749	92
Skepphulta flottled	41	Objekt 29: Dammvall – L2022:3238	93
Matstorpabäckens flottled	41	Referenser	94
		Bilagor	96
		Objektplaner	96

Figur 1. Karta över området längs Svennevadsåns vattensystem med inventeringsområdet markerat med svart. Skala 1:250 000.

SAMMANFATTNING

På uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län har Arkeologgruppen AB skapat ett kunskapsunderlag för Svennevadsåns vattensystem. Det består av åarna Skogaån och Svennevadsån samt sjöarna Tisaren, Skogasjön, Lillsjön och Sottern. Kunskapsunderlaget är baserat på kart- och arkivstudier samt fältinventering.

Arkivstudierna fokuserade på hur vattensystemet utnyttjats under historisk tid till exempel för vattenkraft, flottning och jordbruk.

Fältinventeringen syftade dels till att inventera efter nya lämningar, dels att återbesöka registrerade lämningar med koppling till vattenverksamhet och vid behov kontrollera antikvarisk status och bedömning. I samband med inventeringen nyregistrerades 18 lämningar. Sammanlagt behandlas 29 lämningar inom rapporten. Dessa utgörs av:

- 6 dammvallar (övrig kulturhistorisk lämning)
- 1 kanal (övrig kulturhistorisk lämning)
- 2 flottningsanläggningar (övrig kulturhistorisk lämning)
- 2 broar (övrig kulturhistorisk lämning)
- 1 fossil åker (övrig kulturhistorisk lämning)
- 2 bytomter/gårdstomt (möjlig fornlämning)
- 1 husgrund, historisk tid (övrig kulturhistorisk lämning)
- 2 lägenhetsbebyggelser (fornlämning)
- 1 färdväg (övrig kulturhistorisk lämning)
- 3 kvarnar (2 fornlämning, 1 ingen antikvarisk bedömning)
- 2 småindustriområden (fornlämning)
- 2 hammarområden (fornlämning)
- 1 järnbruk/metallindustri (övrig kulturhistorisk lämning)
- 2 hyttlämningar (1 övrig kulturhistorisk lämning, 1 ingen antikvarisk bedömning)
- 1 hyttområde (fornlämning)

De äldsta beläggen för vattenbruk längs Svennevadsåns vattensystem härrör från 1500-talets landskapshandlingar. Det handlar om enkla skvaltkvarnar som gick vår och höst. När Skoga säteri etablerades från och med under 1630-talet, inleddes ett mer omfattande bergsbruk i området. Det innefattade anläggning av en masugn och en stångjärnshammare samt de första dammarna längs vattensystemet. Sammanlagt anlades tre generationer av masugnar med tillhörande dammar vid olika lägen inom vattensystemet, tillsammans med två stångjärnshammare. De enkla skvaltkvarnarna ersattes under 1700-talet av hjulkvarnar, ibland kombinerat med sågar, med tillhörande dammanläggningar.

Under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal sker omfattande förändringar inom vattensystemet. Åfåran rätas och rensas i syfte att vinna torrare ängar och utökad åkerareal. Vattendraget kanaliseras, djupgrävs och sluss anläggs för upprättande av båtleder och timmertransporter fram till industrianläggningarna. Flera flottleder anläggs i befintliga vattendrag men grävs även genom mark som tidigare aldrig varit vattenörande. Under 1930–50-talet tar industriverksamheten kring åarna slut då masugnarna blåses ned och hamrar, sågverk och kvarnar avvecklas. Vid Masugnsdammen och Skogaholms bruksområde ersätts de av kraftverksstationer som ännu är i bruk.

INLEDNING

Arkeologgruppen AB tilldelades genom anbuds-förfarande uppdraget att utföra arkivstudier och eventuell fältinventering av kulturmiljöer längs Svennevadsåns vattensystem. Inför kommande åtgärdsplaner längs Svennevadsåns vattensystem upprättades ett kunskapsunderlag som skulle undersöka vattenverksamhet under historisk tid. Arbetet utfördes under våren 2022 av Tomas Ekman och Johnny Rönngren. Tilldelningsbeslut fattades den 7 december 2021 av länsstyrelsen i Örebro län (584-8588-2021).

SYFTE

Syftet med uppdraget var att i ett kunskapsunderlag beskriva lämningar och verksamheter inom Svennevadsåns vattensystem under historisk tid. Kunskapsunderlaget skulle innehålla beskrivningar för de olika verksamheterna längs vattendraget och hur de utvecklats med tiden. Det skulle även redogöra för hur olika vattenverksamheter hänger ihop inom det aktuella inventeringsområdet, men även deras eventuella relationer med företeelser utanför området. Kunskapsunderlaget ska utgöra underlag för kommande vattenvårdsåtgärder där hänsyn till kulturmiljöer behöver iakttas.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Arbetet inleddes med arkiv-, litteratur- och kartstudier och omfattade en genomgång av de digitala arkiven. Först gjordes en sökning i Kulturmiljöregistret (KMR) med nedladdning av redan registrerade objekt i syfte att klarlägga den kända fornlämningsbilden i området. Därefter gjordes en liknande sökning i Skogens pärlor, det register som upprättats inom projektet "Skog och historia". Vidare gjordes en kontroll av eventuella tidigare kulturhistoriska insatser

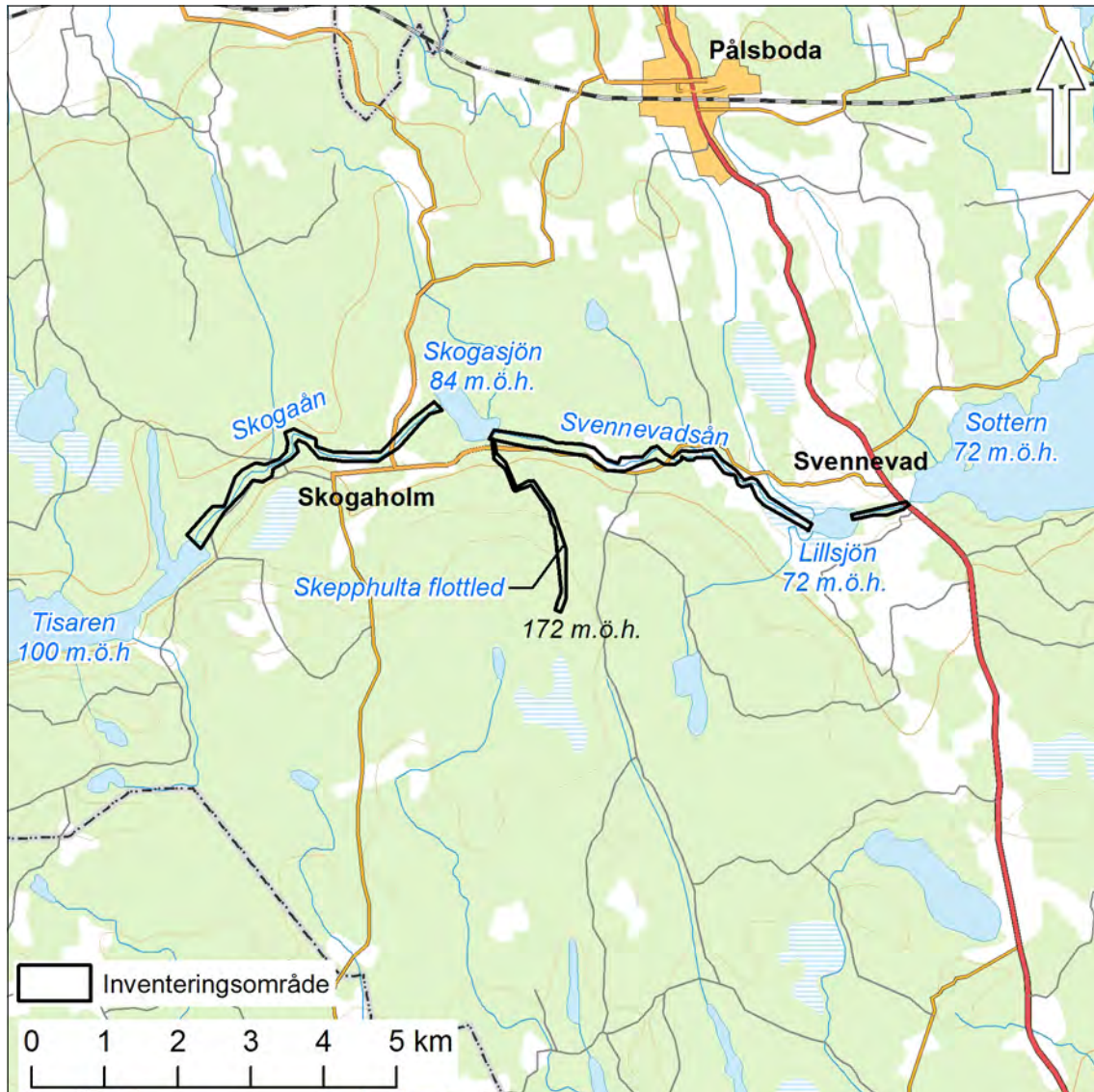
i form av inventeringar eller undersökningar i området där Almunga AB inventerat dammen vid Masugnsdammen och Skogaholms bruk. Därefter genomfördes en genomgång och djupanalys av Lantmäteriets digitala kartmaterial, vilket innefattar Rikets allmänna kartverk, Lantmäteristyrelsens kartarkiv och Lantmäterimyndighetens kartarkiv. Syftet var att hitta eventuella försvunna bebyggelseenheter eller andra idag försvunna, men tidigare karterade lämningar inom inventeringsområdet. Kartakterna kan även innehålla tillhörande kartbeskrivningar och protokoll som kan ge ökad förståelse för hur området nyttjats över tid. Relevant litteratur som skildrade historiska förhållanden genom-söktes. Vidare besöktes Skyllbergs bruksarkiv som förvarar arkivhandlingar från Skogaholmsbolaget som köptes upp av Skyllbergs bruk under tidigt 1900-tal.

Redovisningen av resultaten har på grund av materialets skilda beskaffenhet fått olika form. Kart- och arkivstudierna redovisas i en mer berättande form där vi rör oss samma väg som vattnet, det vill säga från Tisaren till Sottern. Resultaten från inventeringen sker enligt en mer formaliserad struktur, som främst bestäms av Kulturmiljöregistrets standardiserade krav.

Fältinventeringen

Under arbetet med arkivstudierna formulerades ett önskemål från Länsstyrelsen att arkivstudierna skulle kompletteras med en fältinventering. Detta innebar att inventeringsområdet besiktigades okulärt i syfte att hitta tidigare ej registrerade forn- och/eller kulturlämningar ovan mark. Vid fältinventeringen utnyttjades resultaten från arkivstudierna som vägledning. Vidare besöktes redan registrerade lämningar i syfte att klarlägga om deras antikvariska status, lämningsbeskrivning och bedömning av lämningstyp var korrekt. Ändringar och nyregistreringar infördes därefter i Kulturmiljöregistret i samråd med Länsstyrelsen i Örebro län och Riksantikvarieämbetet.

Figur 2. Sjöar och vattendrag som ingår i inventeringsområdet och som nämns i rapporten. Skala 1:100 000.

Uteslutna lämningar

Då rapporten främst är inriktad på vattenanknutna lämningar uteslöts de kända lämningar inom inventeringsområdet som inte har en direkt koppling till vattenbruk vid Svennevadsån. Exempel på detta är boplatser, enskilda husgrunder och fossil åker. Dessa ominventerades inte och behandlas inte i rapporten som objekt. Dock skulle samtliga nya lämningar som påträffades vid inventeringen registreras.

KART- OCH ARKIVSTUDIER

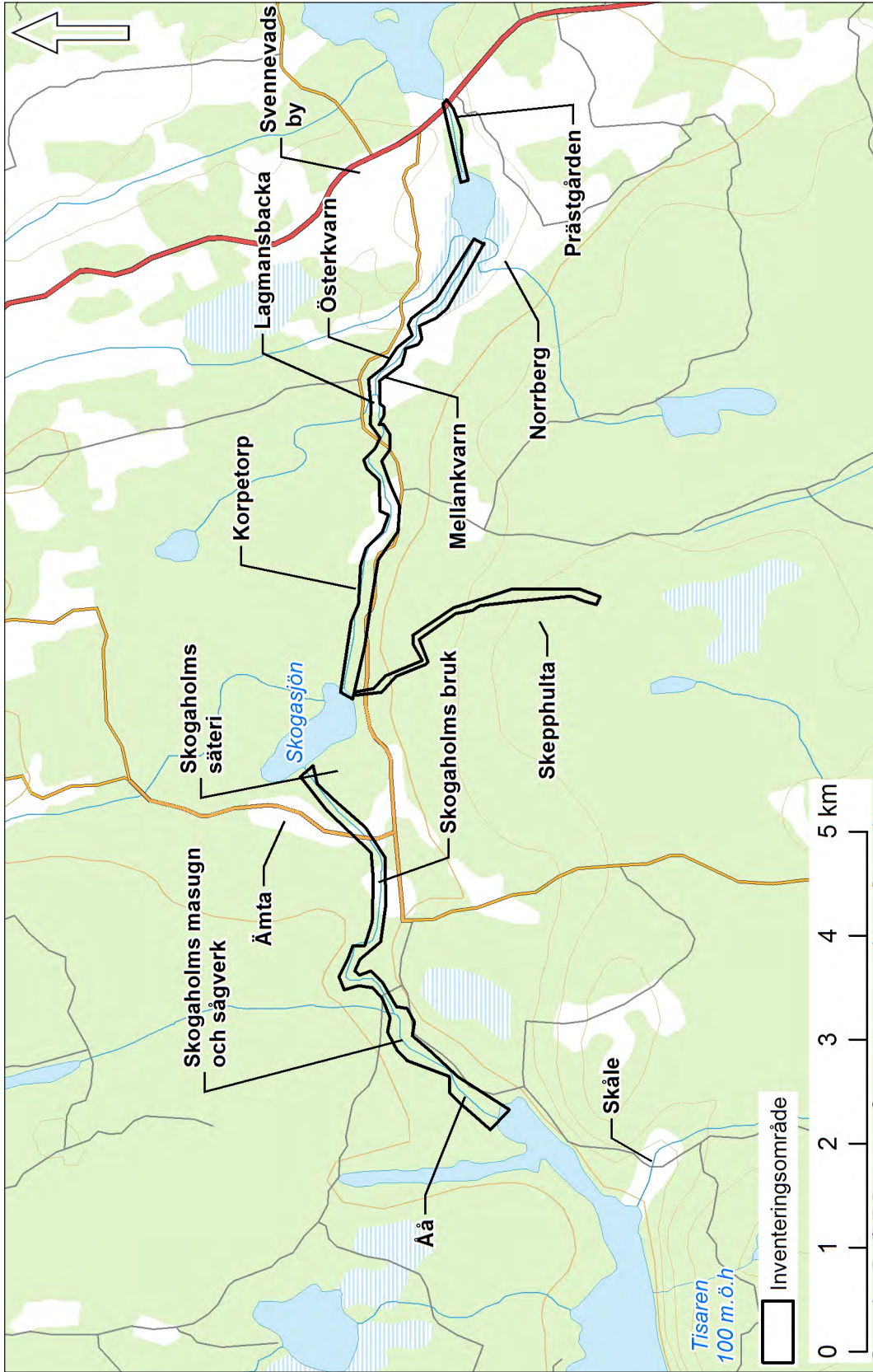

Denna rapport har som primärt syfte att belysa relationer i historisk tid mellan människor och vatten längs Skogaån och Svennevadsån i sydöstra Närke, Örebro län. Bruket av resursen vatten har skiftat beroende på historisk kontext. Ofta har olika verksamheter behov av vatten men formerna för vattenbruket varierar utifrån användningsområde. Inte sällan kolliderar olika behov, vilket kan skapa konflikter. En typisk sådan konflikt brukade råda mellan industrins kraftutvinning och jordbrukets behov av vatten på rätt ställe, det vill säga att undvika översvämningar men att ha tillräckligt med vatten för kreatur och odlingar.

Den geografiska utgångspunkten utgörs av sjön Tisaren i väster. Den har sitt utlopp via Skogaån som rinner ut i Skogasjön. Från Skogasjön leder sedan Svennevadsån till Lillsjön, varifrån en kort åsträcka förbinder denna med Sottern. Sottern är den femte största sjön i Örebro län. Avståndet från Tisaren till Sottern rör

sig om en knapp mil. Längs den sträckan är fallhöjden 28 meter, med flera mindre forsar och fall, förutsättningen för uttaget av vattenkraft. För att tämja vattnet och koncentrera dess kraft har flera hålldammar byggts längs åarnas lopp. Utan dessa regleringar hade ingen industriell verksamhet kunnat ske. Fiske hade däremot kunnat utövas. Jordbruket hade kunnat ha översilningsängar i vattennära lägen. Hur har man då löst situationen längs Skoga- och Svennevadsån? Vems intressen har fått råda? Eller har de trots allt kunnat kombineras på ett harmoniskt sätt?

Först kommer vi att följa med längs vattnets väg från Tisaren. Vi stannar till vid platser där mänsklig påverkan lämnat avtryck, mer eller mindre tydliga idag. Till vår hjälp har vi äldre kartor, skriftliga källor i arkiv och böcker mm. Avslutningsvis summeras gjorda iakttagelser under tre huvudrubriker: jordbruket, fisket och industrin.

Figur 3. Platser som nämns i rapporten. Skala 1:100 000.

Tisaren

Tisarens höjd över havet är +99,8 meter enligt ekonomiska kartan 1957, +100,1 meter enligt Länsstyrelsens sjöfaktablad. Sjöns yta är 13,3 km². Som djupast är sjön 20,6 meter men medeldjupet är 6,9 meter (Länsstyrelsens sjöfaktablad år 2017).

Tilloppet utgörs av Estaboån i väster. Sjön tillförs också vatten från många diken och bäckar. Utflödet sker genom Åfjärden i öster som övergår i Skogaån. Tisaren tillhör Nyköpingsåns vattensystem som utmynnar i Östersjön vid Nyköping.

Sjön har markant olika strandprofiler. I norr är stränderna mestadels långgrunda och stenrika, i söder vidtar den mäktiga förkastningsbranten, lokalt känd som Södra land, officiell beteckning Tisarförkastningen. De olika förutsättningarna avspeglar sig i växtligheten. I de mer näringsrika norra och västra delarna dominerar vass och andra arter med högt näringsbehov. I söder och öster märks kortskottvegetation som trivs i näringsfattiga miljöer.

Vid provfiske åren 1990 och 1997 påträffades abborre, mört, gädda, gers, braxen, sarv, benlöja, nors och björkna. Nissöga, ruda och sutare fångades enbart år 1990 och sik enbart år 1997. Under senare år har kontinuerlig utsättning av gösyngel skett med gott resultat. Beståndet av de tre vanligaste sportfiskearterna betecknas som "tämligen gott" av Hallsbergs Sportfiskeklubb (www.hfsk.nu).

En jämförelse med en förteckning från år 1867 (Länsstyrelsens arkiv, Skogaholms bruk) visar i stort sett samma utbud, med två viktiga skillnader. Då ingick lake och ål i Tisarens fiskfauna. Det goda ålfisket vid Åå var känt redan under 1500-talet. Dess försvinnande beror sannolikt både på modernt vattenbruk och på en generell tillbakagång för ålsläktet. Laken har också gått från vanlig till status som "nära hotad" på rödlistan. Där anges klimatförändringar och vattenföroreningar som främsta orsaker.

Fram till 1997 fanns rikligt med flodkräftor som sedan drabbades av kräftpest. Därefter inplanterades signalkräftor. Sjön är påverkad av vandringshinder för fisk och andra vattenlevande organismer, samt av reglering.

Undersökningen av fiskbeståndet år 1867 var en del i ett projekt som kartlade förutsättningarna för utsättning samt odling av "ädlare" fiskarter i Tisaren och Skogasjön. Utmärkta förutsättningar ansågs finnas för till exempel lax, röding, storsik och gös. Positiva faktorer var till exempel bottenkvalitet och tillgång på foderfisk. Troligen stannade detta projekt på idéstadiet men notera den fångade siken år 1997. Utsättningen av gös i modern tid visar att åtminstone denna art verkar trivas i Tisaren.

Tisaren har ett rikt fågelliv med bl.a. smålom, storlom, rördrom, sothöna och vitkindad gås. De två sistnämnda häckar i sjön, rördrommen gör det troligen. Ca 25 sjöberoende fågelarter har observerats (Länsstyrelsens faktablad 2017).

Tisaren utgör ytvattentäkt för Hallsbergs och Kumla kommuner. Vattenverket försörjer 33 000 personer med dricksvatten. Nära sjöns utlopp (Masugnsdammen) tas råvatten upp. Det pumpas vidare till Kumla, där vattnet infiltreras i sand- och grusavlagringar för att bilda konstgjort grundvatten till Blacksta vattenverk utanför Sannahed (Tisarens avrinningsområde 2013:12).

Tisarens roll som ytvattentäkt startade med oljeutvinningen vid Kvarntorp under andra världskriget. De lokala resurserna vid Kvarntorp var otillräckliga då stora mängder vatten ingick i processen för att utvinna olja ur alunskiffer. En 13 kilometer lång ledning byggdes då från masugnsdammen till Kvarntorp. Vattnet var av god kvalitet och kunde även användas av hushållen i det nya samhälle som växte fram i Kvarntorp (Eklund 1961:183).

Väster om sjön, vid Åsbro, finns ett kraftigt förorenat område. Här bedrevs träimpregnering med kreosot, kopparvitriol och metallsalter under åren 1905–52. Sedimentprovtagningar har visat att kreosot läckt ut på ca 50 000 m² av sjöns botten. Saneringsarbetet av impregneringsområdena påbörjades 2016. Som ett led i saneringsarbetet sänktes sjöns yta med 0,5 meter. Sedimenten i sjön är kraftigt förorenade av bland annat koppar, arsenik och krom. Detta tycks ha påverkat bottenfaunan eftersom det har påträffats fjädermygglarver med missbildningar i sjöns västra del (Länsstyrelsens faktablad 2017).

Skåle

Äldsta skriftliga belägg för namnet är från år 1507. Då nämns en gruva vid Skålehyttan. Men hyttan är äldre än så. Från en mindre arkeologisk insats som utfördes år 2010 finns två ¹⁴C-dateringar från själva hyttan (Edlund 2011). Båda pekar på en datering till mitten av 1400-talet. En färskningshärd som ingår i hyttområdet kan till och med vara från slutet av 1300-talet. Hyttan lades sannolikt ned under 1500-talet. Därefter nämns Skåle gård under 1500-talet. Skåle var tillsammans med granngårdarna Norra och Södra Hamra en av få gårdar i Hallsbergs socken som erlade sin skatt i järn (Eriksson 1940:99). Sannolikt byggde skattesatsen på egen produktion men som andelsägare i en annan närliggande hytta. Tilläggas bör att skattebetalning i form av järn uppmuntrades då järnets värde var mer stabilt än dåtida valutor.

Kring Skåle klint finns i Kulturmiljöregistret (KMR) sju gruvområden registrerade som fornlämningar. Fyra består av ett gruvhål, ett har två, Hästvindsgruvorna har tre och Skålegruvorna cirka 35 gruvhål. Malmen ansågs inte vara av bästa kvalitet, den beskrevs ofta som "rödbräckt" (Waldén 1947:184ff).

Vid ett gruvting år 1688 sades uttryckligen att Skålegruvorna "fordom" brukats av bergsmän. Men någon gång tidigt i Skoga bruks historia tog Skogaholms ägare Simon Rosenberg över rättigheterna, oklart hur. Malmen forslades till masugnen vid Åå. Skålegruvorna levererade sedan malm under stora delar av 1700-talet till Skogaholm.

En damm byggdes under 1800-talet nära Skåle gård. Därifrån styrdes flottning av timmer ned till Tisaren. Den gick via den rätade bäcken och en träskodd ränna. Från Tisaren fraktades timret med pråm till Skogaholms sågverk (Edlund 2011:8 med där anf. litt.).

Åå (Östra å)

I officiella sammanhang känt som Östra Å, för att skilja från Å i Lerbäck som då kallas Västra Å. Det berättas om gott ålfiske vid Åå som tillhörde kronan, oklart hur länge. Belägg finns i Ortnamnsarkivet för Åå redan år 1456 och för rättigheterna till ålfiske år 1553.

En uppmätning av gården Åås ägor sker år 1700 (figur 4). Gårdens ägor återfinns norr om ån, söder om denna står det: "hammar på denna sidan". Här står "hammar" för gårdarna Norra och Södra Hamra vars ägor har sin nordgräns i Skogaån. I beskrivningen till kartan meddelas "fiske om våren till husbehof av mört och åhl, men inte till saflu".

Laglåsaren Zacharias Andersson fick år 1643 privilegium på en masugn vid Tisarens utlopp "närmare bestämt vid platsen för den 1879 rivna Å sluss." (Waldén 1949:184). Masugnen flyttades år 1684 till den så kallade Masugnsbacken där tillgången till vattenkraft var säkrare, se vidare under *Skogaholms bruk och masugnar*. Vattenkraft behövdes för att driva blåsbälgarna som tillförde luft, nödvändig för att få upp temperaturen i masugnen. Flytten innebär sannolikt en mer industriell produktion, vilket kan avläsas i mantalslängderna. Efter år 1684 finns bruksskrivare och bokhållare skrivna vid Åå, så småningom även bruksförvaltare. Innan dess sköttes förmodligen driften av lokala bergsmän som också var delägare i masugnen.

Flyttningen till masugnsbacken vid Åå medförde att Skogaån behövde dämmas upp och att den så kallade Gamla dammen bildades. Vid masugnsbacken anlades en verksdamm som reglerade vattnet till den nya masugnen. Vid den äldre masugnsplatsen, vid Tisarens inlopp, fick den tidigare dammen fungera som hålldamm. När masugnen flyttades år 1879 byggdes en ny damm cirka 300 meter nedströms ån. Denna damm, därefter känd som Masugnsdammen, byggdes sedan om och anpassades till nya krav när kraftstationen byggdes år 1946. Sammanlagt har det alltså funnits minst tre fördämningar kopplade till masugnsdriften vid Åå. En vid Tisarens inlopp, en vid tidigare masugnsbacken och en vid Masugnsdammen. Dock har det varit två samtidigt i bruk, såsom då Hålldammen vid

Figur 4. En ytterst enkel geometrisk karta över Å från år 1700, ritad på ett till synes utklippt pappersblad. I kartan syns förutom gårdstomten även en brodamm i vattendraget (LMA 1700:18-HAE-3).

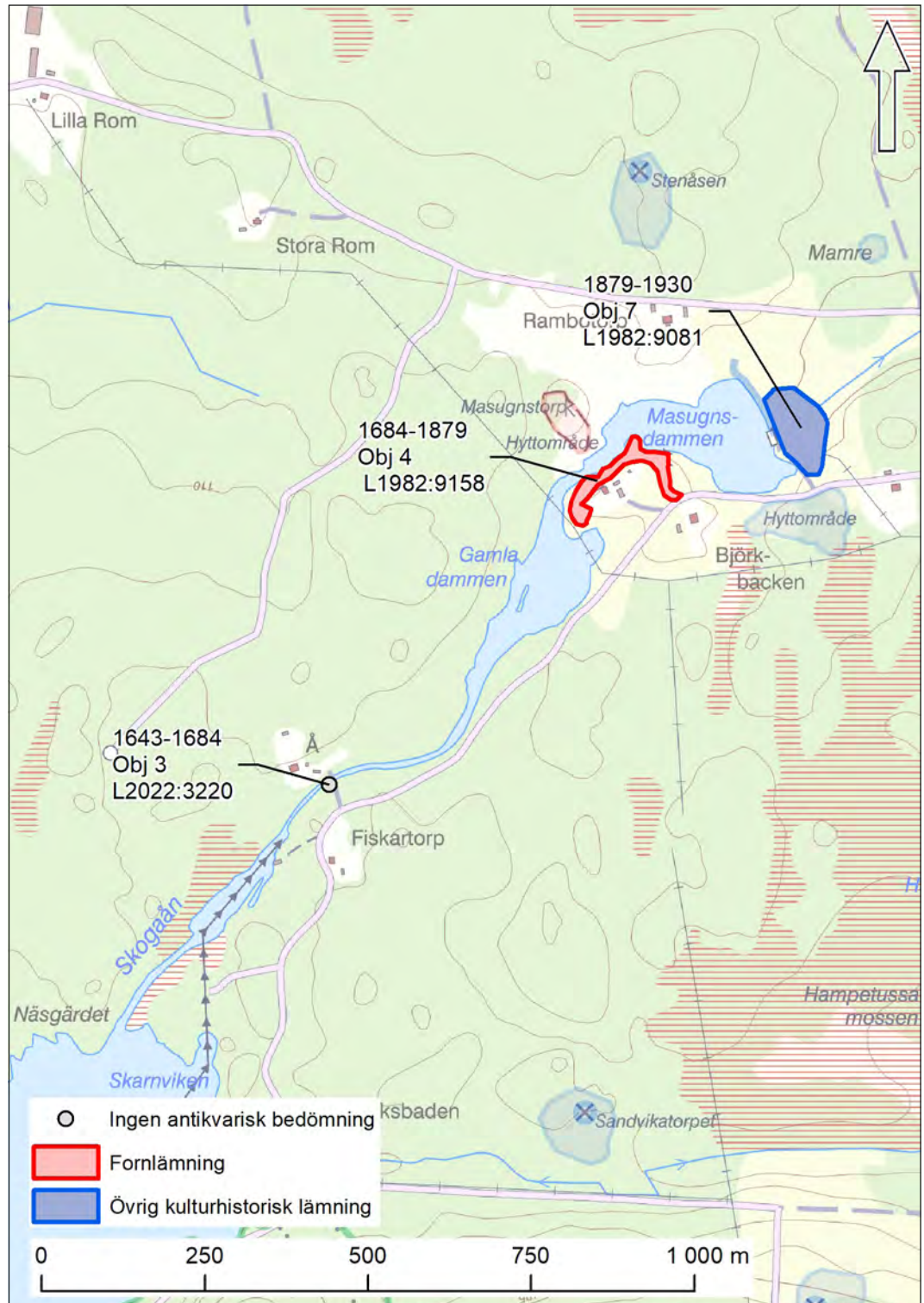
Å reglerade åt Gamlas dammen eller den senare Masugnsdammen. Den första år 1643 var sannolikt av enklare slag och har inte lämnat några synliga spår. Hålldammen och verksdammen från år 1684 skapade tillsammans Gamla dammen. Den fjärde fördämningen behövdes för att bilda den Nya masugnsdammen år 1879. Denna byggdes senare om och förstärktes med betong år 1946.

Ett exempel på hur hanteringen av vatten skapade konflikter var när lantbruksingenjören John Sundberg fick besöka Å år 1890 (Lantmäterimyndigheten akt 18-HAE-169). Till saken hör att i en process under 1860-talet, kring Å hålldamm som vid denna tid byggts om så att den dämde mer vatten, hade strandägarna fått rätt i Kumla häradsrätt. Strandägarna ansåg att Å nya hålldamm inte utformats enligt fastställda regler, vilka hade träffats vid en förening år 1794. Domen innebar att dammen skulle rivs ut. Efter att domen överklagats dömdes i stället till brukets fördel i Svea hovrätt. Därefter byggdes dammen om åren 1873 och 1880 i samband

med arbetena för att möjliggöra båttrafik från Tisaren till Masugnsdammen. Strandägarna hävdade att vattnet vid slussen vid högvatten översvämmande marken nedströms slussen och vägen omedelbart norr om slussen med upp till så mycket som 2 tum. Kontrollmätning kom därför att ske såväl åren 1873, 1880 och 1890.

När lantbruksingenjören Sundberg år 1890 gjorde mätningar vid dammen och diverse äldre märken hade slussen senast blivit ombyggd år 1880. Han konstaterade sedan att ombyggnationen hade förbättrat områdets förmåga att leda bort vatten sedan slussens och den nygrävda kanalens sektionsarea hade utökats. Därmed var frågan avgjord för den gången.

Ovan uppgifter om slussen, vilka finns att läsa i Sundbergs "handlingar rörande uppdrämningsförhållanden vid sjön Tisaren" kontrasterar med Waldéns och Sahlins uppgifter att slussen revs år 1879 (LMA 1890:18-HAE-169, Waldén 1946, Sahlin 1932:240). Utifrån en källkritisk aspekt kan här anföras att lantbruksingenjören Sundberg själv besökte slussen år 1890 då den var i

Figur 5. Karta som anger läget för de tre generationerna av masugnar i Åa och deras brukningstid. Objekts- och lämningensnumren hänvisar till kapitlet "Inventering". Skala 1:10 000.

Figur 6. Foto över slussen vid Åå från år 1908. Slussporten är öppen och en båt passerar ut i riktning mot Tisaren. Till höger i bild syns en dammport med två spettluckor i den intilliggande kanalen (Arne Holmer: P13).

bruk medan både Sahlin och Waldén skriver om slussen långt efter dess bruksperiod. Ordet revs torde snarare ses som en omskrivning av att slussområdet byggdes om cirka år 1880 enligt Sundberg. Sundberg påpekar nämligen att:

”Härtill kommer att, sedan Skogaholms bruksägare omkring år 1880 upptagit båtled mellan Tisaren och Masugnsdammen, dels uti, dels bredvid gamla strömfåran, vattenavförande sektionensarea blivit ökad, varigenom vattenytan mellan sjön och hålldammen samt mellan hålldammen och masugnsdammen intager en ringare lutning än före kanaliseringen.

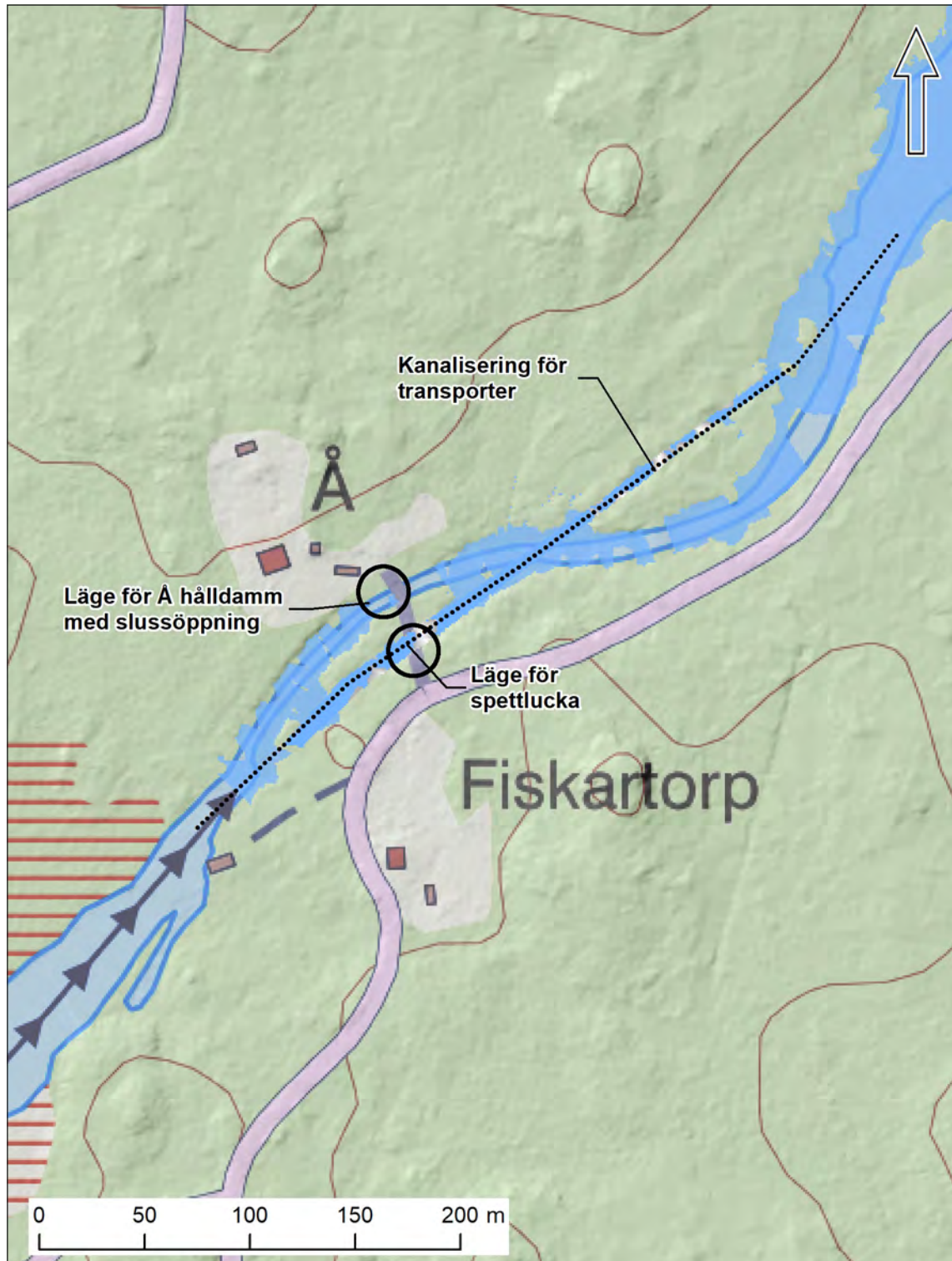
De arbeten som verkägarna i senare tider utfört vid dammen och avlopp, såsom ombyggnad av Å hålldam, ombyggnad av masugnsdammen, upptagande av båtled med sluss från Tisaren till masugnen, har ökat vattenavförande förmåga hos sjöns avlopp och bidraga till vattnets hastigare avledande under förutsättning att dammen och sluss väl skötas.”

Sundbergs anmärkning att vattendraget mellan slussen och Masugnsdammen erhållit en ringare lutning till följd av fördjupning av vattendraget samt de nya dammarna kan tyda på att slussen från år 1873 därför ombyggdes kring 1879–1880.

Skogaån

Skogaån är cirka en halvmil lång. Den förbinder Tisaren med Skogasjön. Fallhöjden är cirka 16 meter. Ån har varit helt avgörande för bruksverksamheten vid Skogaholms bruk. För att kunna utnyttja vattnets kraft var man emellertid tvungna att på olika sätt modifiera vattenflödet. Som tidigare nämnts anlades en första hålldamm vid Åå då den första generationen av Skogas tre masugnar anlades. Därefter anlades ytterligare en damm, numera kallad Gamla dammen, år 1684 då den andra generationen av

Figur 7. Principplan för hur slussen och kanalen vid Å fungerade i dess sista skede efter ombyggnation kring år 1880. Vid högre vattennivå vattenfylls de grävda kanalerna och erbjuder en rätlinjig transportsträcka. Sannolikt nyttjade vid transport av svårmanövrerad last som timmer. Skala 1:3 000.

Figur 8. Utsnitt ur karta över Kumla härad från år 1688, kompletterad med Skogaån fram till Skogaskölm (LMS 1688:S8:6). Skoga masugn och Skoga hammare är utritade längs ån.

Skogas masugnar anlades. Från åren 1836–39 finns en karta som visar landskapet längs Skogaån då den andra generationens masugn var i bruk (figur 9). Marken närmast Skogaån utgörs till största delen av ängsmark, bland annat "Smedernas äng", och "Mjölñarängen". Märkligt nog är inte Gamla dammens vattenmagasin tydligt utritat på kartan. Möjligen var vattentillgången inte god under hela året utan främst under vinter och vår då blåsning vid masugnen ägde rum. Ytterligare en intressant aspekt är att hyttbackens utbredning är tydligt angiven och att en större del av denna hyttbacke numera befinns under Masugnsdammens vattenyta.

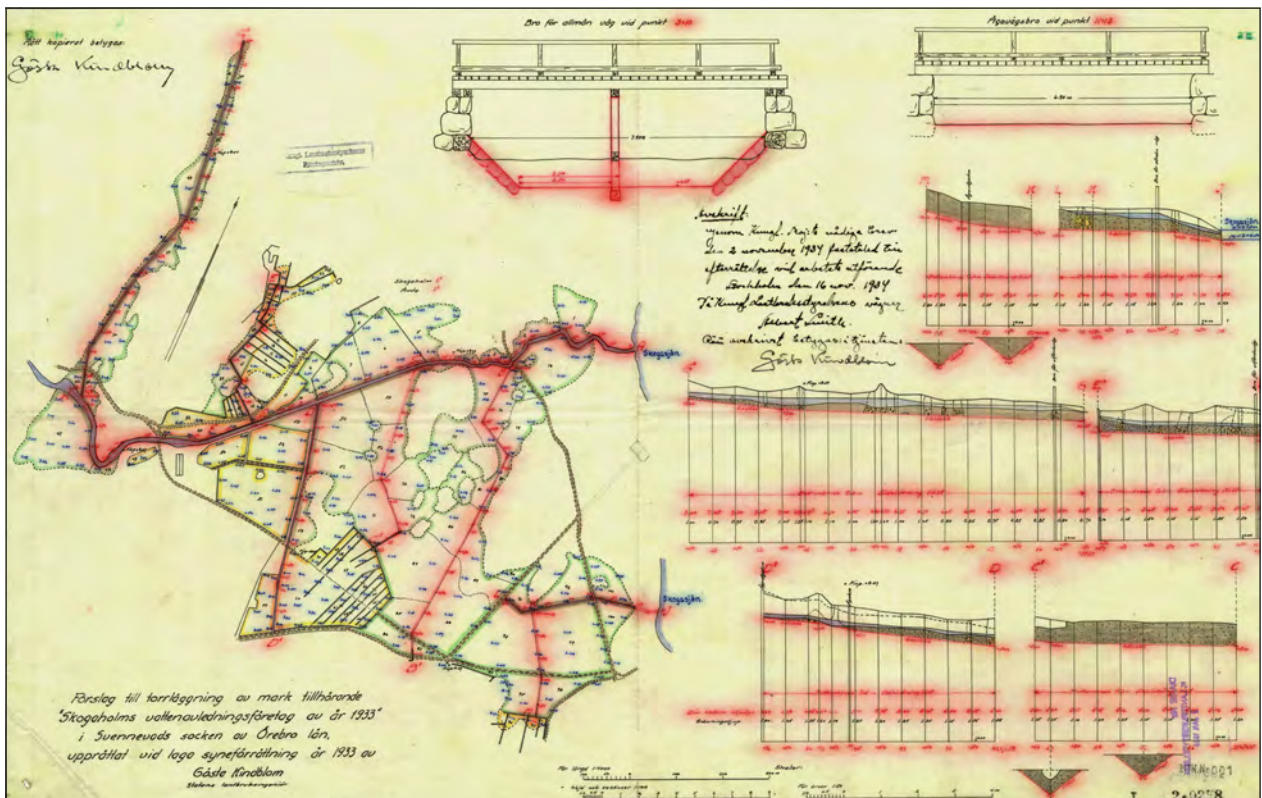
För att masugnen skulle kunna köras under en längre tidsperiod än tidigare utfördes under 1860-talet förändringar av Skogaåns inlopp från Tisaren. Detta gjordes vid samma tidpunkt som den nya slussen byggdes vid Åå. Bruket behövde

mera tackjärn för att kunna öka produktionen av smidesjärn. Kapaciteten bestämdes av tillgången på vatten. För att skapa en säkrare vattenresurs sänktes grundstocken i hålldammen vid Åå. Innan detta kunde göras måste strömmen uppströms rensas. Nedanför dammen kanalisades strömmen på en cirka 250 meter lång sträcka. Halva sträckan fick sprängas fram ur berg. Kanalens sidor kläddes med huggen sten (Janson 1984:232).

Ett omfattande vattenavledningsföretag genomfördes åren 1933–1936 i Skogaåns nedre lopp (Kindblom, Länsstyrelsens arkiv).

Figur 9. Utsnitt ur karta över Skogaholms ägor upprättad åren 1836–39 (LMA 1855:18-SVE-75). Området närmast vattendraget domineras av ängsmark.

Figur 10. Karta från år 1933 över förslag till vattenavledningsföretaget vid Skogaån och Matstorpabäcken (Kindblom, Länsstyrelsens arkiv).

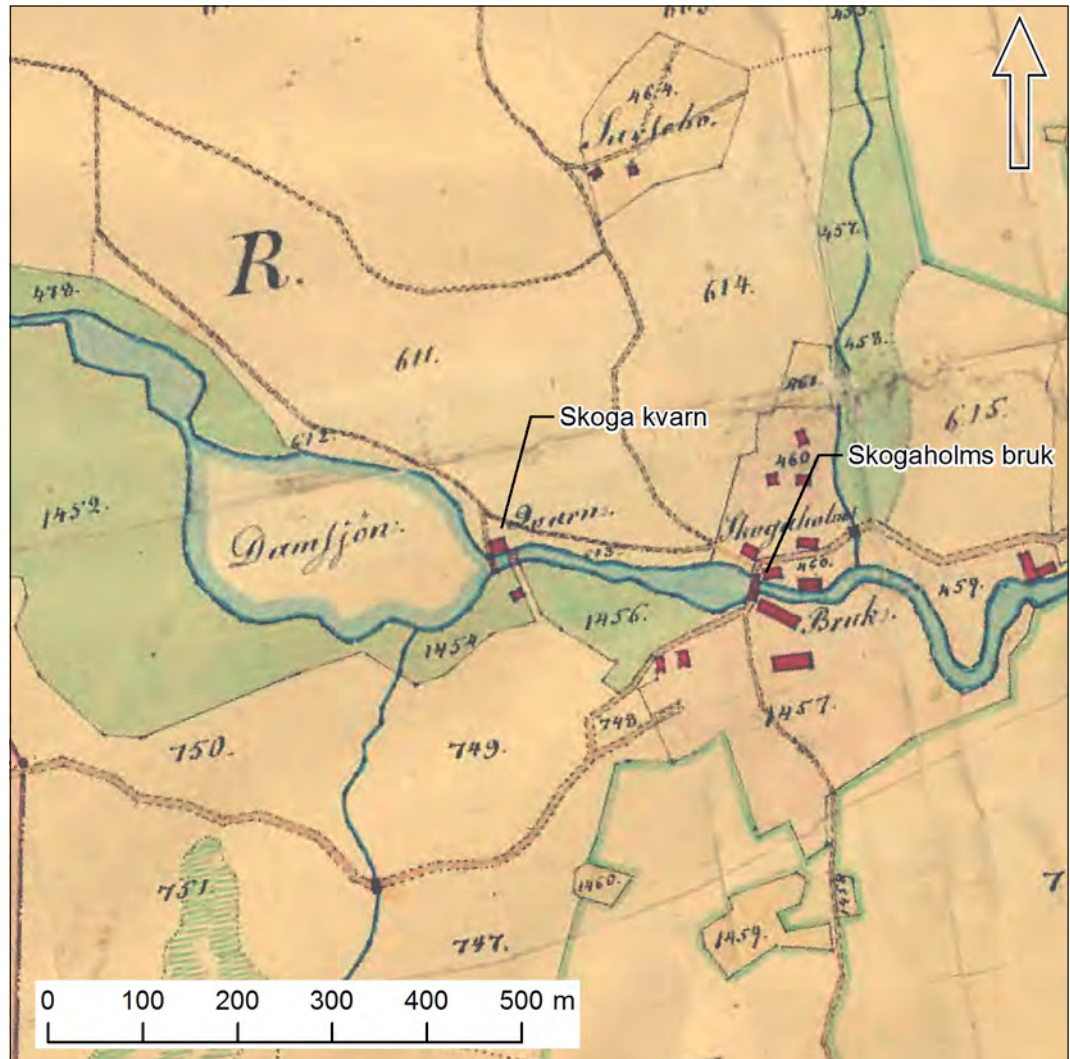
Figur 11. Geometrisk karta från år 1637 över Ämta med läget för Ämta kvarn markerat med svart cirkel. Notera att Skogasjön på kartan har sitt äldre namn "Emptasjön" (<http://jordebok.ra.se/browse/index.php?anr=S1:196>).

Emta kvarn – senare Skoga kvarn

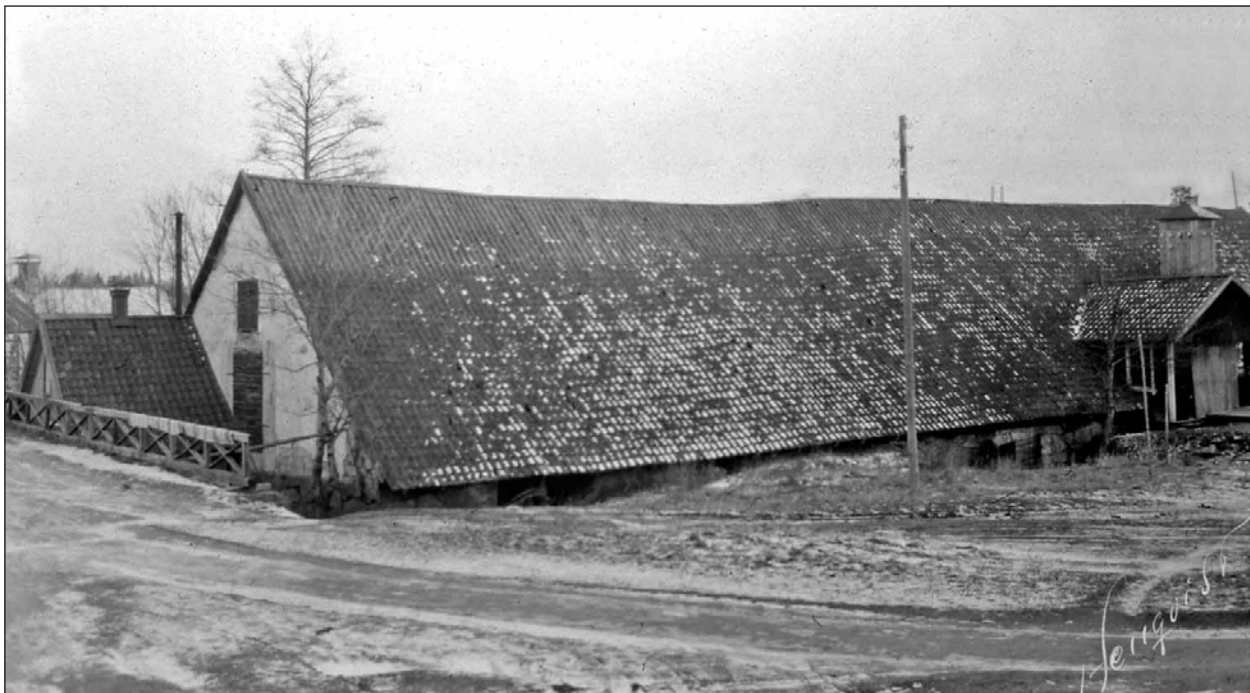
Kvarnen nämns i en jordebok år 1457. Boken avser troligen Karl Knutsson Bondes gods-innehav. Vid arvskifte efter Magnus Bengtsson Natt och Dag år 1481 får sonen Johan bland annat en kvarnström i Svennevad (Wiktorsson 1978:148). Det kan röra sig om samma anläggning med tanke på den högadliga kopplingen. Den var fortfarande i drift när Gert Wissmar år 1631 förvärvade bland annat Emta, vilket framgår av köpehandlingarna som återfinns i Skyllbergs arkiv. Enligt Waldén (1949:450) rörde det sig om en skvaltkvarn. Kvarnen finns utsatt på en äldre geometrisk karta från år 1637 (karta 7). Den sägs vara en "tafsequarn" med 2 par stenar. Uttrycket "tafsequarn" är ovanligt men det förefaller som om det är ett annat uttryck för skvalta. Om kvarnen sägs också att den "går höst och vår", vilket antyder att det ännu inte finns någon damm här och att driften är beroende av naturens växlingar. I samband med att kvarnen hamnar i Simon Rosenbergs ägo under mitten av 1600-talet förefaller ett namnskifte ha ägt rum från Emta kvarn till Skoga kvarn. Sannolikt för att harmoniera med Skoga säteri, Skoga masugn och Skoga hammare.

Skoga kvarn – tidigare Emta kvarn

Anläggningen nämns i köpebrevet från år 1631 när Gert Wissmar tar över Skoga och Emta. Den kallas då "skvaltkvarn" alltså en enklare typ av kvarn. År 1703 har den ersatts av en hjulkvarn som så småningom utrustas med 3 par stenar. Fallet är 5–6 fot (1,52–1,83 meter) och vattentillgången beskrivs som god året runt. Kvarnen sägs dock vara i bristfälligt skick. Allt detta får vi veta i en beskrivning från år 1888 av Skogaholms anläggningar (Skyllbergs arkiv, Skogaholm Fl:9). Efter denna har brukspatronen lagt till att kvarnen rustats och är "fullständigt ombyggd". Därefter drivs Skoga kvarn ända till 1930-talet, förmodligen på samma plats. Området syns på nutida kartor som en sankmark, men namnet Kvarndammen avslöjar dess bakgrund. Enligt en karta från åren 1836–39 kallades kvarndammen tidigare för "Damsjön", sannolikt då den även delvis betjänade vattenhjulen vid Skogaholms bruk strax öster om kvarnen. Enligt häradskartan från åren 1864–67 fanns även en såg vid platsen (RAK 1864–67:J112-65-11). Denna såg kom senare att ersättas med sågverket som anlades år 1879 vid Masugnsdammen.

Figur 12. Utsnitt ur karta över Skogaholms ägor, upprättad under 1830-talet (LMA 1855:18-SVE-75). I kartan är läget för Skoga kvarn och Skogaholms bruk markerade. Notera att kvarndammen enligt kartan benämns "Damsjön". Skala 1:8 000.

Figur 13. Foto från år 1931 signerat "Hellquist" med hammarsmedjan i Skogaholms bruksområde (Arne Holmer: F12).

Skogaholms bruk och masugnar

För att kunna göra järn krävdes tre naturtillgångar; malm, skog och vatten. Kraven var dock något mer specificerade. Malmen måste vara av tillräcklig kvalitet och den måste vara möjlig att utvinna till rimliga kostnader. Skog behövdes i stora mängder för att producera träkol, utan vilket inget järn kunde göras. Vattnet måste vara strömmande för att dess kraft skulle vara möjlig att använda. Naturen kunde hjälpas på traven genom dammar och fördämningar som kunde skapa konstgjorda fall.

Alla nödvändiga ingredienser fanns på plats inom Skogaåns närområde (historiken om Skogaholms bruk i huvudsak hämtad från Sahlin 1932 och Waldén 1947). Den som först upptäckte detta var säteriets grundare Gert Wissmar som hade fyra knipphammrar här redan på 1640-talet, enligt en uppgift av Waldén (1947:195). Uppgiften vilar dock bara på en äldre uppteckning av en muntlig utsaga och får därmed anses som obekräftad. I en knipphammare producerades knippjärn, smala järnstänger som användes för framställning av mindre järnföremål. Hammaren är markerad på den äldsta häradskartan från slutet av 1600-talet (karta 4).

Lagläsaren Zacharias Andersson fick år 1643 privilegium på en stångjärnssmedja vid Skoga. En anläggning av den typen krävde ingen lokal malmbrytning. Smidet skedde i stället med tackjärn, ett slags halvfabrikat som köptes in från hyttor och masugnar. Anläggningen kallades Skoga hammare. Här fanns möjligen föregångare i form av Wissmars knipphammrar. Skoga hammare anlades strax öster om kvarndammen. En ruin återstår av hammaren. Den är registrerad i Kulturmiljöregistret som LI979:1992. Om ruinen även inkluderar delar av 1600-talets hammare vet vi dock inte. Inga arkeologiska undersökningar har gjorts.

Redan efter två år övergavs upplägget med inköpt tackjärn. Privilegiet ändrades till att inkludera masugnsdrift och en masugn anlades nära Åå, där Skogaån bildade Tisarens utlopp. Malmen skulle främst hämtas från gruvhålen vid Skåleklint, söder om Tisaren, knappt två kilometer åt sydväst. Även andra fyndigheter i trakten bröts under kortare perioder, men ingen lämpade sig för mer varaktig drift.

Lagläsaren Andersson sålde redan år 1645 det bruk han nyss startat. Köpare var krigskommissarien Simon Rosenberg som då var i färd

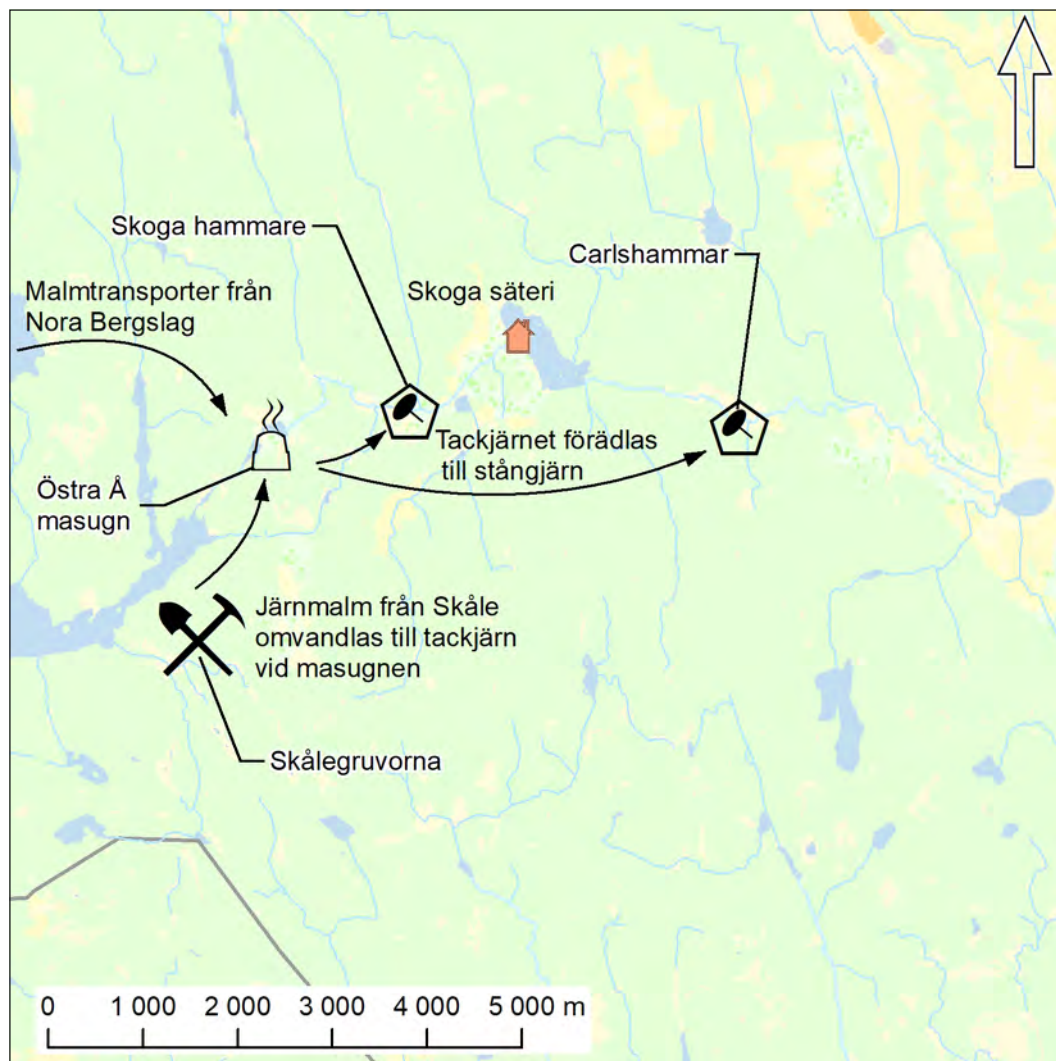

Figur 14. Järnhanteringsens steg, från gruva till stångjärn, inom Skoga gård under 1600-talet. Skala 1:40 000.

med att bygga upp en gods massa med det relativt nybildade säteriet Skogaholm som centrum. Där passade ett eget bruk bra in och efter hand köpte Rosenberg även in flera angränsande fastigheter. Dessa köptes främst för skogens skull, men även vattenrättigheterna var viktiga. En viktig förändring skedde år 1684 när masugnen flyttades till den så kallade Masugnsbacken nedströms från Åå. En bra ögonblicksbild från just den tiden får vi av en karta över Skogaholms ägor från år 1684 (LMS 1684:S9:6 21, figur 21). Där uppstod med tiden en klassisk hyttmiljö, vars spår är lätta att urskilja även idag. Centrala inslag är de två sammanlänkade dammarna Gamla dammen och Masugnsdammen. I masugnen var dock Skogaholm endast delägare, sannolikt åtminstone

fram till 1730-talet (Sahlin 1932:242), alternativt 1740-talet (Waldén 1947:184).

Efter Rosenbergs död år 1689 övergick bruket till släkten Wennerstedt genom Rosenbergs dotter som var gift med generallöjtnant Anders Wennerstedt. Wennerstedts ägde sedan Skogaholm ända till år 1815. Driften fortsatte utan några stora förändringar. Mest märkbart var den andra stångjärnshammare som anlades vid ett lämpligt fall, mellan Korpetorp och Lagmansbacka. Den kallades Carlshammar och invigdes år 1745. Den kom dock av olika anledningar att bli en olönsam satsning och år 1798 flyttades hammaren upp till den första hammaren (Skoga hammare). För att trygga vattenförsörjningen byggdes en fördämning tvärs över ån.

Figur 15. Järnhanterings steg från järnmalm till stångjärn, inom Skoga säteri under 1700-talet. Vid denna tid började man köpa in järnmalm från Nora bergslag samt anlade ytterligare en hammare. Skala 1:80 000.

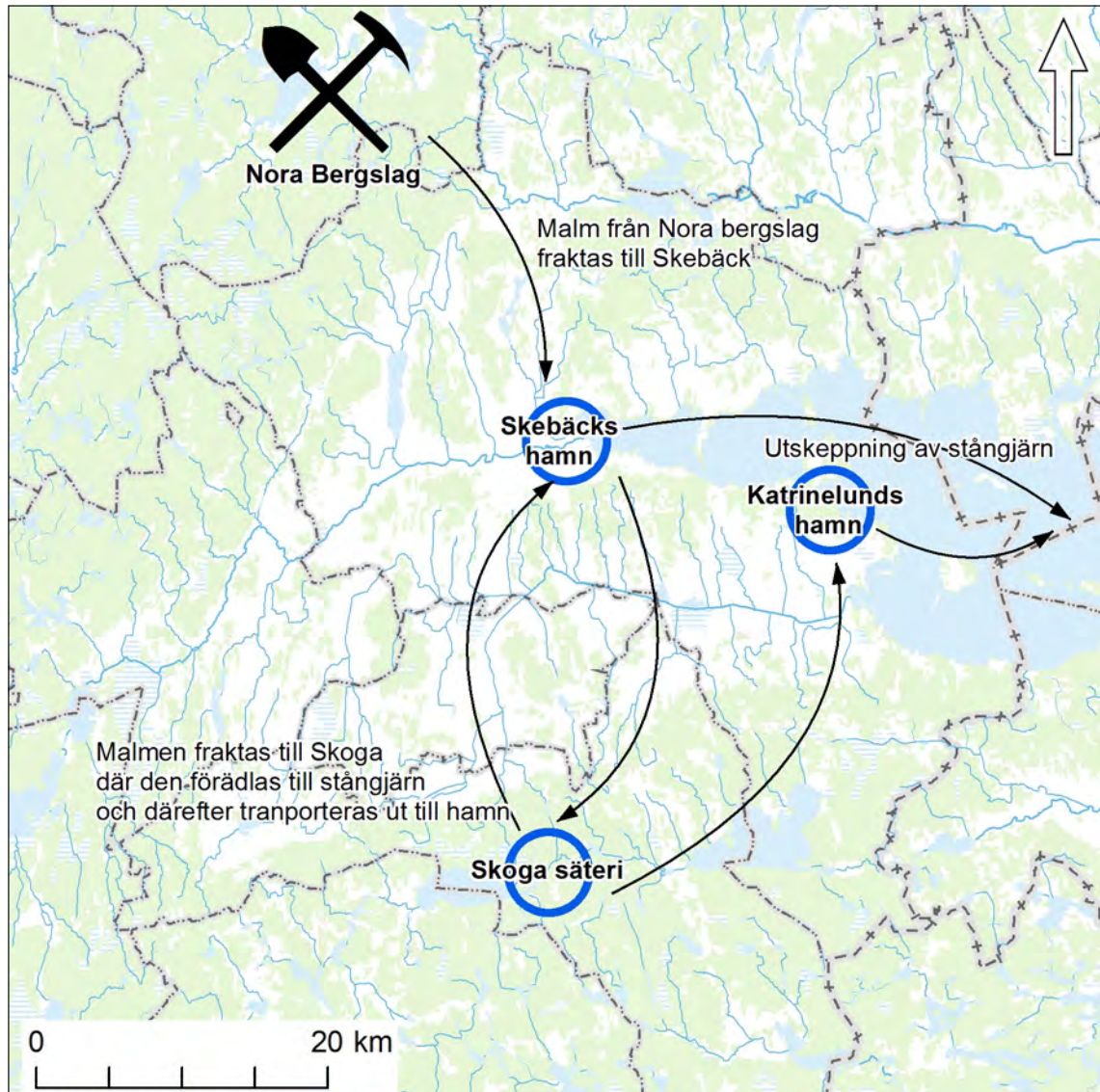
Från och med början av 1800-talet avslutades satsningen på tackjärn av lokal malm. Malmbristen var ett kroniskt problem redan under 1700-talet. Enligt Waldén (1947:184) stod masugnen då stilla under flera perioder, till exempel 1715–1717, 1743–1744 och 1761–1765. Lösningen blev att andelar köptes in i gruvor i Nora bergslag. Därifrån fraktades den av förbönder till brukets egen malmgård i Skebäck vid Örebro. Bruket fick sedan sköta resterande del av transporten.

När det gällde utförsel av brukets produkter skedde även denna via Skebäck. År 1804 togs dock ett radikalt initiativ av Skogaholms och Gryts bruk (Andersson 1987). De köpte gemensamt in den lilla gården Återvända vid Hjälmarens strand i Stora Mellösa. Där byggdes en

hamnanläggning som döptes till Cathrinelund. Avsikten var att skeppa ut brukens produkter på egen köl för att minska transportkostnaderna. Så skedde också från och med år 1806. Det var en optimistisk satsning med egna fartyg, först försedda med segel, senare drivna av ångmaskiner. Men hamnen blev ingen bra affär och redan i slutet av 1830-talet kördes en del transporter från Skebäck igen. Cathrinelund såldes slutligen på auktion år 1865.

Då hade nya fraktvägar öppnats. Transportkedjan underlättades betydligt vid järnvägens snabba utbyggnad i landet från och med 1860-talet. Den innebar stora förändringar vid Skogaholm. Malmen kunde köras på spår till Åsbro vid Tisarens västra strand. Därifrån

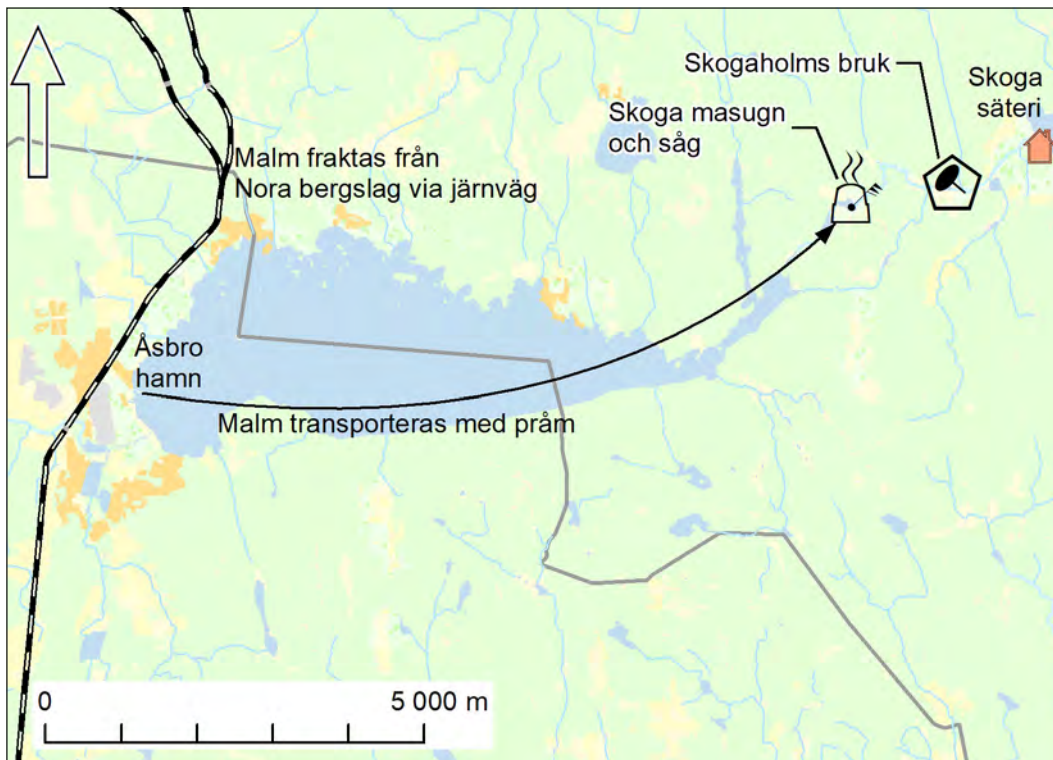

Figur 16. Karta över järnhanteringens logistiska knutpunkter under tidigt 1800-tal innan järnvägar anlågts. Skala 1:500 000.

fraktades den på pråmar ända till hyttbacken. Vid Åå byggdes en ny sluss som rymde pråmarna. Masugnen flyttades till en ny hyttplats där en ny fördämning byggdes för att öka fallhöjden. Flera nya anläggningar förvandlade den gamla hyttbacken till ett modernt järnbruk. Förändringsarbetet var klart i början av 1880-talet. Det skulle dock bara dröja dryga 30 år innan den nya tiden hade kört ifrån Skogaholms bruk. Sista körningen i stångjärnssmedjan gjordes år 1904 och år 1910 snurrade vattenhjulet vid smedjan för allra sista gången. Nedläggning och rationalisering initierades av Skyllbergs bruk som köpt Skogaholmsbolaget år 1903. Masugnen

blåste fortfarande tackjärn som förädlades på Skyllbergs bruks andra anläggningar men år 1925 slutade även den produktionen. Då hade hyttan hunnit drabbas av våld år 1919 och byggas upp igen följande år. Åren kring 1930 raserades flera av bruksbyggnaderna, bland annat stångjärnssmedjan. Då detta sammanföll med att herrgårdsbyggnaden flyttades till Skansen fick brukstiden vid Skogaholm ett mycket påtagligt slut.

Figur 17. Karta över malmtransport under sent 1800-tal, via järnväg till Åsbro där malmen lastades om till pråm och fraktades till Skogaholms masugn. Skala 1:100 000.

Figur 18. Foto från sent 1800-tal, med en uppdragen lastpråm med Skogaholms masugn och sågverk i bakgrunden (Örebro läns museum: OLM-2008-1-320).

Figur 19. Foto kring år 1900 över Skogaholms masugn vid Masugnsdammen. På fotot syns även del av den räls som nyttjades för att transportera timmer, från Skogasjön till sågverket (Örebro läns museum: OLM-2008-1-319).

Figur 20. Foto kring år 1900 med Skogaholms sågverk vid Masungsdammen. Sågverket var beläget på norra sidan om vattendraget med masugnen i söder (Tekniska museet: TEKA0093538).

Skogaholms sågverk

Under senare delen av 1800-talet fick skogen alltmer betydelse som virkesförråd, från att tidigare mest tjänat som råvara för produktion av träkol. Skogaholm var ett av många bruk som satsade på att bygga ett eget sågverk med tillhörande hyvleri. Detta skedde vid samma tid som masugnen flyttades till den nya hyttplatsen vid Masungsdammen, alltså åren 1879–1880. En del av timret fraktades med pråm över Tisaren från en lastplats i Åsbro. Pråmen var först segel-driven men kunde även dras med mankraft vid vindstilla väder. Detta utfördes via långa linor av män gående på stranden. En utveckling av systemet innebar att timret fraktades med spelflottar, där några män skötte en vinsch med vars hjälp man sakta tog sig fram till målet, i det här fallet sågen vid Skogaholm. En sådan transport från Åsbro tog 24–36 timmar beroende på väder. Mot slutet av 1800-talet införskaffades en ångbåt som drog flottan och sedan ersattes den i sin tur av en motorbåt (Sahlström 1936, ur Waldén 1949:566).

En annan väg tog det timmer som flottades via Skepphultaleden och Matstorpabäcken (se nedan). Det fraktades från ledens slutmål Skoga-

sjön, via en spår bana till sågverket. Vagnarna drogs av hästar. Banan stod klar senast år 1895, med spårvidden tre fot. När sågen lagts ned revs även rälsen upp inom några år.

Enligt en uppteckning från år 1888 (F. Fåhlin, Skyllbergs arkiv, Skogaholm Fl:10) sågades det främst under våren och sommaren. Personalen var då den samma som vid masugnen där man framför allt blåste under vintertid. Om den modellen användes även i fortsättningen är oklart. Sågverket vid Skogaholm avvecklades samtidigt som bruket år 1930. Genom de förbättrade möjligheterna till transporter, främst genom lastbilar, kunde Skyllbergs bruk koncentrera sågningen till verket vid Rönneshytta (H. Eriksson 1949:622).

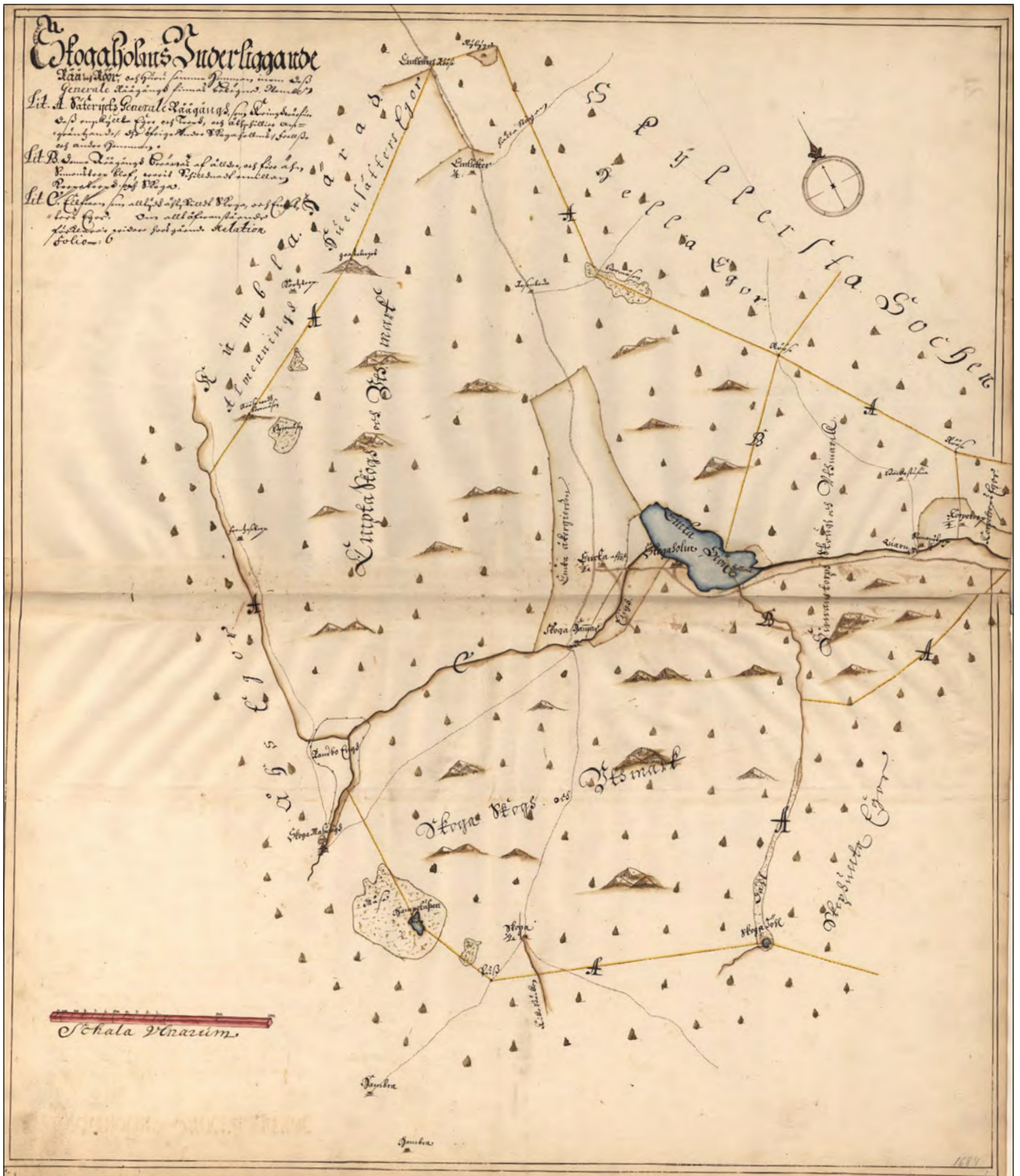
Sågen vid Skogaholm hade en enklare föregångare, en vattendriven såg som främst tjänade lokala behov (Waldén 1947:124). Den var samlokaliserad med Skoga kvarn, i likhet med kombinationen kvarn och såg på många andra platser.

Skogaholms säteri

Startade med överstelöjtnant Gert Wissmars förvärv av Emta och Skoga samt Emtsätter år 1631. Emta och Skoga var båda halva stadghe- hemman, en äldre term som innebar att gårdarnas innevånare betalade sin skatt kollektivt enligt en "stadga" (Brunius 1984:24). I praktiken innebar det ofta att en ny etablering gjorts inom en gårds icke uppodlade domäner. Emtsätter betecknades som "skattevrak", vilket var ett tidigare skattehemman där ägaren underlåt tit att betala skatt under minst tre år. Wissmar byggde sin herrgård på Emtas hustomt (Waldén 1949:450). Säteriet under uppbyggnad såldes under 1640-talet till Simon Rosenberg som år 1645 även inköpte Skoga hammare. Rosenberg lät bygga en ståndsmässig mangårdsbyggnad åren kring 1680. Denna byggnad kom med re- noveringar och ombyggnader att stå kvar i 250 år. Efter att ha stått tom under några år skänk- tes den av ägaren Skyllbergs bruk till Skansen. Mangårdsbyggnaden monterades ned och åter-

uppbyggdes på Skansen där den återinvigdes år 1930. Där står den ännu som prydlig represen- tant för svensk herrgårdskultur. Kvar på tomten vid Skogasjön står en flygel i två våningar, byggd år 1780.

Som en kulturhistorisk parentes kan näm- nas att Skogaholms säteri tillhörde pionjäre- rna när gällde potatisodling i Sverige. En ledande kraft var inspektorn Anders Eneström som un- der 1790-talet beskrev hur potatisåkrarna kring Skogaholm upptog mer än ett sammanlagt hek- tar. Den totala skörden för år 1792 uppgick till 127 tunnor, i dagens mått motsvarande nästan 19 000 liter. Bönder och torpare under säteriet uppmuntrades att själva odla potatis. Skör- den under hösten sköttes dels via dagsverken, men också av inhyrt folk från bygden. En del av ersättningen utgjordes av sättpotatis så att potatisodlingen skulle spridas i bygden (Janson 1984:216ff).

Figur 21. Geometrisk karta över Skoga säteris ägor år 1684 (LMS 1684:S9:6).

Skogasjön

Skogasjön har en medelnivå på +84,1 meter över havet. Maxdjupet är 4 meter och medeldjupet endast 1,3 meter. Sjön uppges vara sänkt under 1900-talet. Vid jämförelse med dagens nivå mot Skogasjöns utbredning enligt 1836–39 års karta förefaller vattenytan tidigare varit belägen kring +84,4 meter över havet. Fiskutbudet inskränker sig till abborre, gädda och vitfisk, sannolikt mest i form av mört och braxen. I en förteckning från år 1867 (se även under Tisaren) förekommer även lake och ål. Att dessa arter saknas idag har säkert samma orsaker som anges för Tisaren. Dess försvinnande beror sannolikt både på modernt vattenbruk och på en generell tillbakagång för ålsläktet Även för Skogasjön föreslås inplantering av andra arter och fiskodling, men inte heller här finns några uppgifter om att aktiva insatser gjordes.

Flottning i form av sjödragning förekom i Skogasjön. Timret kom från Matstorpabäcken och Skepphultaleden (se nedan). Flottning pågick ända tills den nya bron byggdes vid Skogaholm år 1945. Enligt ett PM från Vägförvaltningen i Örebro län konstaterade då Skyllbergs bruk att flottningen var av så begränsad betydelse att den lika gärna kunde upphöra (Skyllbergs arkiv Fl:10).

Skepphulta

Namnet Skepphulta har skriftliga belägg från år 1553. Då förekom ännu få gårdar i det stora skogsområdet söder om Skogaån. Att skattekraften var begränsad framgår av att Skepphulta var klassat som ett kvartshemman när det köptes av Simon Rosenberg på 1640-talet. Skepphulta är välkänt för beståndet av mäktiga barrträd. Ytan omfattar cirka 2 hektar. Enligt vana skogsmäns bedömning var hela området kalhugget omkring år 1755, varefter ett jämngammalt bestånd växt upp och i stort sett lämnats i fred (H. Eriksson 1933:26). Den maximala höjden för granar uppmättes år 1929 till cirka 40 meter, för tallar 36–37 meter (H. Eriksson 1933:28). Sannolikt har ytterligare någon meter lagts till sedan dess, men beståndet har också naggats av flera stormar.

Svennevadsån

Svennevadsån är lika med den del av vattensystemet som förbinder Skogasjön med Lillsjön samt från denna rinner ut i Sottern. Ibland förekommer namnet Svennevadsån för hela sträckningen men ån fram till Skogasjön heter Skogaån. Hela sträckningen förekommer i landshövding Adolf Mörners ekonomiska beskrivning från år 1762: ”Tvenne vackra strömmar [den andra är Hjortkvarnsån] flyta genom socknen från Väster till Öster, med hwilkas watten 6 stångjerns och tre knippammare, en masugn, 6 mjöl och tre sågqwarnar drifwas” (Werner 1978:56).

Skogaån/Svennevadsån hyser tjockskalig målarmussla, en rödlistad art som här befinner sig nära sin arts nordgräns.

Vid provfiske år 2005 fångades abborre, gers, gädda, lake, elritsa och stensimpa i Svennevadsån. Förutom stensimpan rörde det sig mest om enstaka individer (Lundberg m.fl. 2009:10).

Figur 22. Utsnitt ur karta från år 1688 med Skogaån och Svennevadsån. I kartan är Skoga hammare markerad med svart cirkel, kvarnarna i Korpåarp och Mellåkvärd med blå cirklar (LMS 1688:S8:5).

Figur 23. Utsnitt ur karta, från åren 1836–39, över Skogaholms säteris ägor längs Svennevadsån. Ägorna sträckte sig fram till Österkvärd. Vattendraget omges omväxlande av ängs- och åkermark. Kvarnarna vid Korpåarp och Lagmansbacka är utmärkta i kartan med svart cirkel (LMA 1855:18-SVE-75).

Figur 24. Geometrisk karta över Korpetorp från år 1637 med kvarnen markerad med svart cirkel (LMS 1637:S1:195).

Korpetorp

Relationen mellan Övre och Nedre Korpetorp samt Simonstorp är svår att reda ut utifrån tillgängligt material. Namnet *Korppatorp* finns belagt år 1507. Simon Rosenberg köpte halva stadshemmanet Korpetorp på 1640-talet. På en karta från år 1684 (se figur 21) som avbildar rågångsbestämning för Skogaholms ägor finns en kvarnsymbol här. Samma karta utmärker även Simonstorp. Enligt en uppgift från beskrivningen till kartan bildades under 1680-talet utgården Simonstorp av halva Korpetorp. Även på den äldsta häradskartan från år 1688 (LMS 1688:S8:5) finns en kvarnsymbol på samma plats. Simonstorp försvinner dock relativt snart ur längderna. Sannolikt rör det sig om samma gård, alltså att Simonstorp övergår till att kallas Nedre Korpetorp. Enligt en nogsam redovisning tillhörig en karta från år 1703 (LMS 1703:S64-1:1) finns även en såg samt ett ställe för ålfiske vid Korpetorp. Ålfiskestället är så värdefullt att det nämns i Närkes landskapshandlingar år 1555. Av intresse är även att en skvaltkvarn funnits här åtminstone sedan år 1555, då även den nämns i landskapshandlingarna. Kvarnen återfinns även på en äldre geometrisk karta från år 1637

(figur 24). Kvarnen sägs vara i drift under vår och höst, vilket bör tydas som att kvarnen fick förlita sig på naturligt vattenflöde. Kvarndrift i en eller annan form har sedan funnits vid Korpetorp fram till 1850-talet, även om det inte går att påvisa kontinuitet.

Korpetorps kvarn flyttades till Lagmansbacka år 1855 och blev Lagmansbackas nya kvarn. Det sammanfaller med att mjölnaren flyttar till Hammar och rubriken Korpetorps kvarn försvinner ur husförhörslängderna. Att flyttningen diskuterats sedan länge visar ett par bevarade kontrakt mellan Skogaholms bruk och mjölnaren Wallgren. År 1810 sägs kvarnen vara i dåligt skick och Wallgren åtar sig att reparera och göra kvarnen driftklar till följande år. I ett förnyat kontrakt från år 1822 ingår att Wallgren lovar att följa med om bruksägaren bestämmer sig för att flytta kvarnen från Korpetorp till Carlshammar (Skyllbergs arkiv, Skogaholm F1:6). Den flytten blev inte av och kvarnen blev kvar i Korpetorp i dryga 30 år. Den siste mjölnaren var för övrigt son till den ovan nämnde Wallgren. Det var inte ovanligt att mjölnaryrket gick i arv.

Figur 25. Utsnitt ur kartkoncept för Lagmansbacka år 1700. I kartan ses kvarnen och tillhörande damm (LMA 1700:18-SVE-19).

Carlshammar

År 1745 anlades en andra hammare vid ett fall mellan Korpatorp och Lagmansbacka. Den fick namnet Carlshammar efter dåvarande bruksägaren Carl Gustaf Wennerstedt. Den flyttades år 1798 upp till bruksplatsen. Därefter var Carlshammar kvar som ett torp under Skogaholm. Den nuvarande fastigheten Carlshammar ligger längre nedströms än hammarplatsen. Lämningsarna av denna är registrerad i Kulturmiljöregistret som L1980:8483. Hammarplatsen har dock hamnat fel vid registreringen och en korrigerings har gjorts inom uppdraget, se objekt 13.

Lagmansbacka

Äldsta kända belägget för namnet Lagmansbacka är från år 1575 enligt Ortnamnsarkivet. På häradskartan från år 1688 finns ingen kvarnsymbol vid Lagmansbacka. Ett kartkoncept från år 1700 (figur 25) nämner ett "reparerat quarnhuus med 2ne par stenar" och på en karta från år 1703 (LMS 1703:S64-1:1) finns Lagmansbacka kvarn markerad. Något längre söderut finns "en öde fotqvarn", nära gårdstomten Lagmansbacka. Kartan återfinns under "Svennevadsby 1-7" och i anmärkningarna till kartan sägs den avbilda inägor till Mellankvarn.

Lagmansbacka förekommer flitigt i arkivhandlingar från slutet av 1600-talet (Skyllbergs arkiv, Skogaholm Fl:6). År 1683 avgörs på tinget en tvist mellan Simon Rosenberg på Skogaholm och Knut Kurck, herren till Göksholm i Stora Mellösa socken. Kurck har låtit bygga en ny kvarnbyggnad vid Lagmansbacka. Rosenberg hävdar att den i alltför hög grad skadar mark uppströms. Tingets dom blir att kvarnen får fortsätta sin verksamhet men att inga förändringar eller utbyggnader får göras.

När Kvarnkommissionen kommer på besök år 1697 får den en lång redogörelse för konflikten vid kvarnstället. Rosenberg och Kurck är avlidna men arvingarna har tagit över. Kontentan av problemet är att Rosenbergs arvingar, företrädna av svärsonen Anders Wennerstedt, äger mark på den ena sidan av ån, Kurcks arvinge Johan Casimir Fleming äger den andra sidan. Trots detta har Kurck låtit bygga en kvarn som därmed lägger beslag på hela strömmen. Enligt Wennerstedt var kvarnen tills nyligen "bara en skvalta", alltså en mycket enkel kvarn. Den nya kvarnen vid Lagmansbacka tar nu intäkter från de två kvarnar som Skogaholm äger uppströms, Korpatorps och Skoga kvarn. Kommissionen fäster dock inget avseende vid Wennerstedts

Figur 26. Geometrisk karta från år 1637 över Mellankvarn och Österkvarn. Inga kvarnar är markerade på kartan men båda gårdarna beskrivs i den tillhörande karttexten ha "Tafsequarnar" som gick vår och höst (LMS 1637:S1:214).

klagomål. Lagmansbacka får fortsätta sin verksamhet (Avskrift i Skyllbergs arkiv, Skogaholm, F1:6). Tvisten får en definitiv epilog när Anders Wennerstedt på Skogaholm år 1703 köper 1/4 av hemmanet Lagmansbacka med tillhörande kvarn. Därmed äger han marken på båda sidor och då även kvarnströmmen. Kvarnen är sedan i drift mer eller mindre kontinuerligt. En stor förändring inträffar år 1855 när Korpatorps kvarn flyttas till Lagmansbacka. Avsikten var att öka kapaciteten för vad som betecknades som två husbehovskvarnar till en kvarn som kunde mala såväl grov- som finsikt samt även ett "grynverk". Dessutom anlades ett separat hus för en enbladig såg. Kvarnen vid Lagmansbacka läggs slutligen ned år 1954 men byggnaden finns fortfarande kvar.

Mellankvarn

Nämns i landskapshandlingarna år 1555. En jordebokskarta från år 1637 (karta 11) visar en hussymbol söder om å. Inget kvarnställe är markerat men i beskrivningen nämns "en tafsequarn" som körs höst och vår, liksom kvarnarna vid Emta och Korpatorp. På den äldsta härads-kartan från slutet av 1600-talet (karta 4) finns Mellankvarn utsatt mellan Lagmansbacka och Österkvarn. Kvarnen kallas även "Swinawads quarn". Svennevads kvarn köptes, tillsammans med diverse andra fastigheter av Simon Rosenberg, som enligt Waldén (1949:450) då lät ödelägga kvarnen. Enligt Waldén skedde detta på 1640-talet och i Landskapshandlingarna från år 1649 finns belägg för affären. I en separat affär inköptes då även en del i strömmen, lika med kvarnstället. Då finns uppenbarligen en fungerande kvarn. Av Kvarnkommissionens rapport framgår dock att Mellankvarn är öde år 1697. Det gäller emellertid bara själva kvarnstället. Mellankvarn finns kvar som bondehemman ända in på 1900-talet, brukat av Skogaholms arrendatorer.

En utmärkt storskifteskarta för Svennevads by från år 1764 (karta 12) visar relationen mellan Lagmansbacka, Mellankvarn och Österkvarn samt även tegelbrukets äldre läge, på Mellankvarns ängsmark. Kartan visar även omfattningen på all ängsmark intill ån.

Österkvarn

År 1368 konfirmeras i ett brev från biskop Thyrgils i Strängnäs att ½ hemman Österkvarn skänkts till Svennevads kyrka av underlagmannen Lidinvarð Holmgersson i utbyte mot två själamässor om året (Wiktorsson 1978:148). På samma jordbokskarta från år 1637 som för Mellankvarn redovisas även Österkvarn (figur 26). Där nämns "en tafsequarn" i beskrivningen men utan fler upplysningar. I likhet med Mellankvarn saknas markering på kartan av kvarnens läge. På den äldsta häradskartan från slutet av 1600-talet (se figur 22) finns Österkvarn utsatt öster om Lagmansbacka och Mellankvarn. Österkvarn utgör stomhemman för kyrkoherden i Svennevad. Ett stomhemman ska bidra till församlingsprästens försörjning. Egendomen bebos och drivs av arrendatorer. Den kvarn som förekommer i namnet är föga känt om. En indikation om tidigare installationer får vi i beskrivningen till en karta från år 1703 (LMS S64-63:1). Den beskriver en stengrund i ån intill gården Österkvarn. Grund- en framhålls som lämplig som underlag för en kvarn eller såg. Här kan ha funnits en kvarn redan under medeltiden, en kvarn som avvecklats redan under tidigt 1600-tal.

Norrberg

Gården *Berghe* finns omnämnd år 1431. Den delas tidigt i Norrberg och Sörberg. En karta från år 1703 visar "en öde fotquarn" inom Norrberg (LMS S64-1:1). Den ligger sydväst om Lillsjön, i en bäck som inte förefaller ha kontakt med Svennevadsån eller Lillsjön.

Sörberg

Andra delen av det ursprungliga hemmanet Berg. På en före detta skatteutjord vid Lillsjöns sydöstra strand har Sörbergsborna år 1703 en såg som är i bruk cirka sex veckor sammanlagt under höst och vår (LMS 1703:S64-57:1). De har också byggt ett kvarnhus på samma plats men det är inte inrett. Kvarnhuset har byggts tillsammans med Norrberg.

Samarbetet med Norrbergsborna omfattar även fiske i Lillsjön. På våren läggs not. Fångsten utgörs främst av gädda och braxen, övriga tider på året får man "småfisk" enligt kartans beskrivning. Någon gång kan fångsten räcka till försäljning.

Lillsjön

Dess yta ligger på cirka +72 meter över havet. Sjön anses ge en god bild av hur landskapet såg ut innan sjösänkingsföretagen förändrade bilden (Werner 1978:41).

Förberedelser för en sänkning av Lillsjön gjordes under 1880-talet och år 1884 hölls ett större möte i Svennevad med samtliga berörda markägare representerade. Syftet var främst att få mer och bättre jordbruksmark. Mötet leddes av lantbruksingenjör John Sundberg (Lantmäterimyndigheten akt 18-SVE-84). Denne hade aktuella siffror som visade att skillnaden mellan Lillsjöns och Sotterns medelnivå bara var 0,11 meter. Slutsatsen av detta var att för att få någon effekt av en sänkning behövde Sottern sänkas först. En nyckelaktör i sammanhanget var Brevens bruk som då ägdes av friherrinnan Eva Gripenstedt. Bruket ligger vid Sotterns utlopp i sydöst. Till samma fideikommiss som bruket hörde herrgården Bystad vid Sotterns norra strand. En sänkning av Sottern var dock utesluten enligt Gripenstedts representant. Under torra år skulle bruket få för lite vatten och dessutom skulle de långgrunda stränderna vid Bystad förfulas av åtgärden. Utifrån detta fasta nej och hård fakta i form av den ringa fallhöjden fattades beslut att skrinlägga projektet.

Vid samma möte fattades beslut att avstå från en tänkt fördjupning av ån mellan Österkvarn och Lillsjön. Nivelleringar hade visat att en sträcka på 1200 meter bara hade en fallhöjd på 0,5 meter. En fördjupning skulle därmed bli knappt märkbar.

Däremot beslutade 1884 års möte om hur underhåll och skötsel skulle fördelas mellan markägarna i fråga om de så kallade Östra och Västra gravarna. Det rörde sig om två rejäla avvatt-

ningsdiken på var sin sida om den stora Svennevadsmossen i norr. Dikena var av stor betydelse för jordbruket. De löpte från norr mot söder och förenades strax norr om Lillsjön innan det gemensamma utloppet mynnade ut i sjön.

Sottern

Sottern är till ytan den femte största sjön i Örebro län. Den tillförs vatten från många olika källor, bl.a. från Tisaren i väster. Från utloppet, som ligger i sydost, rinner vattnet vidare till sjön Botaren. Höjden över havet är +72 meter, vattenytan är 26,75 km². Sotterns maxdjup är 16,0 meter och medeldjupet är 4,3 meter.

Sottern provfiskades första gången år 1977 och det skedde därefter årligen under perioden 1979–82. Vid dessa provfisken fångades totalt 9 arter: abborre, gädda, mört, gers, braxen, benlöja, lake, björkna och gös. Vid ett provfiske år 2004 påträffades även stensimpa och nissöga.

Uppgifter finns om att gös, sik och ål planterades in i sjön på 1930-talet. Sjön är dessutom påverkad av vandringshinder för fisk och andra vattenlevande organismer, samt av reglering till förmån för vattenkraft (Länsstyrelsens sjöfaktablad 2018).

I en lista främst framställd för sportfiskare uppges 16 arter som ska finnas i Sottern. Av dessa anges abborre, gädda, gös och stensimpa som "vanliga". Som mest sällsynta anges sik och ruda (www.i-fiske.se/fiske-sottern).

Fågellivet i sjön är mycket rikt. Omkring 60 sjöberoende arter har observerats vid sjön. Exempel på fåglar som häckar vid Sottern är storlom, fiskgjuse och fisktärna.

Vattenbruk och bruk vid vatten

JORDBRUKET: KVARNAR, SLÅTTERÄNGAR, BEVATTNING, DIKNING

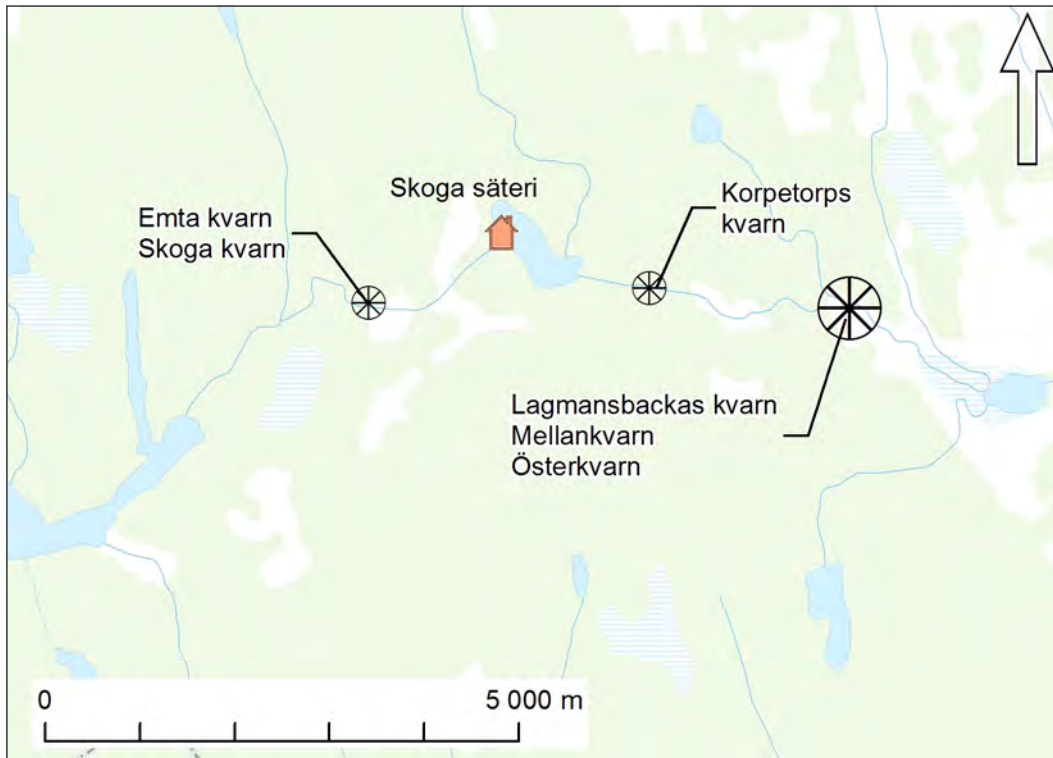
Jordbrukarna hade ett klivet förhållande till vatten. Vatten var bra och nödvändigt men det skulle vara på rätt ställe och i hanterbara mängder. Vattennära slätterängar gav näringsrikt och rikligt hö men de var en osäker resurs. Det var i första hand ett problem i nedre delen av Svennevadsån i de sankta markerna kring Lillsjön. Det märks inte minst på de exempel som redovisats i texten ovan. De är från slutet av 1800-talet när kunskaperna om tekniker för vattenavledning börjat bli allmänna ute i bygderna. Intressant är här att det stora motståndet mot reglering kom från ägarna till Bystads herrgård och Brevens Bruk. Deras intressesfär inkluderade även Svennevads by och inga åtgärder som berörde Sottern kunde utföras utan deras bifall.

I fråga om Skogaån och den övre delen av Svennevadsån var situationen annorlunda. Ån var här nedskuren på stora delar av sträckan och stränderna kantades av skog eller sankmark. Ett undantag var den så kallade Rambo äng nedströms från Åå. Där finns redan på de äldsta kartorna en stor äng markerad norr om ån. Där etableras sedan Åå masugn och masugnsdammen läggs ut. Den förstoras när den nya masugnen byggs vid Åå, men delar av ängen finns kvar. Även vid Skogasjön, på säteriets mark, fanns större ängsmarker. Skogaholms ägare hade också förebyggt problemet med andra markägare. Redan under Simon Rosenbergs tid, kring mitten av 1600-talet, hade man målmedvetet köpt upp närliggande egendomar. Det gjordes delvis för att säkra skog för träkolets skull, men också för att ha kontroll över vattnet. I princip ägde Skogaholm all mark ända från Ti-

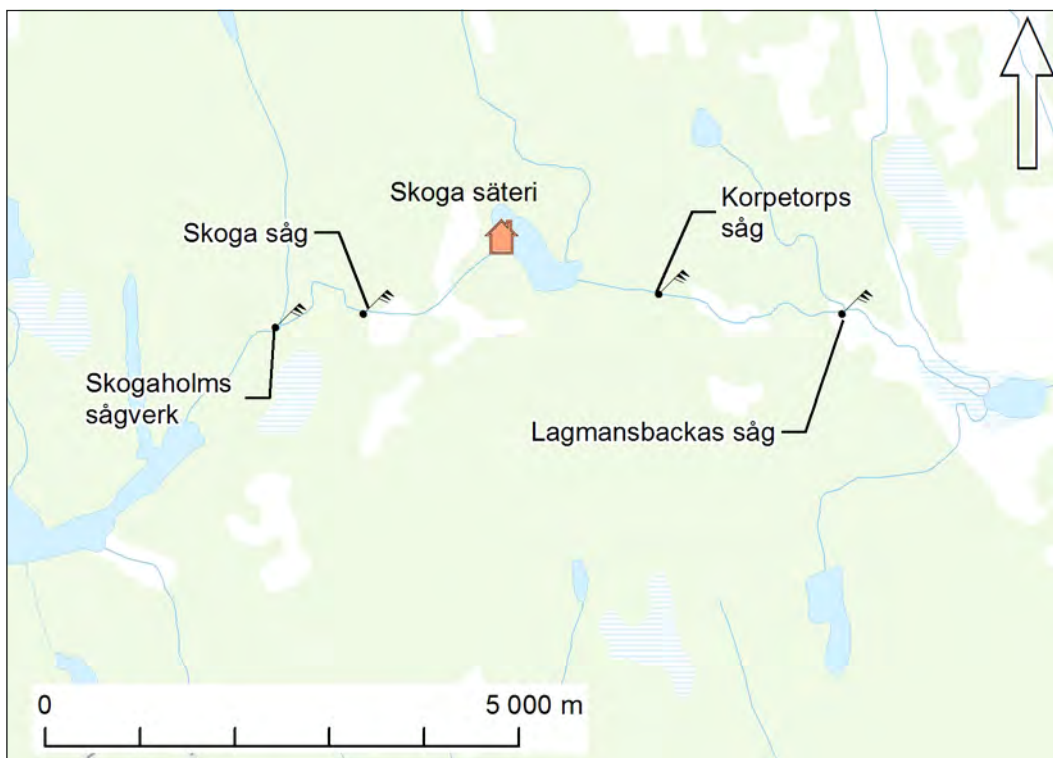
saren till Lagmansbacka och efter köpet av kvarnen där år 1703 var det först vid Österkvarn som en annan markägare dök upp. Österkvarn var kyrkoherdens stomhemman och inte öppet för sedvanliga markaffärer.

Därmed kommer vi in på kvarnar och kvarndrift. De enskilda kvarnarnas historia, så långt den är känd, har återgetts under respektive anläggning. Kvarnarna är sannolikt den första industriella verksamheten inom detta vattensystem. På några platser kompletteras de av vattendrivna sågar. Det har varit svårt att klarlägga helhetsbilden, när enskilda kvarnar varit i bruk och i vissa fall även var de legat. Generellt kan sägas att skvaltkvarnarna var för hushållsbruk medan hjulkvarnarna betjänade ett större område. De kunde drivas kommersiellt men även internt för ägare med stora fastighetsinnehav, till exempel Skogaholm. Nedan följer en sammanställning av kända fakta:

- *Skoga kvarn: skvalta 1631, hjulkvarn 1703, i drift till 1930-talet. Såg vid platsen enligt häradskarta 1864–67.*
- *Emta kvarn: känd 1457, markerad på jordebokskarta år 1637, uppges raserad ca 1650, senast nämnd 1697.*
- *Korpetorp: skvalta 1555, hjulkvarn och såg 1703, i drift till 1855, då flyttad till Lagmansbacka.*
- *Lagmansbacka: skvalta innan 1683, hjulkvarn 1683, i drift till 1954, troligen på samma plats. Såg vid platsen enligt häradskarta 1864–67.*
- *Mellankvarn (Svinavads kvarn): nämns 1555. Ska ha raserats 1649. Definitivt öde 1697.*
- *Österkvarn: nämnd i kartbeskrivning 1637, grund 1703. Inga övriga uppgifter.*

Figur 27. Karta över de kvarnar som under historisk tid varit belägna inom Svennevadsåns vattensystem. Skala 1:80 000.

Figur 28. Karta över de sågar som under historisk tid varit belägna inom Svennevadsåns vattensystem. Samtliga sågar var belägna vid en kvarn förutom Skogaholms sågverk som uppfördes år 1879 vid den nya masugnen. Skala 1:80 000.

UTDIKNING OCH RÄTNING

Arbetet omfattade i princip sträckan från Skogaholms bruksområde till Skogasjön. Att detta stora arbete kunde utföras just under 1930-talet hade flera skäl. En starkt bidragande orsak var att driften vid bruket hade avvecklats sedan några år. Konflikten mellan bruksdrift och jordbruk var därmed bilagd. I själva verket hade de nu i stort sett samstämmiga intressen. All mark kring ån ägdes av Skyllbergs bruk men brukades av arrendatorer. Skogaholms kvarn avvecklades också vid denna tid, möjligen som en konsekvens av åtgärderna kring ån, eller som en del av den allmänna avvecklingen av bruksdriften.

Ett annat skäl till att arbetet sattes igång var att det kunde klassas som "nödhjälpsarbete". Arbetslösheten var hög som en följd av den ekonomiska kris som är känd som den stora depressionen. Staten valde då att erbjuda bidrag till nyttiga projekt som kunde sysselsätta arbetslösa. En kategori av sådana projekt var torrläggningsföretag. Skyllbergs Bruk kunde därmed få halva kostnaden täckt genom bidrag. Den andra halvan finansierades med lån. Totalkostnaden för projektet beräknades till 12 400 kronor, i dagens penningvärde (mars 2022) drygt 420 000 kronor. Enligt den noggrant utförda uppmätningen och jordvärderingen berördes 61,61

hektar. Av dessa utgjordes 49,32 hektar av ängs- mark, 10,53 hektar av åkermark och 1,76 hektar av "annan nyttig mark". Kostnaden fördelad per hektar blev 201 kronor och 30 öre.

Var då detta projekt värt pengarna? Ja, enligt den jordvärdering som gjordes inför projektet skulle det vara en god affär. En jämförelse mellan dåvarande värde (1933) och beräknat blivande värde visar på en ökning med 63% i markvärde. I sammanställningen uttrycks dock inte när marken är tänkt att uppnå detta värde. En stor andel av marken är beräknad som blivande åkermark, en process som kräver både arbete och tid. Ett mått på resultatet av åtgärderna för torrläggning ger den ekonomiska kartan från år 1957. Den visar att andelen åkermark inte ökat i någon större grad inom torrläggningsområdet. Här finns säkert flera troliga orsaker. En är att rationaliseringarna inom jordbruket redan startat. Trenden gick mot allt större enheter. Små enheter på marginalen slogs först ut. Till dessa får man nog räkna markerna kring Skogaån. Dessutom hade bruket lagts ner och möjligheterna till bisysslor för småbrukarna hade försvunnit. Ytterligare ett skäl kan vara att skogsbruket prioriterades i trakten.

Figur 29. Öster om Skogaholms bruk, fram till Skogaåns utlopp i Skogasjön utfördes omfattande utdikningsarbeten. Bland annat ändrades delvis åns sträckning. Skala 1:8 000.

FISKET: REGLERAD RESURS. ÅLFISKESTÄLLEN I TESTAMENTEN

Fisk har sedan forntiden varit ett viktigt inslag i svensk kosthållning. För bönder och torpare var fisken ett välkommet tillskott. Men vattnen i det aktuella området var i allmänhet näringsfattiga. Fisket kom därför att få begränsad betydelse, utom när fisken lekte under våren då större fångster kunde tas. Fiskarterna beskrivs som allmänna, med betoning på gädda, abborre, mört och braxen. Särskilt braxen verkar vara en vanlig fångst. För att fånga fisken användes olika redskap, några fasta, några flyttbara. Not var grova nät som drogs genom vattnet, vilket kunde ske från land eller från eka. En katsa var en bottenbaserad konstruktion av träspjälor eller ris där en lång ledarm ledde fisken in mot en fångstanordning där den inte kunde komma ut igen. Mjärde var ett mindre redskap med en trattliknande ingång. Långreven såg ut ungefär som idag, med en lång lina där betade krokor satt med jämna mellanrum. Dessutom användes handredskap som ljuster och vinterfiske skedde med krok och liknade dagens metoder.

Av speciell betydelse var uppenbarligen ålfisket. På riksnivå tillmäts det tillsammans med laxfisket sådant värde att kända fiskeställen anges som tillgångar i testamenten och vid jordaffärer. Därmed är de även av intresse för kronan som räknar in ålfiskeställen i skatteunderlag redan från och med medeltiden. I landskapshandlingarna för Närke år 1555 redovisas ålfiskeställen vid Åå och vid Korpetorp. Dock redovisas inget om fångstmetod. Ål nämns i äldre uppteckningar inom hela vattensystemet, från Tisaren till Sottern. I Sottern sker ålfisket främst i ån mellan sjön och den lilla sjön Botaren som ligger öster om Sottern. Där har herrgården Byssta sitt ställe, men äldre källor uppger även att fångst sker i hela sjön, om än i liten skala (Brevner 1942:33).

Av stort värde lokalt var den goda tillgången på kräftor. De nämns i flera äldre källor men det var egentligen först under 1800-talet som de breda befolkningslagren började uppskatta kräftor. Överklassen hade frossat i kräftor ända sedan Gustav Vasas tid, så fiske och försäljning hade varit en bra sidoinkomst för ägarna till bra

kräftvatten. Sannolikt fanns kräftor hela vägen från Tisaren till Sottern. Kräftpesten slog sedan ut de flesta vatten med flodkräftor. Den kom till Sverige från Finland år 1907. Tisaren klarade sig genom hårt lokalt arbete ända till år 1997 innan pesten kom via Skogaån. Därefter inplanterades signalkräftor som idag är de enda kräftor som finns inom vattensystemet.

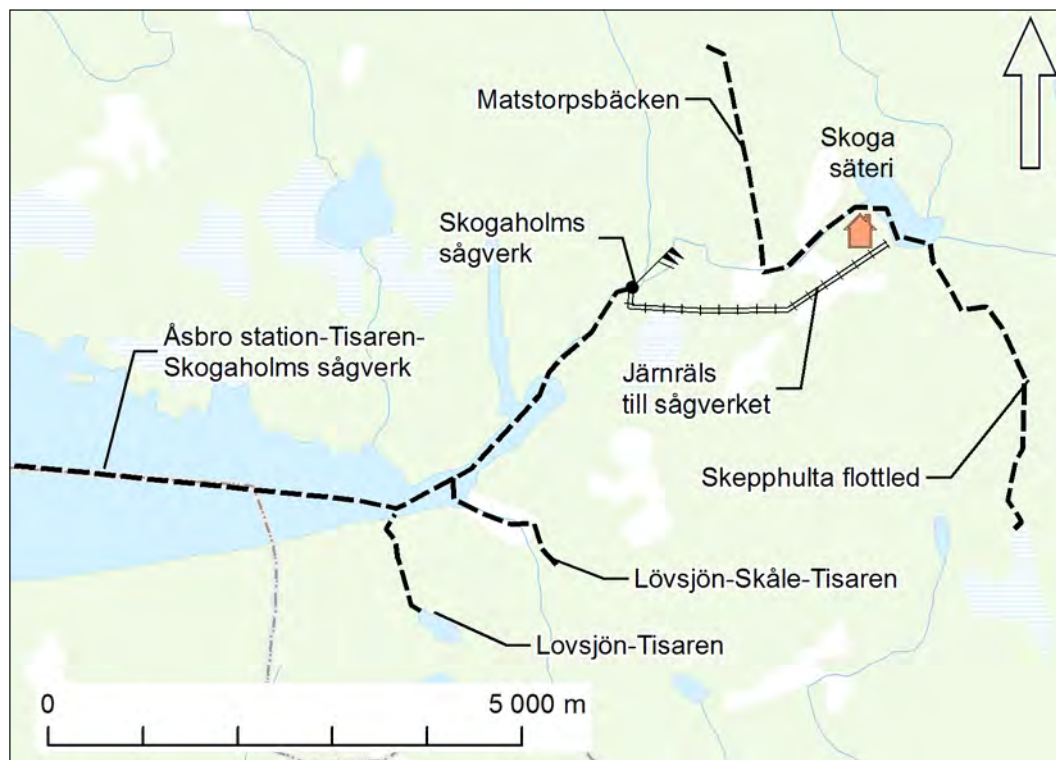
Kräftbeståndet i Sottern sägs vara resultatet av en serie utplanteringar med början 1915, vilket betyder antingen att det redan dessförinnan slagits ut av pest, eller att det varit försumbart glest på grund av förekomst av ål. Kräftpesten kom till sjön år 1970 (Molin & Svärdsson 1890).

Som för de flesta resurser infördes redan tidigt regler om fiskerättigheter. Äldre skifteskartor visar hur sjöar och vattendrag delas i proportionella delar av kringliggande gårdar och byar. Det som delas är i första hand fiskerättigheterna, i andra hand rättigheten att bärga vass som foder och byggnadsmaterial. I sjöar som hörde till allmänningar rådde inte samma reglering. I Tisaren tillhörde till exempel en del av sjön Kumla häradsallmänning.

Marken kring Tisaren kom alltmer att tillhöra bruken. I den östra delen ägde Skogaholm omkring år 1800 nästan all mark. Det var främst skogen som var av intresse medan gårdarna brukades av arrendatorer. Skogaholm tog även vara på fisket. Under senare delen av 1700-talet fanns enligt husförhörslängderna en fiskare vid Åå som var i Skogaholms tjänst. Ett minne om detta idag är torpet Fiskaretorp strax öster om sjön. Sannolikt fiskades även i Skogasjön för herrgårdens räkning, även om fiskare inte nämns specifikt i längderna.

INDUSTRIN: KRAFTÖVERFÖRING, DÄMNINGAR, FLOTTNING

Utan vattnets kraft skulle få av våra industrier ha kunnat fungera. Detta gäller inte minst järnproduktion som var beroende av vattenkraften både för hammare och masugnar. Men produktionen hade ett pris. Vattnet måste tämjas och styras för att ge önskad effekt. Det innebar ofta stora ingrepp i naturen. Bruken och hyttorna var beroende av en kontinuerlig tillgång

Figur 30. Flottleder och transportvägar till Skogaholms sågverk. Skala 1:80 000.

på vatten. Naturen kan sällan erbjuda detta. Det var ett skäl till att ägarna anlade dammar för att skapa vattenmagasin. Ett annat skäl var att skapa eller förstärka naturliga fall. En viss fallhöjd var nödvändig för att få fart på vattenhjulen.

En jämförelse mellan de äldsta kartorna från Skogaholmsområdet och något senare kartor, till exempel från slutet av 1600-talet till slutet av 1800-talet, visar hur dammar tar allt större plats. Vi har sett exempel ovan på att det inte var okontroversiella åtgärder. Den legala striden kring Masugnsdammen vid Åå pågick under många år. Där blev Tisarens strandägare den förlorande parten. Det blev ofta så eftersom järnindustrin ansågs företräda nationella intressen, medan strandägarna främst talade i egen sak. Det skulle dröja innan miljöaspekter kom in i bilden. Ett liknande exempel utgör den planerade vattenavledningen vid Svennevads by. För att den skulle kunna utföras krävdes en sänkning av Sottern, något som ägarna till Bysta och Brevens bruk sade blankt nej till. Därmed föll hela diskussionen och projektet lades ned.

Ett annat sätt att använda vatten blev aktuellt under 1800-talet. Då steg skogens värde som

råvara för timmer snabbt. Tidigare var skogen främst leverantör av trä som kunde förvandlas till träkol. Bruken hade ett närmast omätligt behov av kol för driften av sina anläggningar. När allt fler masugnar ersatte kolet med koks satsade många bruksägare på att bredda verksamheten till trävaror, oftast i sågad form. Men stockarna behövde komma till sågverket på ett rationellt sätt. Böndernas foror tog alltför lång tid. Lösningen hette timmerflottning. Metoden hade provats redan under medeltiden och flottning var vanlig längre norrut i landet.

FLOTTNING

Exakt när man började flotta i Skogaholms skogar vet vi inte. Sannolikt sammanföll det med bygget av det stora sågverket vid Masugnsdammen åren 1879–80. Flottningen hade tidvis en stor omfattning. Sannolikt sköttes den av brukets arrendatorer och torpare som även tjänstgjorde som skogshuggare.

Sammanlagt fanns fem flottleder i området vars timmer transporterades till Skoga bruk (Hasselfors bruk F 4 E:7, Arkivcentrum). Tre av

lederna befinner sig utanför inventeringsområdet men transporterades in i Skogaån från sjön Tisaren. Dessa utgjordes av en kilometerlång flottled mellan Losjön och Tisaren, och från Lövsjöarna genom Skåle via en rätad bäck med träskodd ränna, ned till Tisaren. Därifrån forslades timret med pråm till sågverket.

Andra transporter skedde med lastpråm dragen av ångbåt. De utgick från Åsbro på Tisarens västra sida, samma väg som malmtransporterna tog sedan Åsbro blivit en järnvägsort.

Inom inventeringsområdet fanns två Flottleder, en längs Matstorpabäcken och en längs den så kallade Skepphulta flottled som var en nästintill helt utgrävd flottled. Båda flottlederna transporterade timret till Skogasjön. Därifrån drogs det av hästar till sågverket på en cirka tre kilometer lång spårbana av järn. Matstorpabäcken sträckte sig från brukets norra skogar och Skepphulta flottled genom de södra skogarna varvid flottledernas läge garanterade att upptagningsområdet för virke kunde kanaliseras till sågverket.

SKEPPHULTA FLOTTLED

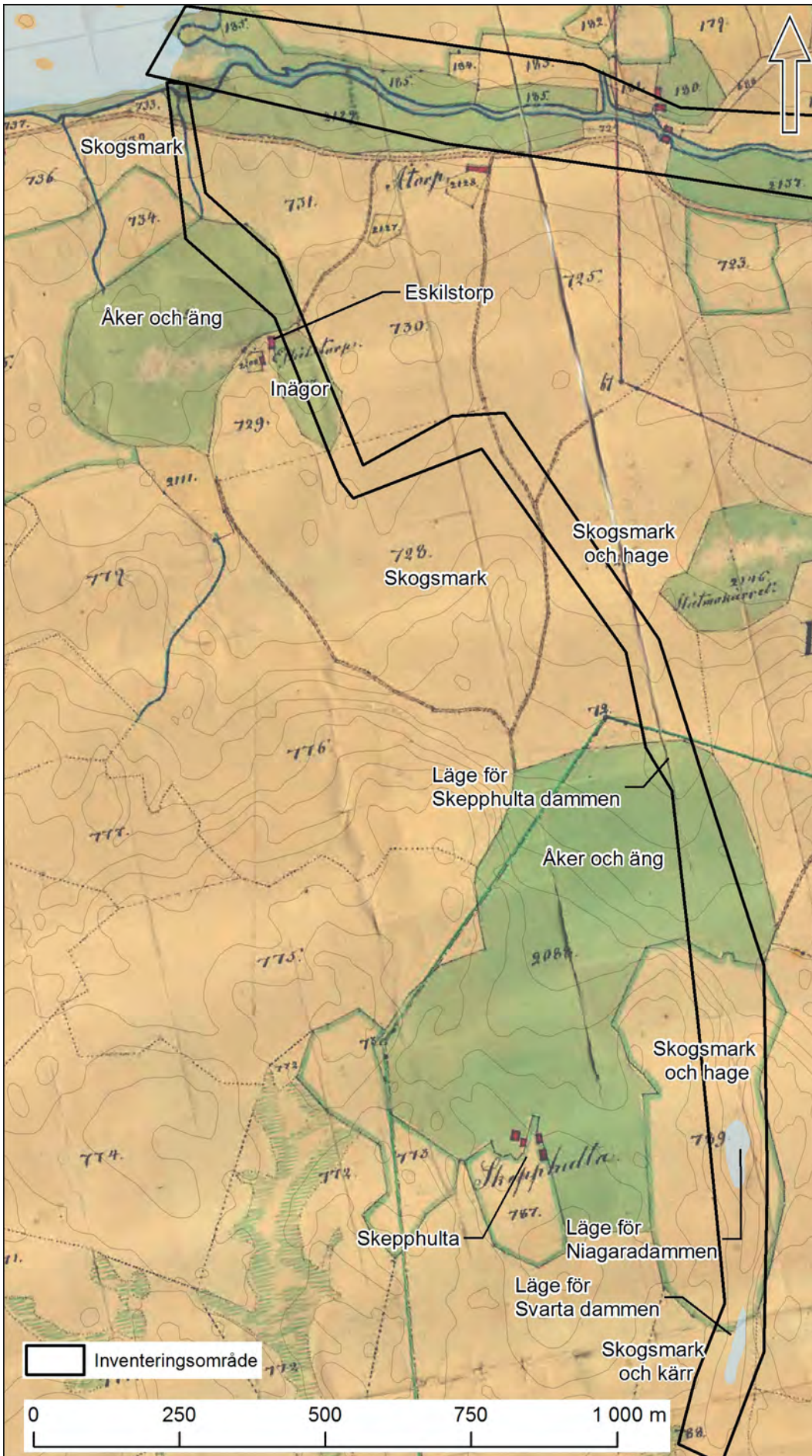
Flottleden är 3,5 kilometer lång med en fallhöjd om cirka 88 meter. Leden var 3,5 km lång. Den utgörs av ett grävt dike som till stora delar omges av uppkastade jordvallar. Flottleden gick från Lissjömosarna söder om Skepphulta och passerade flera dammar öster om Skepphulta – Svarta dammen, Niagara och Skepphulta damm – innan den mynnade ut i Trätängsviken längst österut i Skogasjön. Med hjälp av ett motordrivet uppforderingsverk lyftes timret från sjön till järnvägsvagnar. Vagnarna drogs av hästar på en spårbana upp till sågverket i bruksområdet vid Skogaholm (Eriksson 1949:618, Nordin 2021:3).

Varken ledet eller dess dammsjöar förekommer i äldre kartmaterial varför hela systemet sannolikt är skapat av människan. I en karta upprättad åren 1836–39 anges exempelvis området för Svarta dammen och Niagaradammen utgöras av Skepphultas hagmark (LMA 1855:18-SVE-75). Enbart utloppet i Skogasjön, där två vattendrag ses utgå från ett kärr vid Eskilstorp,

finns utritade. Skepphulta flottled har skapats med utgångspunkt från naturliga förutsättningar där man samlat vatten från Lissjömosen och anlagt Svarta dammen och Niagaradammen. Därefter har man utnyttjat naturliga svackor och sänkor för flottledens lopp genom landskapet. Vid den nedersta dammen har även vatten letts om från ett naturligt vattendrag från väster om Eskilstorp. Förutom att flotta timmer förefaller man även ha ”flottat” med dammarnas vatten. Då flottleden och dammarna var artificiellt skapade förefaller de stegvist förlagda dammarna ha bidragit till att ge en kontinuerlig vattentillgång. Vid varje damm kunde vatten åter magasineras inför den fortsatta transporten av timmer ned till Skogasjön. Flottleden var i bruk under tidigt 1900-tal.

MATSTORPABÄCKENS FLOTTLED

Ytterligare en flottled fanns via Matstorpabäcken, som till större delen befinner sig utanför inventeringsområdet. Den sträcker sig från Matstorp, nära gränsen i norr mellan Svennevads och Hallsbergs socknar. Strax söder om den övergivna gårdstomten vid Matstorp finns möjligen spår av en äldre damm kallad Matstorpdam. Namnet på dammen finns ännu angivet i moderna kartor över platsen. Från dammen är det cirka två kilometer till bäckens utlopp i Skogaån. Bäckens löper i ett tämligen rakt flöde längs en lång dalsänka som sträcker sig mellan torpet och Skogaån. Bäckens inlopp i Skogaån har varit beläget omkring 100 meter öster om Skogaholms bruk. Dock har timret inte tagits upp här utan flottats vidare längs Skogaån ut i Skogasjön och vidare ned till Trätängsviken, till samma plats som timret från Skepphulta flottled. Längs Skogaån påträffades emellertid inga tydliga flottningsanläggningar annat än partier rensade på sten vid utloppet vid Skogaån. Eventuella flottningsanläggningar kan dock ha förstörts när Skogaån rätades under 1930-talet.

Figur 31. Läget för Skepphulta flottled i förhållande till karta från åren 1836–39. Inget i kartan och kartinformationen tyder på att ett vattendrag tidigare löpt genom området. Enbart utloppet förefaller vara naturligt (LMA 1855:18-SVE-75). Skala 1:10 000.

Figur 32. Skepphulta flottled vid Eskilstorp. Flottleden är en grävd utfallsgrav och omges av uppkastade jordvallar. Foto från nordväst.

INVENTERING

Fornlämningsbild före inventering 2022

Inom inventeringsområdet längs Svennevadsåns vattensystem fanns sammanlagt 22 registrerade lämningar. I den västra delen, längs Skogaån, fanns tio lämningar varav följande besöktes år 2022:

- *Skogaholms andra och tredje generationens masugnar i Å (L1982:9158, L1982:9081)*
- *masugnsdammvall (L1979:1962)*
- *slaggvarp (L1982:8763)*
- *Skoga hammare (L1979:1992)*

Följande lämningar längs Skogaån uteslöts från inventeringen 2022 då de inte primärt hade koppling till vattenbruk:

- *Masugnstorps lägenhetsbebyggelse (L1979:1288)*
- *tre sentida husgrunder (L1980:7372–7374)*
- *en boplats från stenålder (L1980:7177)*

I den östra delen, längs Svennevadsån, fanns åtta lämningar varav följande besöktes 2022:

- *kvarn vid Korpatorp (L1980:9575)*
- *hammarområde vid Carlshammar (L1980:8483)*
- *kvarn vid Lagmansbacka (L1980:8487)*
- *två sentida husgrunder vid Lagmansbacka (L1980:8393)*
- *kvarn vid Mellankvarn (L1980:8470).*

Följande lämningar längs Svennevadsån uteslöts från inventeringen 2022 då de inte primärt hade koppling till vattenbruk:

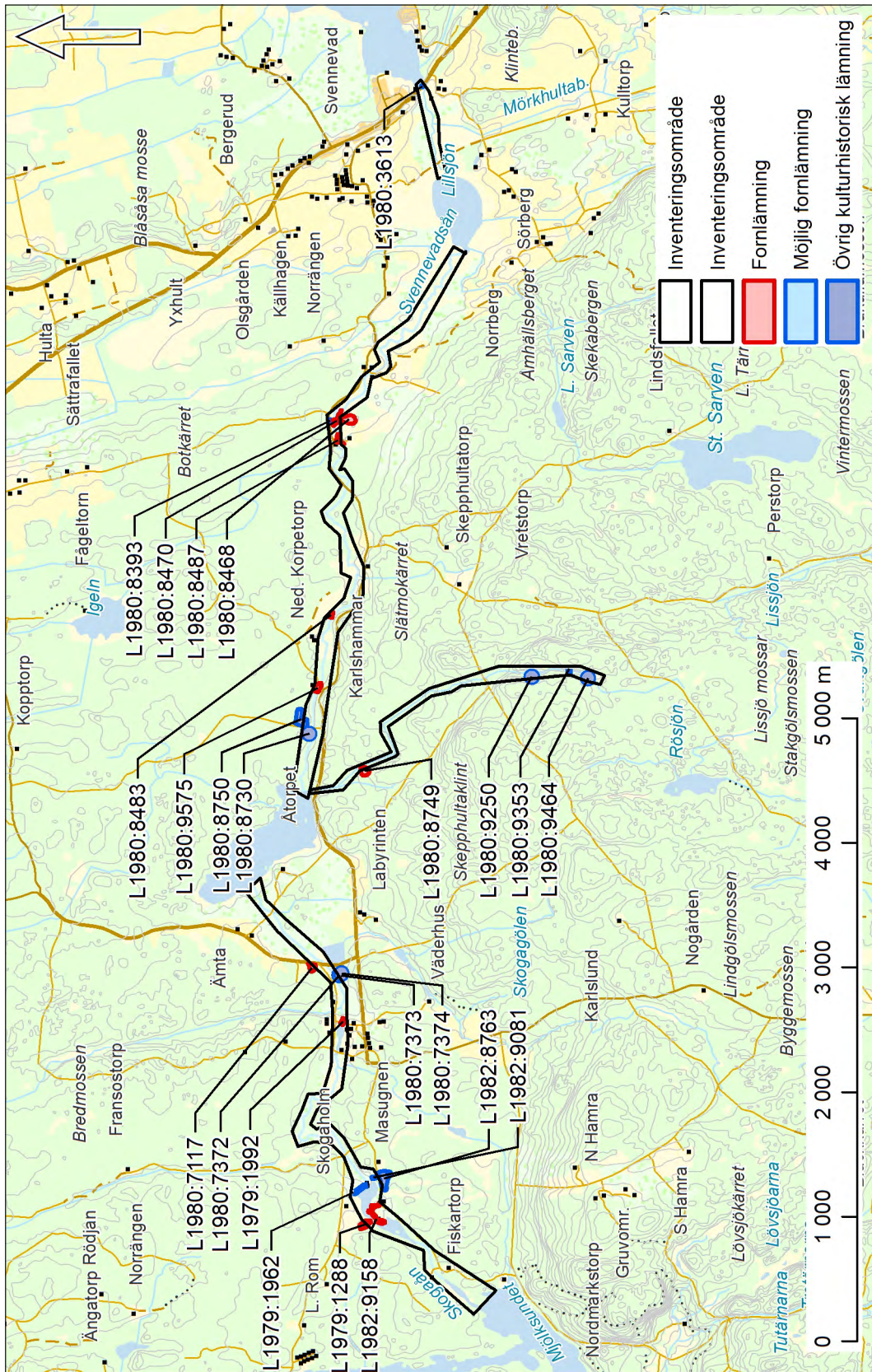
- *sentida husgrund i form av jordkällare (L1980:8730)*
- *fossil åker (L1980:8750)*
- *ett tegelbruk (L1980:8468)*

Längs Skepphulta flottled fanns fyra registrerade lämningar varav nedanstående besöktes:

- *Eskilstorps lägenhetsbebyggelse (L1980:8749)*
- *dammvallen vid Svarta dammen (L1980:9353)*

Uteslöts gjorde:

- *en tjärdal vid Niagaradammen (L1980:9250)*
- *en grund efter en kolarkoja med tillhörande kolbotten vid Svarta dammen (L1980:9464)*

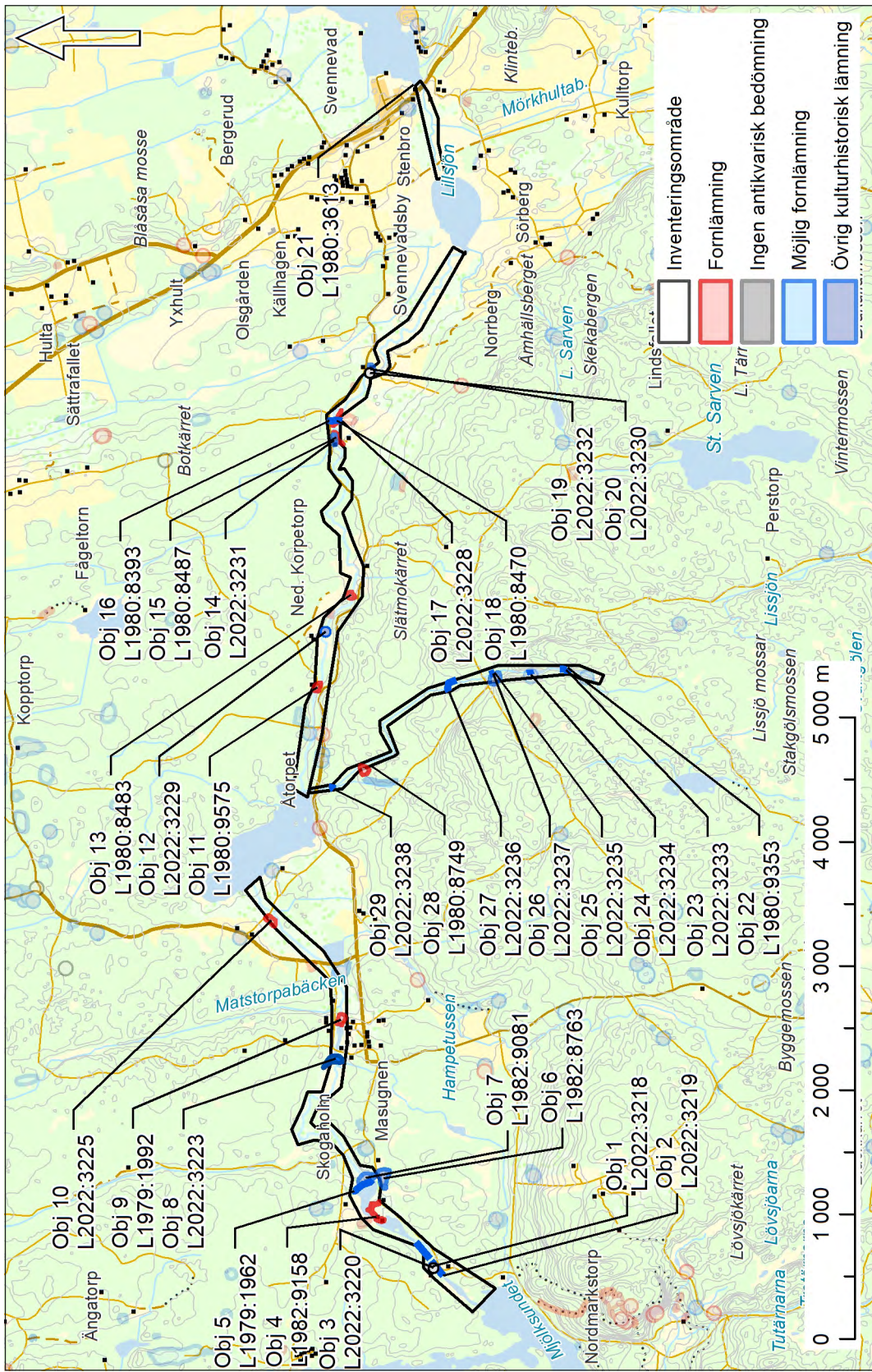
Figur 33. Lämningsbilderna inom inventeringsområdet innan utförd inventering 2022. Skala 1:50 000.

Tabell över lämningar som behandlas i rapporten

Obj nr	L-nr	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning	Revidering
1	L2022:3218	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	
2	L2022:3219	Kanal	Övrig kulturhistorisk lämning	
3	L2022:3220	Hyttlämning	Ingen antikvarisk bedömning, uppgift om	
4	L1982:9158	Hyttområde	Fornlämning	
5	L1979:1962	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	Dammens längd utökad söderut
6	L1982:8763	Hyttlämning	Övrig kulturhistorisk lämning	
7	L1982:9081	Metallindustri/järnbruk	Övrig kulturhistorisk lämning	Ändrad lämningstyp och lämningsyta
8	L2022:3223	Kvarn	Fornlämning	
9	L1979:1992	Hammarområde	Fornlämning	Ändrad lämningstyp och lämningsyta
10	L2022:3225	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning	
11	L1980:9575	Småindustriområde	Fornlämning	Ändrad lämningstyp
12	L2022:3229	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	
13	L1980:8483	Hammarområde	Fornlämning	Korrigerat läge för lämning
14	L2022:3231	Bytomt/gårdstomt	Möjlig fornlämning	
15	L1980:8487	Småindustriområde	Fornlämning	Ändrad lämningstyp och lämningsyta
16	L1980:8393	Husgrund, historisk tid	Övrig kulturhistorisk lämning	Ändrad lämningstyp
17	L2022:3228	Färdväg	Övrig kulturhistorisk lämning	
18	L1980:8470	Kvarn	Fornlämning	
19	L2022:3232	Bytomt/gårdstomt	Möjlig fornlämning	
20	L2022:3230	Kvarn	Ingen antikvarisk bedömning, uppgift om	
21	L1980:3613	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	
22	L1980:9353	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	
23	L2022:3233	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	
24	L2022:3234	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	
25	L2022:3235	Flottningsanläggning	Övrig kulturhistorisk lämning	
26	L2022:3237	Fossil åker	Övrig kulturhistorisk lämning	
27	L2022:3236	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	
28	L1980:8749	Lägenhetsbebyggelse	Fornlämning	
29	L2022:3238	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning	

Tabell: Objekttabell över lämningar inom inventeringsområdet, vilka behandlas i rapporten.

Figur 34. Objektplan över samtliga registrerade lämningar inom inventeringsområdet efter inventeringen 2022. Skala 1:50 000.

SKOGAÅN

Figur 35. Vy över den gamla slussen vid Åå. Foto från sydväst.

• Objekt 1: Dammvall – L2022:3218

Hålldamm, med äldsta belägg i karta från år 1700 och i sin senaste form som ombyggd sluss kring år 1880 (LMA 1700:18-HAE-3, LMA 1890:18-HAE-169). För historik om hålldammen och slussen vid Å, se sidan 11.

Lämningen har ingått i slusskonstruktionen tillsammans med intilliggande kanal, objekt 2.

Inga lämningar syntes efter någon äldre dammvall och lämningen domineras av de ombyggnationer som utfördes under 1880-talet. Slussen omfattar 15×50 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning. Den har en 50 meter lång kallmurad strandskoning längs ömse sidor av ån, med rester efter en slussöppning i sydvästra änden.

Vid slussöppningen är strandskoningen anlagd emot en naturlig höjd i form av en åbrink. Marken ska enligt uppgift från år 1890 blivit upphöjd genom utfyllningsarbeten omkring år 1880 (LMA 1890:18-HAE-169). Strandskoningen utgörs av 0,4–0,8 meter stora tuktade stenar, med förekomst av borrhål, i 1–3 oregelbundna skift. Vid fältinventeringen var strandskoningen 0,6 meter över vattennivån, lika med Tisarens nivå. Framför strandskoningen finns res-

ter efter trästolpar från äldre brädfodring, vilka även är synliga i foto, se figur 8. Vattendragets bredd mellan strandskoningen är 5–6 meter.

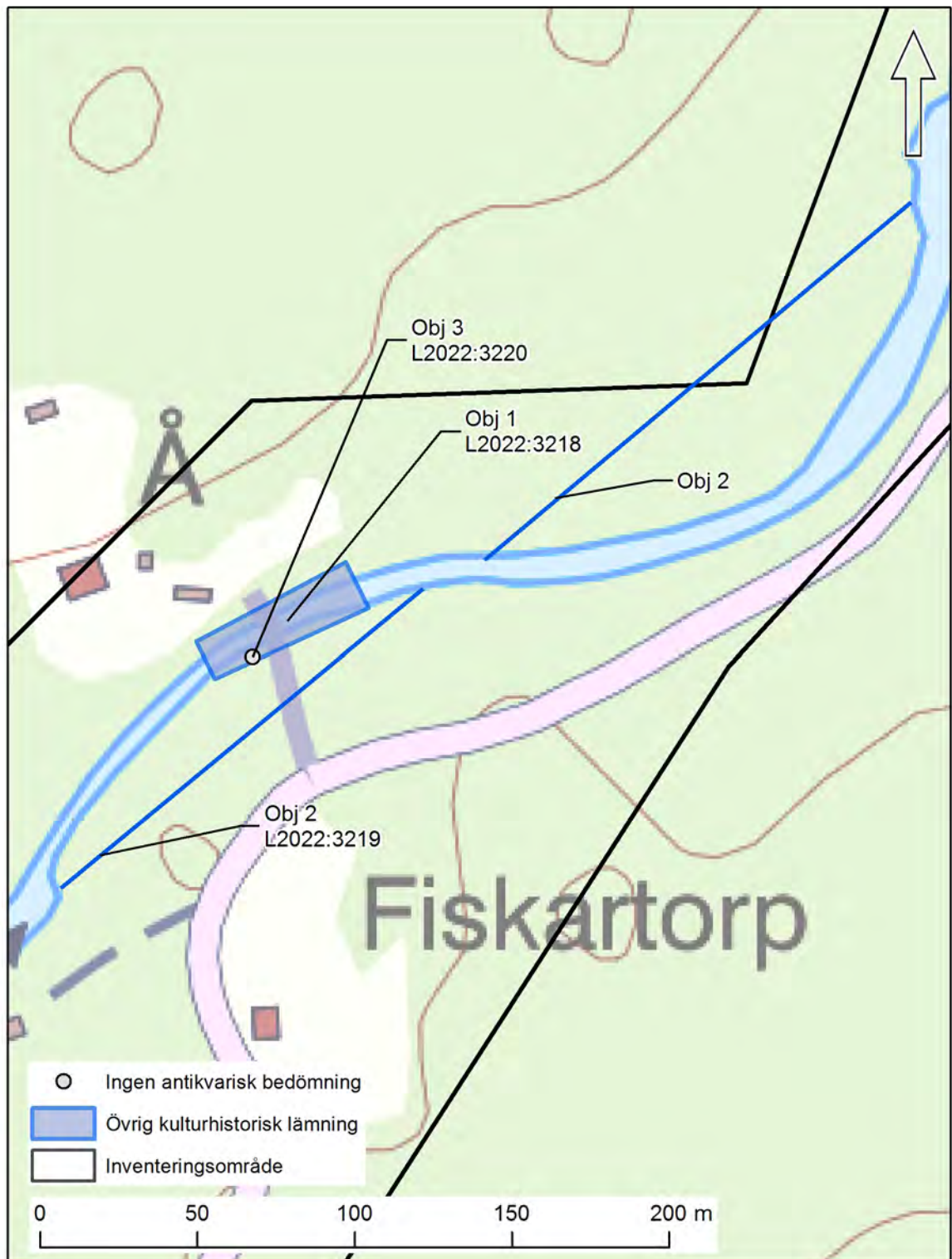
I sydvästra änden finns rester efter slussöppning i form av stående trästolpar med rester av anordningar av järn. Även på marken runtom är upplagda järnstänger, kättingar och detaljer i järn. Ingen spår efter slussöppning påträffades i den nordöstra änden.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är varaktigt övergiven och dess funktion kan kopplas till äldre tiders bergsbruk-och träindustri. De synliga lämningarna bedöms dock samtliga vara från 1880-tal varför ålderskriteriet inte är uppfyllt även om en dammvall har förekommit på platsen sedan 1700. Man kan även förmoda att en hålldamm har funnits här alltsedan den första masugnen byggdes år 1643.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 36. Objektplan över objekt 1–3, vid Skogaåns inlopp från Tisaren. Skala 1:2 000.

Figur 37. Foto med den stensatta rännan, sydöst om slussöppningen. En tidigare dammlucka har reglerat vattentillflödet vid platsen. Foto från nordväst.

• Objekt 2: Kanal - L2022:3219

Flerfunktionell kanal. Dels för båtled, dels tidigare försedd med dammlucka för påsläpp av vatten förbi sluss (objekt 1) (LMA 1890:18-HAE-169).

Lämningen utgörs av två grävda kanaler i linje med varandra, i nordöstlig-sydvästlig riktning, en på vardera sida om ån. De har sannolikt anlagts under 1880-tal i samband med att hålldammen/slussen (objekt 1) intill byggdes om. Lantbruksingenjör Sundberg anmärker att hålldammens avledningsförmåga blivit bättre sedan båtled upptagits "...dels uti, dels bredvid den gamla strömfåran..." (LMA 1890:18-HAE-169:10). I foto som visar slussen år 1908, se figur 6, syns i den sydvästra kanalen en dammanordning med två spetluckor. Med hjälp av spetluckorna har vatten från Tisaren tillförts eller tappats ur slussen med hjälp av den sydvästra kanalen. Den nordöstra kanalen, som ligger i rät linje i förhållande till den sydvästra kanalen har sannolikt enbart fungerat som båtled. Åns svaga S-form

vid platsen kan ha inneburit problem som transportled då exempelvis en lång timmertransport förts fram till Masugnsdammen varvid de räta rännorna nyttjats.

Den sydvästra rännan är 140 meter lång och 5–6 meter bred. Hela sträckan är vattenfylld. Vid slussen finns skoning på ömse sidor om vattnet längs en sträcka om 30 meter. Den består av kallmurad sten i 2–3 synliga skift ovan vattennivån med en höjd om 0,6 meter. Stenarna är 0,3–0,6 meter stora med en blandning av tuktad och utvald natursten.

Den nordvästra kanalsträckan är 160 meter lång och upp till 10 meter bred och 4 meter djup. Rännan omges av 2–4 meter breda och upp till 1 meter höga vallar av jord och sten. Omkring 30 meter från kanalens sydvästra ände är den fylld med sten och jord. Till och från utfyllningen, på båda sidor om kanalen, löper en igenvuxen väg, vilket antyder att igenfyllning gjorts för att skapa en väg över den gamla kanalen.

Figur 38. Den nordvästra rännan med igenfylld del närmast i bild. Möjligen har timmer spelats genom rännan. Foto från sydöst.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Då lämningen förmodas ha uppförts under 1880-talet uppfyller den inte kulturmiljölagens ålderskriterium för fornlämning som kräver att lämningen uppförts innan år 1850. Lämningen är emellertid övergiven, och kopplad till äldre tiders bruk som del i sluss och båtled.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

• *Objekt 3: Hyttlämning - L2022:3220*

Den första av tre generationers masugnar vid Åå. Läge för Åå masugn, även kallad Östra Å, som erhöll privilegium år 1643. Den flyttades år 1684 till Masugnsbacken (objekt 4). För mer historik se sidan 19. Uppgiften om en hytta baseras på privilegiebrevet från 1643 som anger hyttans läge vid Tisarens inlopp (Skyllbergs bruksarkiv Skogaholm: F3A).

På platsen syns inga lämningar efter hyttlämningar i form av slaggvarp eller byggnads lämningar. Enligt uppgift från år 1932 ska "träkolstybb och masugnsslagg ännu kvarligga i tämligen stor mängd" (Sahlin 1932). Sannolikt har slaggvarp transporterats bort liksom beskrivningen för objekt 6. Likaså har sannolikt byggnadsmaterial från tidigare masugn och ursprunglig damm ha återanvänts till den nya masugnen vid L1982:9158. Under 1880-tal har platsen påverkats av grävningar för kanal (objekt 2) och anläggande av hålldamm (objekt 1).

På platsen finns en skylt uppsatt år 1980 av Närkes skogskarlar med texten:

"Ö Å äldsta hytta 1643-1684, Ö Å sluss
1870-talet - 1879"

ANTIKVARISK MOTIVERING

Då inga synliga lämningar efter hyttverksamhet förekommer bedöms lämningen som *uppgift om*.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Ingen antikvarisk bedömning.

• *Objekt 4: Hyttområde - L1982:9158*

Den andra av tre generationers masugnar vid Åå. Hyttområde för Östra Å hytta/Skoga masugn (se objekt 3), i bruk åren 1684-1879. För vidare historik se sidan 19. Hyttbacken förekommer i karta upprättad åren 1836-39 (LMA 1855:18-SVE-75).

Hyttområdet sträcker sig i bågform runt en udde i nordöstlig-sydvästlig och nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning längs en sträcka om 170 meter utmed strandkanten, med en bredd om 20-25 meter. Området ligger på en höjdplatå och domineras till stor del av befintlig bebyggelse, uppförd på den tidigare hyttbacken. I områdets västra del finns ett slaggvarp, 70×20 meter stor och 4 meter hög, i nordöstlig-sydvästlig riktning. I östra delen finns två slaggvarp, en i nordöst, 18×27 meter stor och 2 meter hög, i nordöstlig-sydvästlig riktning. Den andra slaggvarpen i öst är 35×60 meter stor i nordnordväst-sydsydöst och 3 meter hög. Kartan från åren 1836-39 antyder att hyttbacken varit större än nu angivna lämningsyta, men att cirka 40×120 meter numera befinner sig under Masugnsdammens vattenyta.

Centralt inom hyttområdet där vattendraget är som smalast finns lämningar efter hyttverksamhet i form av masugn, ramp, rostugn och en eventuell dammvall.

Masugnen är belägen vid stranden med norra och östra sidorna i vattendraget. Masugnen är rektangulär och 8×10 meter stor i nordnordvästlig-sydsydvästlig riktning och upp till 3 meter hög ovan vattennivån. Den består av kallmurade stenar av granit och är förstärkt med ögelformade ankarjärn. Stenarna är 0,4-0,8 meter stora och lagda i 4-5 skift. Överst på masugnen är en 0,5 meter djup grop med en diameter om 2 meter. I gropen påträffas ställsten av glimmerskiffer, rester efter eldfasta stenar som sannolikt hört till hyttpipan och det så kallade masugnshöret. Längs masugnens östra sida syns en trappformad öppning för blåsbälgar.

Omkring 1 meter söder om masugnens södra gavel finns en terrasserad mur som ingått i en ramp. Den var av kallmurad sten, 5 meter lång och 1 meter hög, anlagd i tre skift med 0,4-0,6 meter stora stenar. Från rampen har sannolikt en brygga lett upp till masugnskransen.

Figur 39. Skoga masugn klädd i snö. Foto från sydväst.

Figur 40. Rostugnen till stor del dränkt av Masugnsdammens vatten. Foto från sydväst.

Omkring 10 meter nordöst om masugnen finns en rund sockel till en rostugn. Den var belägen vid vattnet och enbart dess sydöstra del är åtkomlig från land. Sockeln består av kallmurad granit och är 4 meter i diameter och omkring 1 meter hög ovan vattennivån.

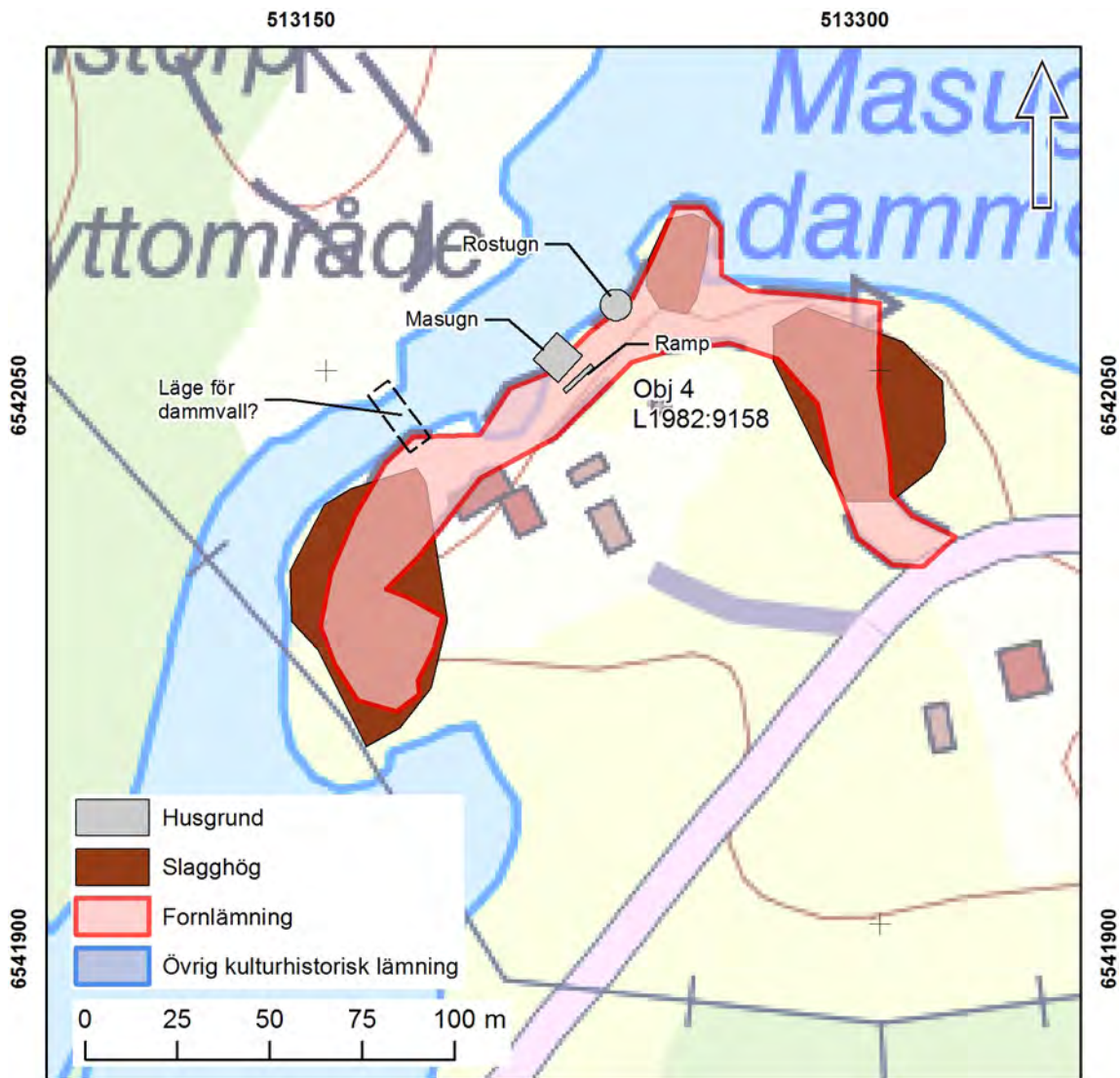
Spår efter en eventuell dammvall syns där vattendraget är som smalast, omkring 20 meter sydväst om masugnen. På vardera sida om vattendraget är en utbuktande landmassa längs en sträcka om 6 meter som buktar ut 1-2 meter i ån. Utmed vattnet påträffas här vad som förefaller vara utraserade stenar 0,2-0,6 meter stora. De är övertorvade vilket gör att lämningen är svår att fastställa. Enligt häradskartan från åren 1864-67 har en väg passerat över ån vid samma plats. Möjligen har dammen fungerat även som brodamm (RAK 1864-67:J112-6-11).

ANTIKVARISK MOTIVERING

Hyttområdet uppfyller Kulturmiljölagens tre kriterier för fornlämning. Det är varaktigt övergivet, av äldre tiders bruk och uppfört före år 1850.

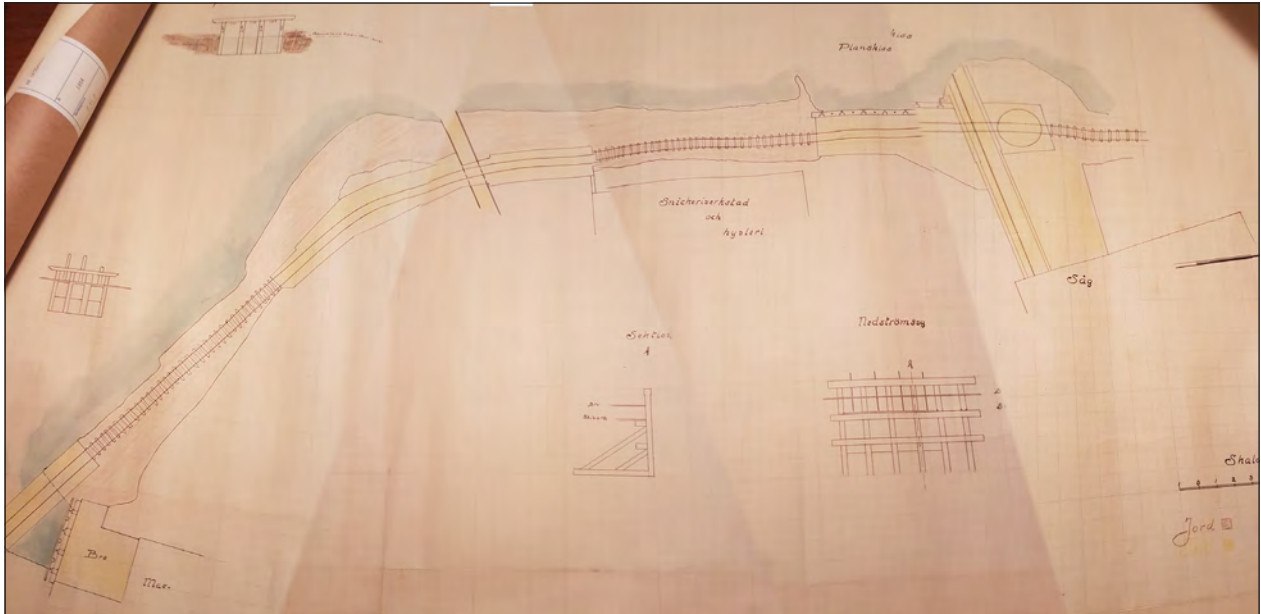
ANTIKVARISK BEDÖMNING

Fornlämning.

Figur 41. Objektplan över objekt 4 med ingående lämningar markerade. Skala 1:2 000.

Figur 42. Planskiss från Skyllbergs arkiv över Masugnsdammen (objekt 5) med del av masugnen, hyvleri och såg (objekt 7) utritade. Längs dammens vall löpte en järnräls för timmer- och malmtransport. I skissens nedre vänstra hörn syns dammlucka till masugnen (Skogaholms bruk: J1:21).

• Objekt 5: Dammvall - L1979:1962

Dammvall, omkring 200 meter lång, i riktning nordnordväst-sydsydost. Vallen är 6–8 meter bred vid basen och 1,5–2 meter vid krönet. Uppbyggd av jord och sten.

Dammvallen anlades år 1879 i samband med att en ny masugn uppfördes (se objekt 7) varvid den så kallade Masugnsdammen bildades. I Skyllbergs bruksarkiv finns bevarade ritningar över dammvallen (Skogaholms bruk: J1:21).

Ursprungligen har två dammöppningar funnits, en för masugnen och en för såg och hyvleri. Dammöppningen för masugnen har varit belägen i dammvallens södra del men är numera igentäppt och en körväg har anlagts på platsen.

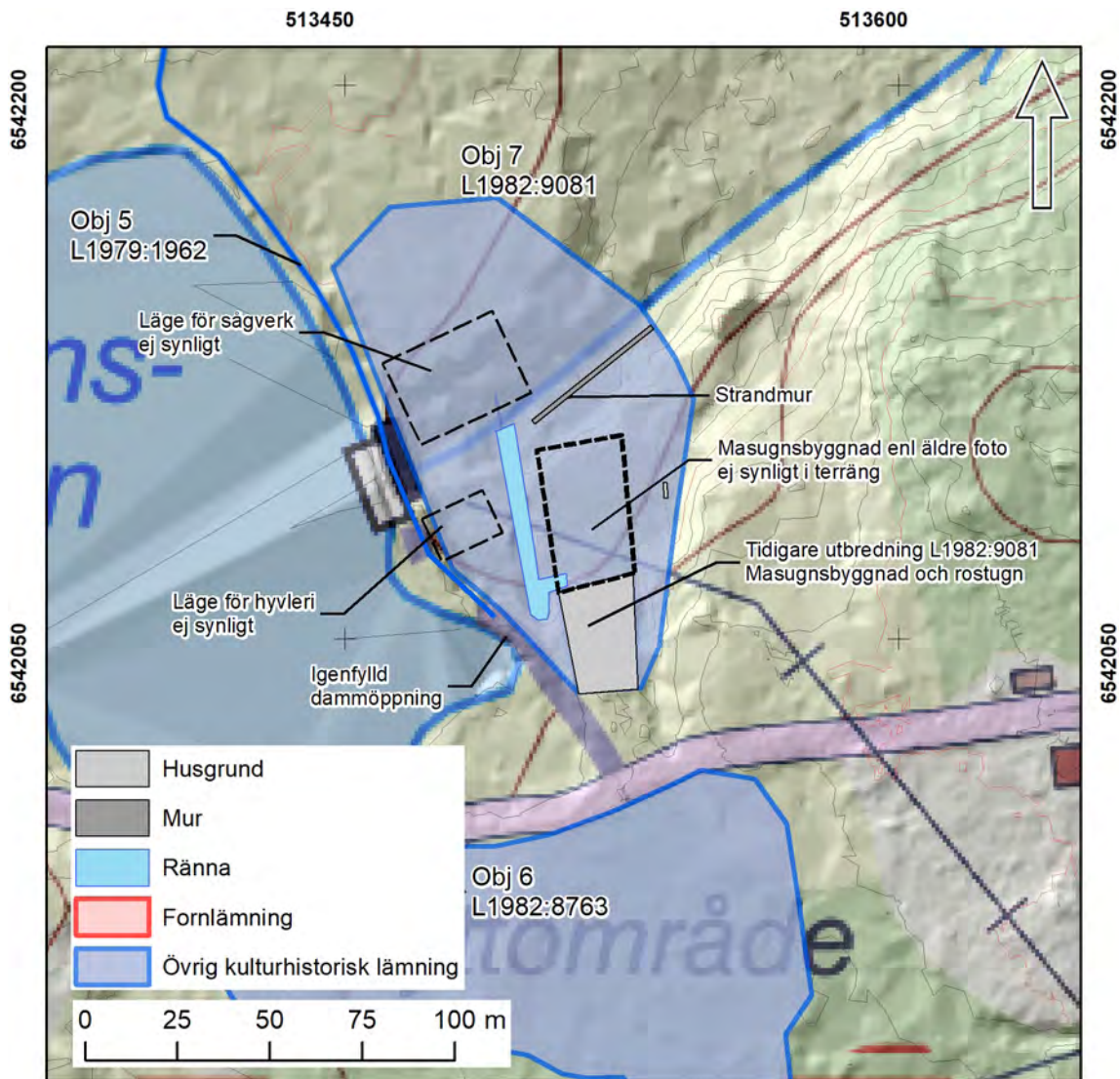
Dammöppning för såg och hyvleri har varit belägen vid samma plats som den befintliga dammöppningen i dammvallens centrala del. År 1947 byggdes dammöppningen om för kraftverk (Ulfhielm 2018).

ANTIKVARISK MOTIVERING

Dammvallen bedöms som en övrig kulturhistorisk lämning då den enbart uppfyller två av kulturmiljölagens tre kriterier för fornlämning. Dammvallen anlades år 1879 och uppfyller därmed inte ålderskriteriet som kräver att lämningen ska vara uppförd före år 1850. Den representerar dock äldre tiders bruk då den anlades för att försörja en hytta med vattenkraft. Det ursprungliga syftet, som hyttedamm, är även varaktigt övergivet sedan 1930-talet.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 43. Objektplan för objekt 5–7 och ingående lämningar inom objekt 7. Skala 1:2 000.

Figur 44. Masugnsdammen och Skoga masugn i foto från tidigt 1900-tal (Örebro stadsarkiv: FO-243-024). Till höger i bild syns ett högt slagghvarp (objekt 6) vars synliga delar numera är borttagna.

- *Objekt 6: Hyttlämning - L1982:8763*

Objektet utgörs av ett slagghvarp som till större delen forslats bort. Vid tidigare inventering från år 1955 beskrivs slagghvarpen vara 150×90 meter stor och upp till 8 meter hög. Högen anges dock då vara såld och invänta bortforsling för att nyttjas som byggmaterial. Slagghvarpen härör sannolikt från den intilliggande masugnen i norr, se objekt 7, och har därmed tillkommit under perioden 1879–1930-tal.

Vid inventering 2022 kunde konstateras att slagghvarpen bortforslats. På platsen växer idag sly och granskog med sankvattensjuka partier i områdets östra halva. Västra halvan är plan men övertorvad med förekomst av slaggh på markytan.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Hyttlämning, i form av slagghvarp, bedöms som en övrig kulturhistorisk lämning då den enbart uppfyller två av kulturmiljölagens tre kriterier för fornlämning. Slagghvarpen har tillkommit under perioden 1879–1930 och uppfyller därmed inte ålderskriteriet som kräver att lämningen ska vara uppförd före år 1850. Den tillhör dock äldre tiders bruk och den är även varaktigt övergiven sedan 1930-tal.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 45. Till höger i bild syns det nordvästra hörnet av masugnsbyggnaden med utloppsränna som leder ned till ån. Foto från sydväst.

- **Objekt 7: Metallindustri/
järnbruk – L1982:9081**

Järnbruk, inom ett område om 140×80 meter i riktning nordnordväst-sydsydost. Anläggningen uppfördes år 1879, för vidare historik se sidan 19. Inom området har förädling av järn varit den primära verksamheten. Ytterligare verksamheter på platsen var sågverk och hyvleri.

Masugn och rostugn har varit belägna i områdets södra del, öster om en numera igentäppt dammlucka (se objekt 5). Masugnsbyggnaden med rostugn var omkring 18×24 meter stor i nord-sydlig riktning. Idag återstår en övertorvad grund med synliga väggar av kallmurad natursten, vilka är 2,5 meter höga i norr medan grunden i söder försvinner in i slänten. Inom och norr om byggnaden finns ett flertal trapezformade cementplintar 1–2 meter höga och omkring 1,5×1,5 meter i basen. Inom masugnsruinens södra del syns en rund stensockel efter rostugnen. Den är 6 meter i diameter och 2,2 meter hög.

Nordväst om masugnsruinen finns stensatt utloppsränna för vatten från dammvallen (objekt 5) och masugnen med utlopp i ån. Rännan är 55 meter lång i nord-sydlig riktning, 1,5–2 meter bred och 2 meter djup, och den är delvis vattenfylld. Den är stensatt med kallmurade rektangulärt huggna stenar 0,4–0,8 meter stora, i 4–5 regelbundna skift.

Parallellt med ån förekommer, 10–15 meter söder om vattendraget, en terrasserad mur av sinnersten längs en sträcka om 50 meter. Den är anlagd i 5–7 skift och omkring 1 meter hög. En del av murstenarna är utrasade.

ANTIKVARISK MOTIVERING OCH REVIDERING AV LÄMNINGSTYP OCH LÄMNINGSYTA

Lämningstyp ändras från hyttlämning till metallindustri/järnbruk då flera verksamheter utöver hyttan varit belägna på platsen.

Lämningsytan utvidgas för att omfatta de delar där verksamheten bedrivits. Tidigare var enbart ytan för hyttan registrerad.

Järnbruket bedöms som en övrig kulturhistorisk lämning då den enbart uppfyller två av kulturmiljölagens tre kriterier för fornlämning. Anläggningarna var i bruk under perioden 1879–1930 och uppfyller därmed inte ålderskriteriet som kräver att lämningen ska vara uppförd före år 1850. Den kan dock kopplas till en typ av järnframställning som utgör äldre tiders bruk. Den är även varaktigt övergiven.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 46. Vy över kvarndammens norra inlopp till kvarnen. Delar av kvarnbyggnadens husgrund är synlig till höger i bild vid åkanten i form av rektangulära stenblock. Till vänster om dammöppningen syns den kallmurade mittpelaren. Foto från öst.

- **Objekt 8: Kvarn – L2022:3223, Skog och historia ID: 1014145**

Skoga kvarn, tidigare plats för Emta kvarn. För historik se sidan 17.

Inom ett område om 80×180 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning har verksamhet efter såg och kvarn bedrivits. Kvarnen är sedan tidigare registrerad och delvis beskriven i Skogens pärlor, med objektid 1014145.

Lämningarna utgörs av en dammvall, en kvarngrund, en ramp och tre husgrunder. Inom området observerades även två kvarnstenar, en i en rotvälta och en infogad i kvarngrundens sydöstra hörn.

Dammvallen består av jordvallar på vardera sida om utloppet från Kvarndammen till ån. Den norra jordvallen är 120 meter lång i nordvästlig-sydöstlig riktning, vid basen omkring 6 meter bred och vid krönet 2 meter bred. Höjden varierar mellan 1–3 meter, där höjden avtar mot nordväst. Materialet är jord och sten. Den södra jordvallen är 45 meter lång i nordöstlig-sydvästlig riktning med samma bredd, höjd och material som den norra vallen. I anslutning till dammöppningen var jordvallarna kantade med kallmurade 0,3–0,6 meter stora stenar.

Mellan jordvallarna utgörs dammöppningen av en kallmurad mittpelare med öppning för dammluckor på vardera sida. Mittpelaren är formad som en femhörning med udden riktad mot nordöst. Då den var belägen i vattendraget var uppmätning inte möjlig. Den uppskattas dock vara 6×8 meter i öst-västlig riktning, med en höjd om 1,7 meter. Den bestod av huggen sten, 0,4–0,8 meter stora, i 4–5 oregelbundna skift. Det sydvästra hörnet var delvis utrasat och blockerade vattendraget i dammöppningen. Från mittpelarens nordöstra hörn utgår ett stenfundament 2×8 meter stort i nordöstlig-sydvästlig riktning, parallellt med kvarngrunden. Det utgör möjligen stöd för tidigare träränna som ledde vatten fram till kvarnens vattenhjul.

På norra sidan om vattendraget, nedströms dammöppningen finns en 8×17 meter stor kvarngrund. Grunden utgjordes av en övertorvad syll av slaggstensblock och natursten, 0,5 meter höga. Gränsen mot ån utgjordes av rektangulärt huggna block i natursten. I syllan hade infogats en halv kvarnsten, 1,1 meter i diameter och 0,2 meter tjock.

Omkring sex meter nordnordväst om kvarngrunden finns en kallmurad och jordfylld ramp 6×8 meter stor. Den har nordvästlig-sydöstlig riktning och är upp till 1,9 meter hög. Rampen består av huggen natursten i rektangulära block, 0,4–0,8 meter stora, i 1–4 regelbundna skift.

Omkring 30–40 meter nordnordväst om kvarngrunden syns två husgrunder. Den sydvästra husgrunden är 8×15 meter stor i nordöstlig-sydvästlig riktning, med övertorvad syll. Syllan består av rektangulärt huggna stenar, 0,4–0,6 meter stora och 0,1 meter hög. En ingång syns längs sydöstra långsidan. I byggnadens nordvästra hörn finns ett spismursröse, 2×3 meter stort och 1 meter högt.

Den nordvästra husgrunden är 6×12 meter stor i nordvästlig-sydöstlig riktning. Den har en syll bestående av rektangulärt huggna stenar, 0,4–0,8 meter stora och 0,3–0,5 meter höga. Invändigt är grunden stenfylld.

På södra sidan om vattendraget påträffades ytterligare en husgrund. Den var 3×4 meter stor i nord-sydlig riktning och bestod av en enkel syllfot av 0,2–0,4 meter stora stenar, till större delen övertorvad.

Enligt häradskartan från år 1864 har en såg varit belägen vid platsen. Den förekommer inte i kartan från åren 1836–39. Inga grunder efter

sågen påträffades. Möjligen har sågen rivits i samband med den ombyggnad av kvarnen som utfördes år 1888, då kvarnen ”fullständigt ombyggdes”, se sidan 17. Sannolikt har sågen varit belägen vid södra sidan om vattendraget och då nyttjat den södra dammöppningen.

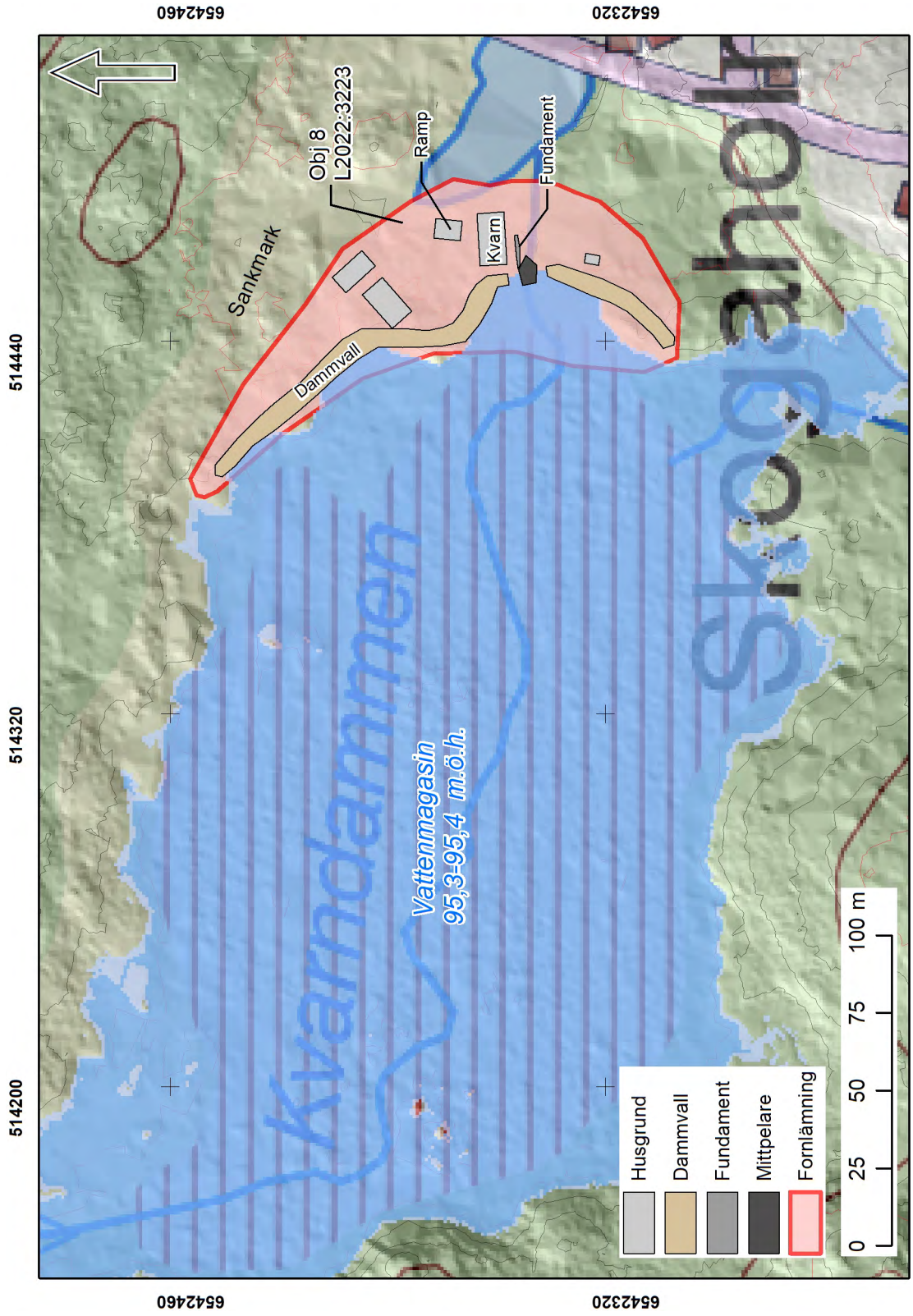
ANTIKVARISK MOTIVERING

Vid platsen har förekommit kvarn sedan åtminstone sedan 1631 och såg under en kort period under 1800-talets mitt. Kvarnen var i drift fram till 1930 medan sågen revs kring år 1879 i samband med att ett sågverk uppfördes vid den nya masugnen (objekt 7). Då synliga lämningar efter såg inte kan fastställas bedöms platsen utgöras av en *kvarn*.

Lämningen uppfyller samtliga av Kulturmiljölagens tre kriterier, verksamhet har pågått sedan 1600-tal varvid ålderskriteriet uppfylls, vidare är verksamheten kopplad till äldre tiders bruk och varaktigt övergivna sedan 1930-talet.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Fornlämning.

Figur 47. Objektplan över Skoga kvarn, objekt 8, med ingående lämningar. Rekonstruerad vattennivå för kvarndammen. Skala 1:2 000.

Figur 48. Vy över hammarområde, objekt 9 sett från nordväst. Till vänster i bild under tuben syns en del av ett kallmurat fundament. I bildens högra del syns ruinen efter hammarsmedjan.

- **Objekt 9: Hammarområde**
– L1979:1992

Skoga hammar upptar ett 50×75 meter stort område. Lämningarna utgörs av en dammvall, en hammare/smedja och två fundament. Se figur 12 för karta från åren 1836–39.

Grunden efter hammarsmedjan är 50×25 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning. Den har kallmurade väggar, delvis stående och upp till 3 meter höga. Väggarna är 1 meter tjocka med två ingångar. Invändigt är byggnaden övertorvad och en byggnad har i sen tid uppförts inom hammargrunden.

Dammvallen är 50 meter i riktning nord-nordöst-sydsydväst, 10 meter bred och upp till 4 meter hög. En bilväg löper längs dammkrönet. Nedströms, i sydöst, är dammvallen kallmurad med 4–6 oregelbundna skift av huggen natursten, 0,3–1,1 meter stora. I linje med

smedjegrundens nordöstra långsida finns spår i dammvallens mur efter en tidigare tre meter bred öppning som blivit igenmurad. Sannolikt har en vattenränna tidigare utgått från dammvallen mot hammarsmedjans vattenhjul. I dammvallens nordvästra del finns en befintlig dammlucka vid det naturliga åflödet. Från dammluckan löper ett turbinrör ovanför vattendraget, längs en sträcka om 95 meter, till ett kraftverk. Dammvallen norr om tuben är sannolikt helt ombyggd vid kraftverkets tillkomst.

Nordväst om turbinröret, närmast dammöppningen, finns ett kallmurat fundament vid södra sidan om vattendraget. Fundamentet är 8 meter långt, 2 meter brett och upp till 2 meter högt. Då turbinröret uppförts omedelbar sydväst om fundamentet är det svårt att avgöra om

Figur 49. Dammvallen sedd från sydväst invid hammarsmedjegrunnen. Den svarta cirkeln markerar läge för en tidigare dammlucka som blivit igensatt.

det hör till en ursprunglig husgrund som delvis raserats för att göra plats för turbinröret. Fundamentet ligger emellertid i linje med en hjulgrav omkring 40 meter öster om fundamentet och kan möjligen ha utgjort stöd till en vattenränna.

Hjulgraven utgörs av resterna av en övertorvad byggnad invid åbrinken med ett fundament för vattenhjulstock i sydväst. Längs åbrinken syns återstoden av byggnaden av kallmurad sten längs en sträcka om 8 meter, i 3–4 oregelbundna skift med en höjd om 1–1,5 meter av 0,4–0,5 meter stora stenar. Strax söder om den stensatta åbrinken syns ett fundament för vattenhjulet. Fundamentet är 8 meter långt, 1,5 meter brett och 1,5 meter högt. Hjulgravens bredd är 2 meter. Inga ytterligare rester efter husgrund kan observeras vid norra stranden.

Inom området är delar av åfåran stensatt med kallmur.

ANTIKVARISK MOTIVERING: REVIDERING AV LÄMNINGSTYP OCH LÄMNINGSYTA

Antikvarisk lämningstyp ändras från Hammare/smedja till Hammarområde då området innehåller flera lämningar än grund efter hammarsmedja. Lämningssytan revideras och utökas till att inte enbart innefatta grunden efter hammarsmedjan utan området för samtliga ingående lämningar.

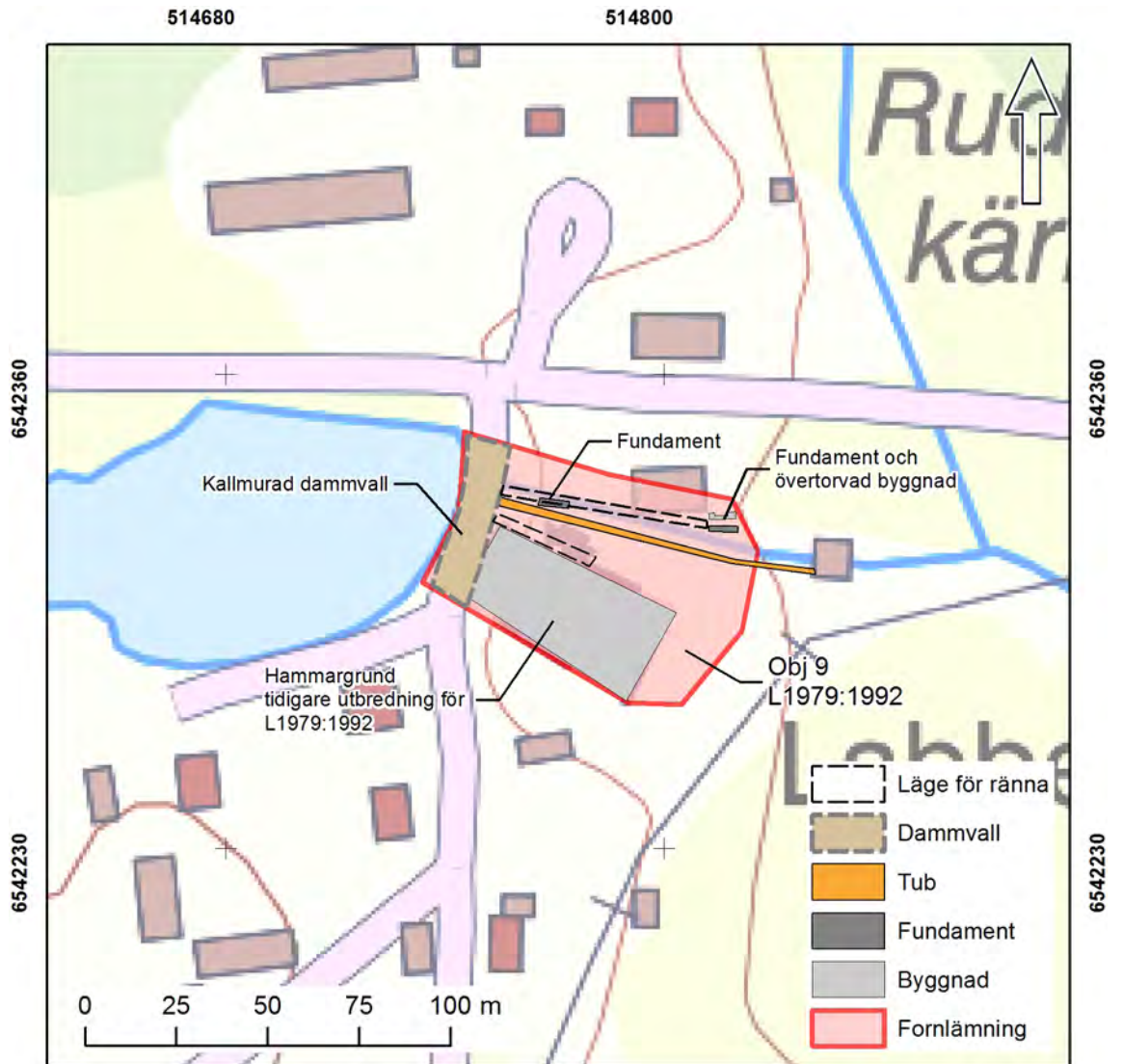
Lämningen uppfyller samtliga av kulturmiljölagens krav för att bedömas som fornlämning. Den är äldre än år 1850, av äldre tiders bruk och varaktigt övergiven. Även dammvallens ursprungliga syfte är övergivet då den anlades i syfte att driva hammarsmedja.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Fornlämning.

*Figur 50. I lämningens nordöstra hörn finns en hjulgrav bestående av ett fundament och stensatt strandmur. Hjulgraven ligger i linje med fundamentet som påträffas strax öster om den befintliga damm-
öppningen, se bild 48.*

Figur 51. Objektplan över hammarområde, objekt 9. Skala 1:2 000.

• *Objekt 10: Lägenhetsbebyggelse*
– L2022:3225

Jordetorp enligt häradskartan från år 1864–67 (RAK 1864–67:J112-65-11). Bebyggelse förekommer även på karta från åren 1836–39 (LMA 1855:18-SVE-75). Inom en yta om 45×100 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning finns fyra husgrunder och en terrasserad mur invid vattendraget. Husgrunderna består av ett boningshus, en jordkällare och två ekonomibyggnader

Boningshusets grund är 10×15 meter i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning, bestående av 0,1–0,3 meter hög syllfot med 0,2–0,4 meter stora stenar. Inom grunden finns två övertorvade spismursrösen, 2×2 och 3×4 meter stora och 0,2–0,3 meter höga.

Jordkällaren är belägen vid områdets sydvästra hörn och är ingrävd i en sydöstsluttning. Den består av en jordvall, 6×8 meter stor, i nordvästlig-sydöstlig riktning. Källaren är invändigt 2×3 meter stor, med öppning i sydöst.

Två grunder efter ekonomibyggnader är 10×10 respektive 6×8 meter stora, med enkel syllfot av 0,2–0,4 meter stora stenar.

I övergången mot ett sank-och våtmarksområde invid vattendraget är en terrasserad kallmurad mur anlagd. Muren är 35 meter lång i nordöstlig-sydvästlig riktning och 0,5–0,6 meter hög. Materialet utgörs av utvald natursten 0,4–0,8 meter stora och muren är anlagd i 1–2 skift.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller samtliga tre av Kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Lämningen är äldre än år 1850, är varaktigt övergiven och av äldre tiders bruk som torp under Skogaholm.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Fornlämning.

Figur 52. Objektplan över lägenhetsbebyggelse, objekt 10, med ingående lämningar i form av husgrunder och terrasserad mur. Skala 1:2 000.

SVENNEVADSÅN

Figur 53. Vy över kvarngrunden vid vattendragets norra sida. Foto från väst.

- **Objekt 11: Småindustriområde**
– L1980:9575

Objekt 11 utgör en kvarn- och såglämning efter Korpetorps kvarn, för vidare historik se sidan 30. Lämningarna återfinns inom ett område om 50×80 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning.

Kvarngrunden är belägen på norra sidan om vattendraget. Den utgörs av en husgrund vid vattnet med tillhörande fundament för hjulgrav. Kvarngrunden är 8×8 meter stor, med en 0,5–1,5 meter hög syll av delvis huggen natursten, lagd i 1–2 skift av 0,4–0,8 meter stora stenar. Invändigt är grunden delvis stenfylld med 0,6–0,8 meter stora stenar.

Fundamentet för hjulgraven återfinns omkring 1 meter ut i vattendraget, sydväst om kvarngrunden. Det är 2×8 meter stort i nordvästlig-sydöstlig riktning och 1,1 meter högt ovan vattenlinjen. Hjulgraven är 1,5–2 meter bred.

Såggrunden är belägen söder om ån och utgörs av en rektangulär, kallmurad grund, 6×15 meter stor i nordvästlig-sydöstlig riktning. Grunden är 0,5–1 meter hög, gjord av 0,4–1 meter stora delvis huggna stenar, ställvis utrasade.

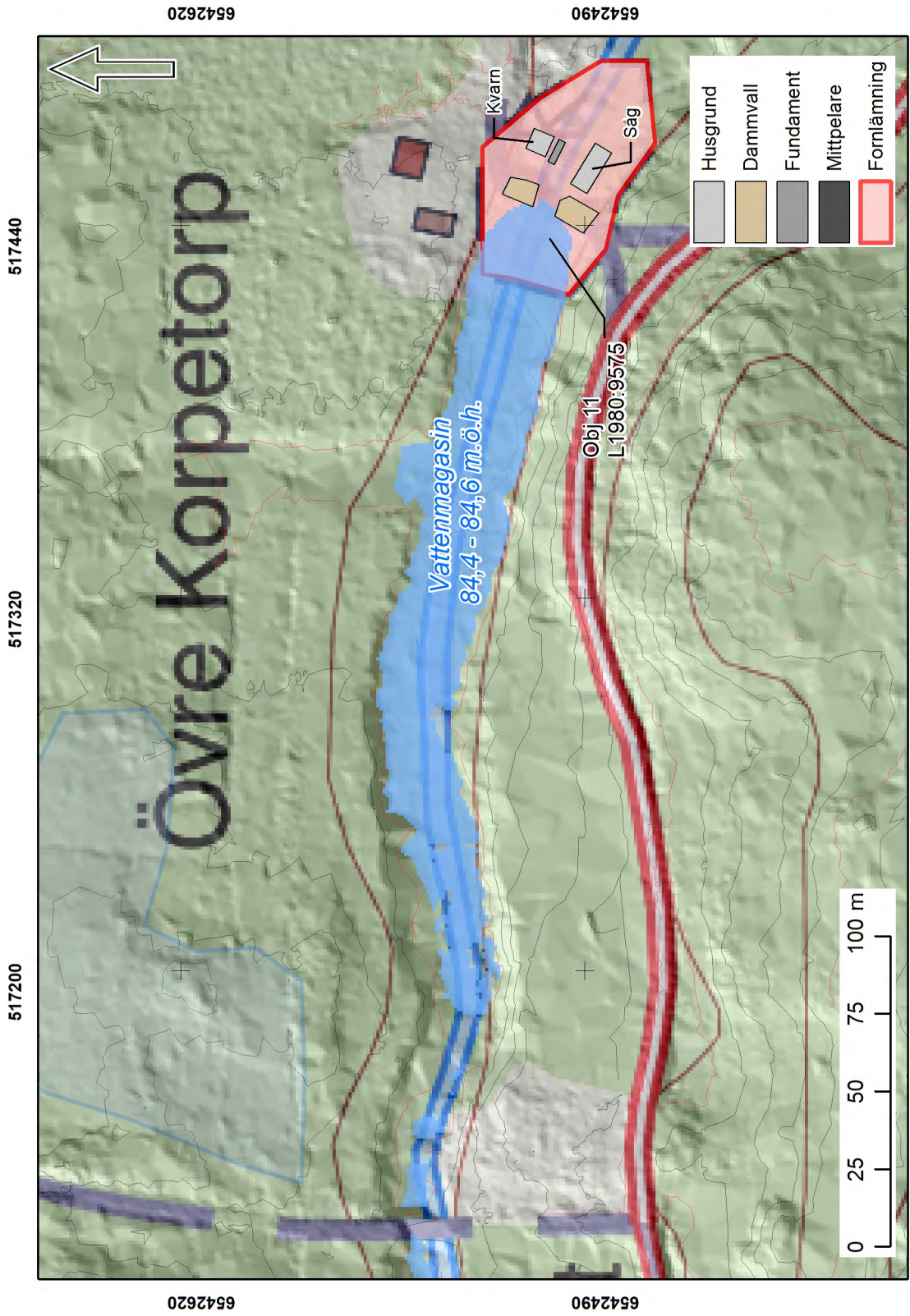
I anläggningen ingår en dammvall. Den är 35 meter lång, 6 meter bred och 1,5 meter hög. Materialet är kallmurad, blockhuggen sten, 0,6–1,1 meter stora i 3–4 regelbundna skift, med kilsten. Inga spår efter dammluckor syns, möjligen har dammvallen delvis byggts om till brofästen i samband med att bilväg anlagts på dammvallen.

ANTI-KVARISK MOTIVERING - REVIDERING AV LÄMNINGSTYP

Lämningstyp ändras från *kvarn* till *småindustriområde* sedan det tidigare ej uppmärksammats att *träindustri* i form av såg funnits på platsen. I tidigare lämningsbeskrivning har sågen missuppfattats vara lämning efter kvarn och kvarnlämningen har beskrivits som en ränna. Lämningens beskrivning har korrigerats.

Lämningen uppfyller kulturmiljölagens samtliga tre kriterier för att bedömas som fornlämning. Lämningen är äldre än 1850, varaktigt övergiven och av äldre tiders bruk.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING Fornlämning.

Figur 54. Objektplan över objekt 11 med ingående lämningar i form av kvarn, såg och dammvall. Skala 1:2 000.

Figur 55. Vy över såggrunden vid vattendragets södra sida. Foto från nordväst.

Figur 56. Del av kvarnens hjulgrav med dammvallen i bakgrunden. Foto från öst.

- *Objekt 12: Bro*
– L2022:3229

Bro, bestående av två landfästen, omkring 20 meter lång i nord-sydlig riktning, 3–4 meter bred och upp till 1 m hög. I norr utgörs landfästet av en kallmurad terrassering som är 1 meter hög i 3 skift bestående av natursten med varierande storlek 0,4–0,8 meter. Det södra brofästet utgörs av en jordvall som delvis eroderat ut i vattendraget.

Mellan brofästena och stående trästolpar i ån vilar tre stockar. Den tidigare brädläggnings har försvunnit. Träet är ruttet och bron kan inte anses vara i brukbart skick.

Brons tillhörande väg är synlig i karta från åren 1836–39 i form av en gårdsväg som förbundit bebyggelsen vid Korpetorp med den östvästliga huvudvägen söder om vattendraget.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Bron uppfyller samtliga av Kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är varaktigt övergiven, av äldre tiders bruk i form av äldre byggteknik vid brobygge och äldre än år 1850. Enligt lämningstypslistan bedöms broar emellertid endast i undantagsfall som fornlämning (Lämningstypslistan 2021:15). I detta fall rör det sig om en bro mellan en gård och landsvägen, inte en del i en allmänt nyttjad kommunikationsled, varför den inte anses utgöra fornlämning.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

- *Objekt 13: Hammarområde*
– L1980:8483

Carls hammare i bruk 1745–1798, hammarområdet omfattar cirka 60×60 meter. Enligt karta från åren 1836–39 finns en damm vid platsen (LMA 1855:18-SVE-75). Möjligen har dammen fortsatt vara i bruk i syfte att reglera vattennivån för tidigare ängsmark uppströms eller för vattenmagasinering för kvarnverksamhet nedströms. För mer historik om Carlshammar, se sidan 31.

Lämningstyperna utgörs av en dammvall, slaggförekomst och enligt tidigare lämningsbeskrivning ett fundament för vattenhjul. Dammvallen är belägen i områdets västra del och den består av jord, slagg och sten på ömse sidor om vattendraget. Den norra vallen är 28 meter lång i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning och i norr anlagd mot åbrinken. Dammvallen är upp till 1,5 meter hög och 4–5 meter bred. Den södra dammvallen är 20 meter lång och liknar i övrigt med material och mått den norra dammvallen. Vid vattendraget syns inga spår efter tidigare konstruktion för dammöppning.

Det i lämningsbeskrivningen beskrivna fundamentet för vattenhjulet kunde inte påträffas vid inventeringen. Det beskrivs vara 4×8 meter i öst-västlig riktning, beläget fyra meter öster om dammvallens öppning. Materialet ska vara 0,4–0,6 meter stora stenar med en höjd om 0,3 meter. Möjligen har den tidigare beskrivningen av objektet gjorts vid lägre vattennivå. I ån inom området förekommer ett flertal stenar, 0,4–0,8 meter stora, utspridda utan synbar ordning.

På marken och i ån påträffas inom området ytlig förekomst av hammarslagg. Vid södra sidan om vattendraget finns en skylt:

Karls hammare i drift 1745–1798
– *Svennevads Hembygdsförening*

Figur 57. Den norra dammvallen vid Carlshammar. Vallen utgjordes av jord, sten och hammarslagg. Foto från nordväst.

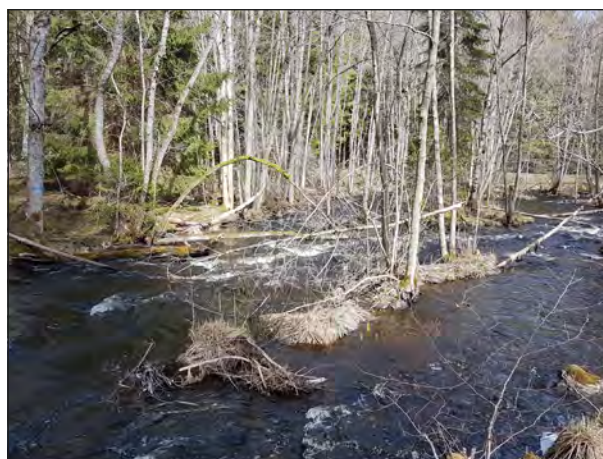
ANTI-KVARISK MOTIVERING - REVIDERING AV LÄMNINGENS POSITION

Lämningen hade felaktigt angetts vara belägen 240 meter uppströms från dess egentliga läge, se figur 84. Det felaktiga läget utgjorde platsen för ett område med röjningssten inom ett område om 10×30 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning. Röjningsstenen kommer från äldre åkermark i nordväst. Ån utgörs här av ett brett och sankt parti med sakta flytande vatten. Lämningens beskrivningen passade inte in på platsen. Sannolikt beror denna malör på att lämningssytor har förväxlats där en tidigare inventerare (Skogsstyrelsen) mätt in både röjningsstenen samt det korrekta läget för Karlshammare men av misstag laddat upp fel inmätning till Riksantikvarieämbetet. Lämningens läge har nu korrigerats.

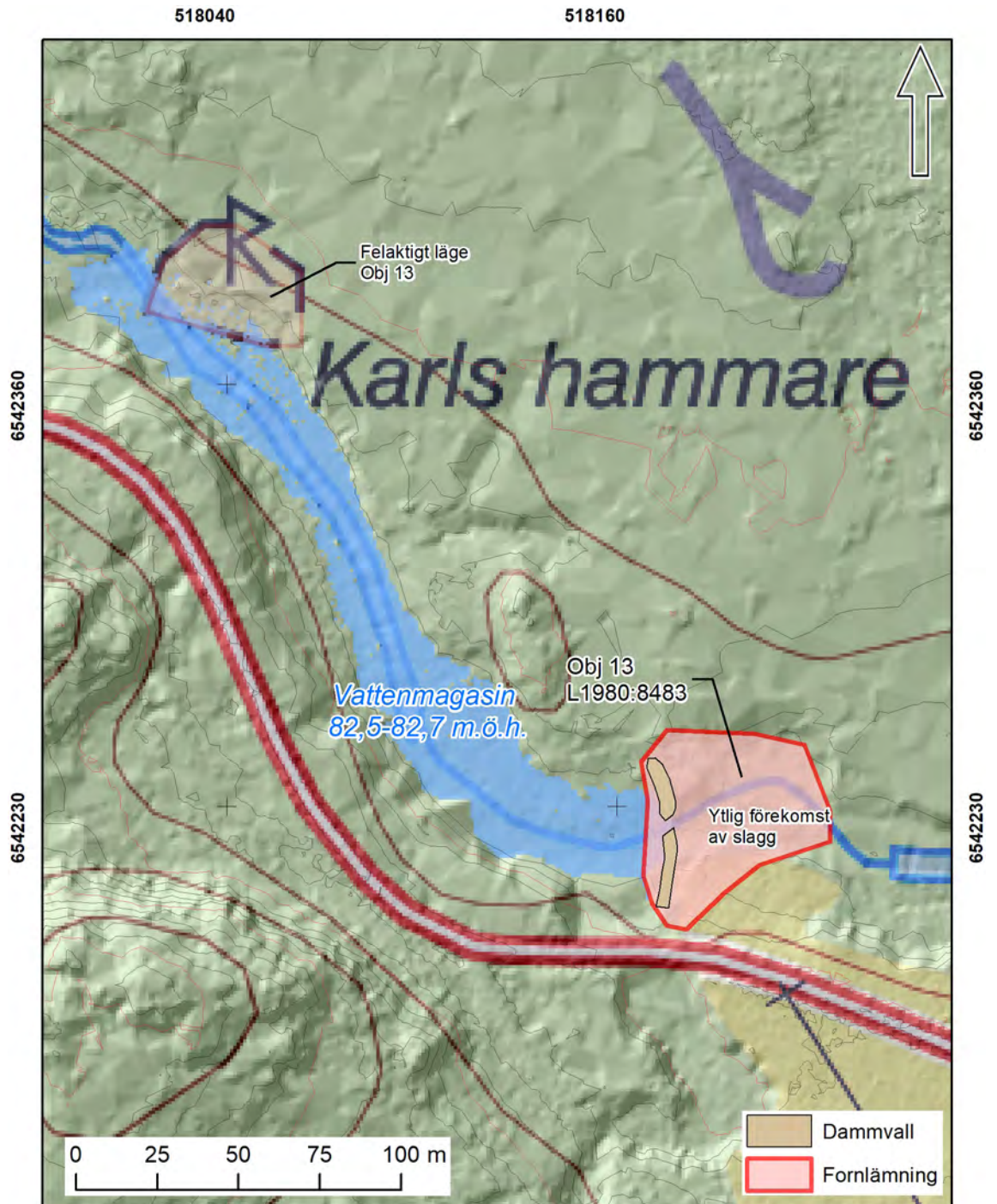
Lämningen uppfyller Kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning, den är äldre än år 1850, varaktigt övergiven och av äldre tiders bruk.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Fornlämning.

Figur 58. Ån omedelbart nedströms dammvallen. Inga spår efter det beskrivna fundamentet kunde observeras. I området förgrenar sig ån mellan små holmar och öar. Foto från sydväst.

Figur 59. Objektplan för Carlshammar (objekt 13), med ingående lämningar i form av dammvall och slaggförekomst. Skala 1:2 000.

Figur 60. Vy över lämningsområdet (objekt 15) i Lagmansbacka. Till vänster i bild syns del av såggrund-
den. Till höger syns den stående kvarnbyggnaden från 1855 med utvändigt turbinrum i betong. Längs
ån syns utrasade fundament efter såg- och kvarnränna samt stensatt fundament längs ån. Foto från öst.

- **Objekt 14: Bytomt/
gårdstomt – L2022:3231**

Lagmansbackas gårdstomt, enligt karta från år 1700, för vidare historik om gården se sidan 31. (LMA 1700:18-SVE-19). Gårdens tomt har varit omkring 30×90 meter i östvästlig riktning. Numera är gården flyttad och belägen söder om ån. Inom det gamla gårdsläget finns en kvarnbyggnad och en tomt med ett mindre bostadshus.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning; den är äldre än år 1850 och av äldre tiders bruk, men den är inte övergiven då bebyggelse finns inom området.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Möjlig fornlämning.

- **Objekt 15: Småindustriområde
– L1980:8487**

Lagmansbackas kvarn, omnämns i arkivhandlingar från sent 1600-tal, avvecklades år 1954, för mer historik, se sidan 31.

Inom ett 30–70×85 meter stort område med nordvästlig-sydöstlig riktning förekommer lämningar i form av en dammvall, två kallmurade fundament för stensatt kvarn- och sågränna samt en såggrund.

Kvarnbyggnaden som anlades under 1850-tal är ännu stående som byggnad. Den ingår förvisso i industrimiljön men byggnaden i sig ingår inte i fornlämningen. Men trots att kvarnbyggnaden under 1900-talet anpassats till turbindrift finns äldre kvarnelement såsom fundament för vattenhjul och stensatt kvarnström. Dessa element ingår i fornlämningen.

Området fick sina huvuddrag under 1850-talet sedan Korpeterps kvarn flyttades hit och en såg anlades.

Dammvallen är främst belägen på södra sidan om vattendraget medan den i norr endast utgörs av ett landfäste uppfört mot åbrinken. Dammvallen utgörs av en 60 meter lång, svagt bågformad vall i nordöstlig-sydvästlig och nord-sydlig riktning. Vallen är 2–3 meter bred. Sidorna är kallmurade i 2–3 skift med 0,3–1 meter

Figur 61. Kvarnrännan längs åns norra sida. Det stensatta fundamentet utgör möjligen rester efter den äldre kvarnen. Foto från väst.

stora stenar, invändigt är vallen fylld med jord. Den mellersta och norra delen av vallen utgörs av en vägbank. Det norra landfästet är 10 meter långt och utgörs av en 3–4 meter bred vägbank. Den har kallmurade sidor med en höjd om 1,5 meter, av huggen sten 0,4–1 m stora lagda i 3–4 oregelbundna skift. Dammöppningen är 2,5 meter bred och visar inga spår av konstruktion med tidigare dammlucka. Då stora delar av dammvallen utgörs av vägbank anlagd ovanpå dammvallens sidor, kan inte heller ytterligare dammöppningar till kvarnen eller sågen observeras.

Såggrunden är belägen på södra sidan om vattendraget, omedelbart öster om dammvallen. Den utgörs av en rektangulär grund anlagd mot den sluttande åbrinken. Grunden är 9,5×21 meter i öst-västlig riktning, 1–3 meter hög med 0,3–1,5 meter stora huggna stenar.

Norr om såggrunden är fundament för vattenhjul, anlagt invid ån. Fundamentet är 9 meter långt i öst-västlig riktning, 1,5 meter brett och 0,5–1 meter högt, med huggna stenar

0,2–1,5 meter stora. Mellanrummen mellan såggrunden och fundamentet för vattenhjul bildar hjulgraven som har en öppning i öst ut i vattendraget.

Söder om den stående kvarnbyggnaden finns ett fundament som fungerat som stöd för vattenhjul, hjulgrav och stensatt kvarnström. Längs en sträcka om 50 meter, från väster, är fundamentet kallmurat i öst-västlig riktning, 2–3 meter brett och 0,5–1,5 meter högt. Kvarnströmmen av en 50 meter lång, grävd ränna som omges av jordvallar. I öster mynnar rännan ut i ån.

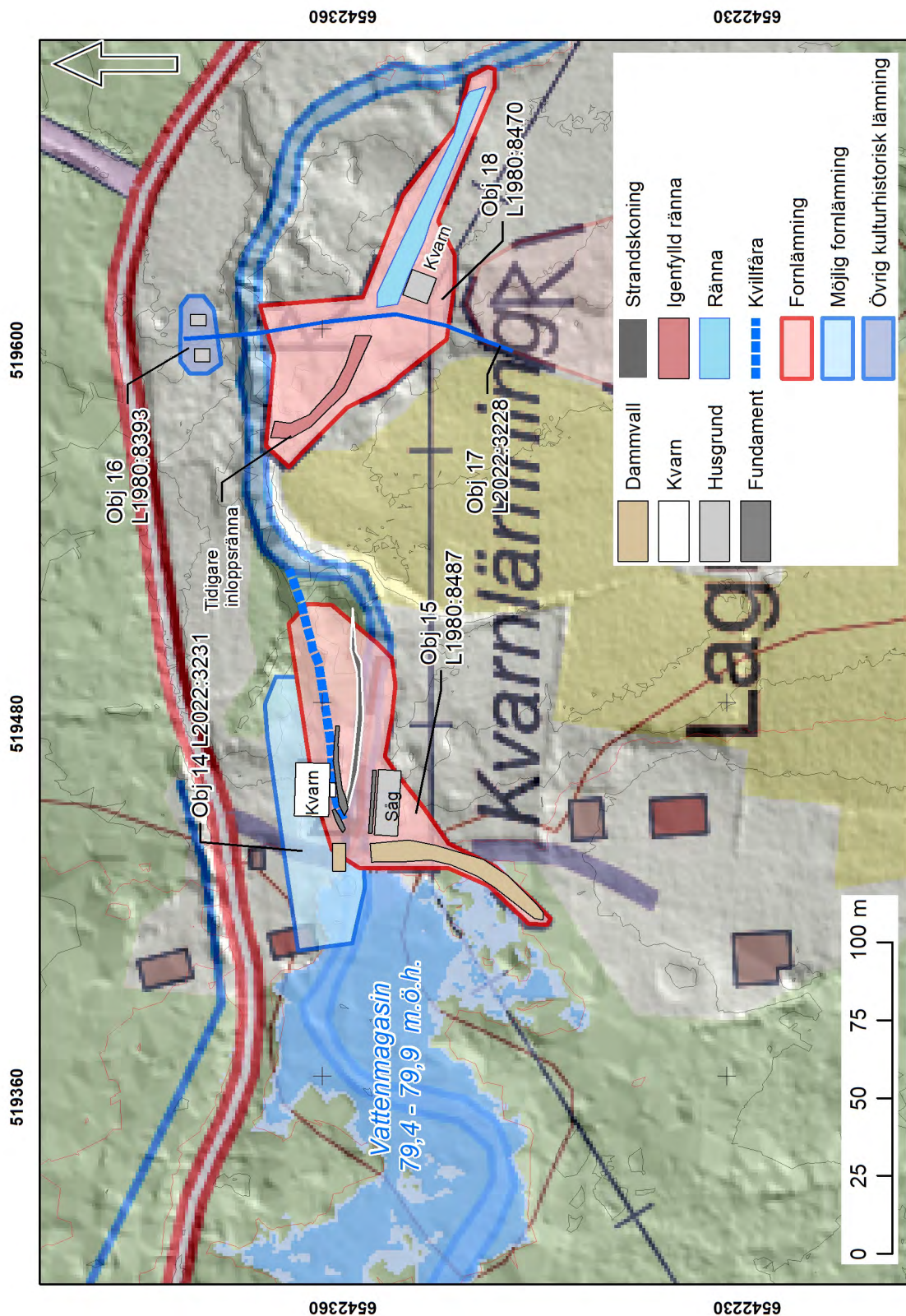
Den stående kvarnbyggnaden är 10×16 meter i öst-västlig riktning, med en stengrund med 7–9 skift och överbyggnad av trä med två våningar. Invid vattendraget finns turbinrum i betong som erhållit vatten från dammvallen via en vattentub.

ANTI-KVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller Kulturmiljölagens samtliga tre kriterier för att bedömas som fornlämning. Lämningen är äldre än år 1850, övergiven sedan 1954 och av äldre tiders bruk. Stora delar av miljön härrör dock från ombyggnationerna kring år 1855 då ny kvarnbyggnad uppfördes och sågen anlades. Bevarade äldre lämningar utgörs av dammvallen samt fundamenten i vattendraget närmast kvarnen, som sannolikt även nyttjades till den äldre kvarnbyggnaden.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Fornlämning.

Figur 62. Objektplan över objekt 14–18 i Lagmansbacka och Mellankvarn. Skala 1:2 000.

Figur 63. Del av färdväg (objekt 17) med brofäste över vattendraget. Foto från norr.

- **Objekt 16: Husgrund, historisk tid – L1980:8393**

Två husgrunder inom en 15×30 meter stor yta, i riktning öst-väst, belägna på vardera sida om äldre vägsträckning. På östra sidan om vägen är husgrund 1 5,5×7 m i nord-sydlig riktning, med en 0,4 meter hög stensyll av 0,3–0,4 meter stora stenar. I byggnadens nordöstra hörn är ett rektangulärt spisfundament med plan ovsida, 1,5×2,5 meter stor, i nord-sydlig riktning. Delar av härdens stenar utgörs av kvarnstenar.

Väster om vägen är husgrund 2, 7×9 meter stor i nord-sydlig riktning, bestående av en enkel syllfot med 0,3–0,7 meter stora stenar.

ANTI-KVARISK MOTIVERING - ÄNDRING AV LÄMNINGSTYP

Husgrunderna förekommer inte i äldre kartor, varför byggnadernas funktion inte kan fastställas. Lämningsstypen Lägenhetsbebyggelse ändras därför till husgrund, historisk tid. Sannolikt utgörs lämningarna av ekonomibyggnader efter verksamhet som kan kopplas till Lagmansbackas bytomt.

Lämningen uppfyller ett av Kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning. De är varaktigt övergivna, dock kan varken ålder eller bruk fastställas.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

- **Objekt 17: Färdväg – L2022:3228**

Vägbank med brofästen vid vattendrag. Enligt häradskartan från år 1864–67 utgörs vägbanken av en byväg mellan Mellankvarns bytomt och den öst-väsliga landsvägen norr om ån (RAK 1864–67:J112-35-12).

Vägbank, som ej är i bruk, kan följas längs en sträcka om 125 meter i nordöstlig-sydvästlig och nord-sydlig riktning. Den är 4–5 meter bred och upp till 1,5 meter hög. Vägbankens sidor är stensatta med 0,2–0,5 meter stora naturstenar i 1-2 skift. Kallmurade brofästen på vardera sidan om ån i 3–4 oregelbundna skift med huggen sten 0,5–1,5 meter stora.

ANTI-KVARISK MOTIVERING.

Färdvägen uppfyller i princip samtliga tre av kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är övergiven och av äldre tiders bruk i form av en vägbank av ålderdomlig typ. Dess ålder antas vara äldre än år 1850 även om vägen förekommer först i häradskartan från år 1864–67, då byn även tidigare bör ha haft förbindelse med en landsväg. Lämningsstypslistan anger dock att färdväg kan bedömas som färdväg om den hör till det allmänna vägnätet, exempelvis landsväg (Lämningsstypslistan 2021:25). I detta fall rör det sig om en byväg som leder fram till en landsväg varför byvägen inte bedöms som fornlämning.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 64. Kvarngrunden, markerad med vit cirkel, invid vattenrännan. Foto från nordväst.

• **Objekt 18: Kvarn – L1980:8470**

Mellankvarns kvarn som omnämns i en karta från år 1637 men avvecklades sannolikt under 1640-talet. För vidare historik se sidan 32. Den beskrivs i kartan från 1637 som "Tafsequarn", det vill säga en slags skvaltkvarn, som nyttjades under höst och vår.

Kvarnlämningen omfattar ett område om 70×150 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning. Lämningarna utgörs av en kvarngrund, en kvarnränna och en strandskoning längs det naturliga vattendraget. Kvarnen har erhållit vatten via en kvarnränna som ledde in vatten från Svennevadsån. Därmed har kvarnen inte haft en damm med dämmande funktion i Svennevadsån men sannolikt en dammlucka men möjlighet att öppna och stänga kvarnrännan.

Kvarnrännan är grävd och har inlopp från ån i områdets nordvästra del och utlopp i områdets sydöstra del. Rännan är 140 meter lång i nordvästlig-sydöstlig riktning och är igenfylld

nordväst om kvarngrunden. Vid kvarngrunden är rännan stensatt med kallmurade sidor längs en sträcka om 10 meter. Kvarnrännans bredd är 2,5–3 meter och vid det kallmurade partiet är rännan 1,8 meter djup. Kallmurningen utgörs av i 3–4 oregelbundna skift av 0,4–0,8 meter stora stenar. Längs resterande sträcka av rännan, nedströms kvarnbyggnaden, övergår kallmurningen i jordvallar som är 1,5–3 meter breda och 0,5 meter höga.

Kvarngrunden är uppförd på södra sidan om rännan och är 8×11 meter stor i nordvästlig-sydöstlig riktning. Grunden utgörs av en enkel syllrad av 0,4–0,8 meter stora stenar av utvald natursten. Syllens stenar förefaller delvis rubbade ur ursprungligt läge. Möjligen har byggnaden även varit anlagd tvärs över rännan då det rör sig om en förmodad skvaltkvarn med vertikal hjulaxel.

Figur 65. Den nordvästra delen av vattenrännan var igenfylld. Foto från nordväst.

Inom lämningsområdet är det naturliga vattendraget försett med kallmurade strandmurar, sannolikt i syfte att förhindra erosion. Strandmurarna är 0,5–1,5 meter höga av utvald natursten 0,3–0,8 meter stora i 3–4 oregelbundna skift. Färdväg (objekt 17) sträcker sig genom lämningsområdet.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller Kulturmiljölagens tre kriteriet för att bedömas som fornlämning. Lämningen är äldre än år 1850, varaktigt övergiven och av äldre tiders bruk.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Fornlämning.

Figur 66. Delvis vattenfylld och stensatt ränna invid kvarngrunden. Foto från nordväst.

Figur 67. Objektplan för objekt 19–20 vid Österkvarn. Skala 1:2 000.

• *Objekt 19: Bytomt/
gårdstomt – L2022:3232*

Österkvarns gårdstomt, enligt en karta från år 1828, upptar ett område om 30×100 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning. (LMA 1828:18-SVE-60). Byn förekommer i en karta från år 1637 (LMS 1637:S1:214). Inom bytomten finns två husgrunder. Husgrund 1 är belägen invid åns nordöstra strand. Den är 4×9 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning och 0,5 meter hög, med enkel syllfot av 0,4–0,6 meter stora stenar. En sentida byggnad har uppförts inom grunden.

Husgrund 2 är belägen i områdets nordvästra del. Den är 5×6 meter stor och 0,3 meter hög, med en enkel syllfot av 0,3–0,5 meter stora stenar. Husgrunden var övertorvad och täckt med jord.

Enligt boende på plats flyttades bostaden till sydvästra sidan om ån under sent 1940-tal. Numera förekommer bebyggelse inom den tidigare gårdstomten i form av ekonomibygnader.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning, den är äldre än år 1850 och av äldre tiders bruk. Den är emellertid inte övergiven då bebyggelse ännu finns inom området.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Möjlig fornlämning.

• *Objekt 20: Kvarn – L2022:3230*

”Österkvarn”. Enligt en karta från år 1637 har en ”Tafsequarn”, (skvaltkvarn) varit belägen vid gården, dock utan tillhörande markering i karta. I en karta från år 1703 beskrivs en stengrund i ån intill gården Österkvarn. Grunden anses lämplig som underlag för en kvarn eller såg.

I fält påträffades en stengrund invid ån, sydöst om bron. Grunden var 4×9 meter (NNV-SSÖ), 0,5 meter hög med enkel syllfot av 0,4–0,6 meter stora stenar. En sentida byggnad har uppförts inom grunden.

ANTI-KVARISK MOTIVERING

Säker koppling mellan kartuppgift från 1703 och i fält observerad husgrund kan inte dras. Lämnningen är belägen inom Österkvarns gårdstomt (objekt 19), varför det inte kan uteslutas att husgrunder uppförts och rivits under loppet av 300 år sedan 1703 års beskrivna stengrund. Lämnningen uppfattas därmed som *uppgift om*.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Ingen antikvarisk bedömning, uppgift om.

• *Objekt 21: Bro – L1980:3613*

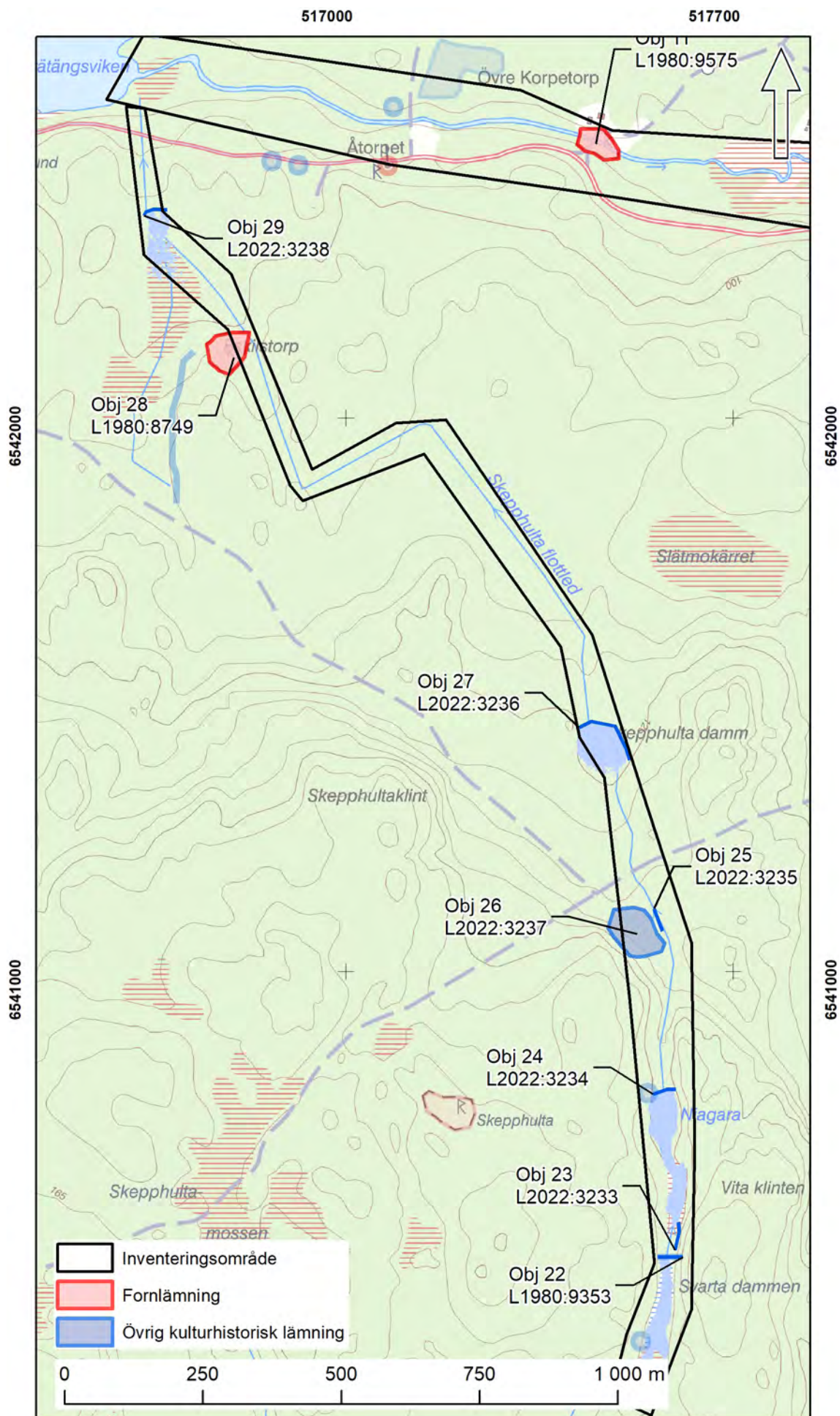
Valvbro i ett spann av kilad sten i kallmur. Brons längd är 72,5 meter och bredd 5,9 m. Bron byggd år 1833. Ännu i bruk som huvudväg.

MOTIVERING

Lämnningen uppfyller två av kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning. Lämnningen är anlagd före år 1850 och av äldre tiders bruk i form av byggteknik. Bron är emellertid ännu i bruk som huvudväg.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 68. Objektplan för objekt 22–29 längs Skepphulta flottled. Skala 1:10 000.

SKEPPHULTA FLOTTLED

Figur 69. Vy över Svarta dammen sedd från norr.

- **Objekt 22: Dammvall – L1980:9353**

Dammvall till Svarta dammen. Dammvallen är 27 meter lång i öst-västlig riktning, 5 meter bred och intill 2 meter hög, och anlagd av jord och sten. Vid dammöppningen har kallmurad sten rasat ut och täpper öppningen. Dammöppningens bredd är 1,3 meter.

Svarta dammen är ett sannolikt konstgjort vattenmagasin där man utgått från goda naturliga förutsättningar genom att i en dalsänka samla vatten från Lissjömossen i söder. Dammen ingår i Skepphulta flottled.

ANTI-KVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är varaktigt övergiven sedan 1930-tal, av äldre tiders bruk i form av lämning kopplad till flottled. Lämningen är dock yngre än år 1850.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 70. Öppningen vid Svarta dammens dammvall (Objekt 22) har täppts igen av utrasade stenar från tidigare kallmur. Foto från norr.

Figur 71. Utgrävd flottningsrännan belägen omkring 10 meter öster om vattendraget. Foto från söder.

• **Objekt 23: Flottningsanläggning**
– L2022:3233

Flottningsrännan, 50 meter lång i nord-sydlig riktning, grävd i västsluttning. Rännan är 1–1,5 meter bred och 0,6–0,8 meter djup, omgiven av uppkastade jordvallar på ömse sidor. Jordvallarna är 1,5–2 meter breda och 0,3 meter höga.

Omkring 10–15 meter väster om rännan löper det naturliga vattendraget.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är varaktigt övergiven sedan 1930-tal, av äldre tiders bruk i form av lämning kopplad till flottled. Lämningen är dock yngre än år 1850.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 72. Vy över Niagaradammen. Foto från sydväst.

• *Objekt 24: Dammvall – L2022:3234*

Dammvall till Niagaradammen. Dammvallen är 32 meter lång i öst-västlig riktning med vallens ändar anlagda emot naturliga sluttningar. Vid basen är vallen 8–10 meter bred, vid krönet 4–5 meter. Vallens höjd är intill 4,5 meter. Den är anlagd av jord och sten. Dammöppningen är 1 meter bred och har en bevarad dammlucka av trä under vattenytan som ännu reglerar vattenet. Övriga dammkonstruktioner i form av anordning för höjning och sänkning av spetlucka saknas.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är varaktigt övergiven sedan 1930-tal, av äldre tiders bruk i form av lämning kopplad till flottled. Lämningen är dock yngre än år 1850.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 73. Niagaradammens dammvall sedd från öst.

Figur 74. Niagaradammens bas sedd från nedströms sida. Vallen består av jord och stenbeklädnad. Foto från nordväst.

Figur 75. Utgrävd flottningsränna (objekt 25). Foto från norr.

- **Objekt 25: Flottningsanläggning**
– L2022:3235

Flottningsränna, 45 meter lång i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning. Rännans botten är 0,7–0,9 meter bred och 0,6 meter djup. Den omges av jord- och stenvallar, vilka är 3–4 meter breda och 0,3–0,6 meter höga. Möjligen utgör rännan en ursprunglig del av vattendraget då grävning förefaller ha utförts i området i väster i form av anläggandet av mindre våtmark/vattenhål strax söder om en bruksväg.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är varaktigt övergiven sedan 1930-tal, av äldre tiders bruk i form av lämning kopplad till flottled. Lämningen är dock yngre än år 1850.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 76. Spår av Skepphultas hagmark (objekt 26) i form av täta bestånd av hasselbuskar och röjningsrösen. Foto från nordöst.

• *Objekt 26: Fossil åker*
– L2022:3237

Röjningsröseområde, enligt häradskartan från åren 1864-67 utgjordes marken av hagmark till Skepphulta (RAK 1864-67:J112-65-16).

Inom ett område om 70×100 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning påträffades ett 20-tal röjningsrösen, 3-8 meter i diameter och 0,3-0,5 meter höga, av 0,2-0,5 meter stora stenar. Den omgivande marken är plan och stenröjd. I området växer rikligt med hasselbuskar. Lämningsytan är enbart inventerad inom inventeringsområdet och röjningsröseområdet fortsätter vidare mot norr och nordväst.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen utgörs av fossil åkermark, vilken enligt lämningstypslistan generellt inte ska bedömas som fornlämning även om lämningen bedöms vara äldre än 1850. Lämningen är emellertid varaktigt övergiven sedan hagmarken övergått till skogsmark. Lämningen är också av äldre tiders bruk.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 77. Skepphulta damm (objekt 27) uppströms. Invändigt utgjordes dammen av sankmark närmast öppningen. Foto från sydväst.

• Objekt 27: Dammvall – L2022:3236

Skepphulta damm till Skepphulta flottled. Dammvallen är 140 meter lång, i bågform i nordvästlig-sydöstlig riktning och ansluter i ändarna till naturliga förhöjningar. Den är uppförd av jord och sten med uppkastade jordmassor på dammens insida, mot vattenmagasinet och med upplagda stenar i slänt längs ytersidan. Den är mellan 4–8 meter bred vid basen och 1–3 meter bred vid krönet. Höjden varierar mellan 0,6–1,8 meter med högsta punkten vid dammöppningen. Öppningen är 3 meter bred med kallmurade och övertorvade sidor. Inga rester efter dammlucka finns bevarade och vatten regleras inte. Järnbultar, sannolikt från den utrivna dammluckan, har lagts på hög på en hörnsten vid dammöppningen.

Det tidigare vattenmagasinet är torrlagt med sank våtmark närmast dammöppningen. Dess ursprungliga storlek bör ha varit 120×140 meter i nord-sydlig riktning.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är varaktigt övergiven sedan 1930-tal, av äldre tiders bruk i form av lämning kopplad till flottled. Lämningen är dock yngre än år 1850.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

Figur 78. Skepphulta dammvall var jordfylld på insidan och stenbäklädd på utsidan. Foto från nordväst.

Figur 79. Skepphulta dammöppning. En tidigare dammlucka förefaller ha blivit utriven och järnbultar ligger prydligt upplagda på en hörnsten. Foto från nordöst.

Figur 80. Husgrund vid Eskilstorp, omgiven av plan mark, tidigare nyttjad som torpets åkermark. Foto från nordöst.

• **Objekt 28: Lägenhetsbebyggelse**
– L1980:8749

Torplämning, kallad "Eskilstorp" i härads-karta från åren 1864–67, "Pär Eskilssons torp" i karta från 1703 (RAK 1864–67:J112-35-11, LMS 1703:S64-1:1).

Inom 70×90 meter, i riktning nordnordväst-sydsydöst, finns tre husgrunder. Husgrunderna är belägna i områdets nordvästra del.

Husgrund efter boningshus 5×8 meter i nord-sydlig riktning och 0,3 meter hög, med enkel syllfot av 0,2–0,4 meter stora stenar. I husgrundens östra del syns ett närmast runt spis-mursröse med en diameter om 3,5 meter och 1 meter högt, av 0,1–0,2 meter stora stenar och tegelstenar.

Husgrund efter ekonomibyggnad, 5×5 meter stor och 0,3 meter hög med enkel syllfot av 0,2–0,5 meter stora stenar. Invändigt är husgrunden stenfylld och delvis med gjutet betonggol.

Husgrund efter jordkällare, 5×5 meter stor och 1,6 meter hög, med kallmurade väggar av 0,1–0,5 meter stora stenar. Öppning i norr.

Vid platsen finns en skylt:

*Eskilstorp, Siste brukare: Bertil Jansson 1930,
Svennevads hembygdsförening.*

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller Kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är äldre än år 1850, varaktigt övergiven och av äldre tiders bruk.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Fornlämning.

Figur 81. Dammvall (objekt 29) som anlagts vid en naturlig mosse.

• *Objekt 29: Dammvall – L2022:3238*

Dammvall, 50 meter lång i svag bågform, i öst-västlig riktning. Den är 1,5–4 meter bred och 0,4–1,7 meter hög. Dammvallens öppning är 1,7 meter bred. Vallen består av jord med inslag av sten. Omkring 30 meter söder om dammvallen inkommer även en grävd vattenfåra från sydväst från Eskilstorps västra del. Fåran är grävd längs en sträcka om 450 meter där vatten letts om från en naturlig bäck. Med hjälp av den grävda fåran samt vatten från Skepphulta flottled har vatten till vattenmagasin ansamlats vid platsen. Vattenmagasinets storlek bör ha varit 75×260 meter i nord-sydlig riktning.

ANTIKVARISK MOTIVERING

Lämningen uppfyller två av Kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är varaktigt övergiven sedan 1930-tal, av äldre tiders bruk i form av lämning kopplad till flottled. Lämningen är dock yngre än år 1850.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Övrig kulturhistorisk lämning.

REFERENSER

Tryckta källor

- Andersson, Rune. 1987. *Återvändan – Cathrinelunds lastageplats. En järnets hamn vid Hjälmarens*. Stora Mellösa hembygdsförening.
- Brevner, Erik. 1942. *Sydöstra Närkes sjönamn. Sjönamnen i Askers, Sköllersta och Kumla härader*. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning. 9.
- Brunius, Jan. 1984. Sköllerstabygden från medeltiden till omkring 1600, i: *Sköllerstabygden 2*, s. 18–48
- Edlund, Martin. 2011. Skålehyttan. Arkeologisk forskningsundersökning. *Örebro Läns Museum Rapport 2011:22*
- Eklund, Josef. 1961. Berggrunden i Kumlas urtid och framtid, i: *Kumlabygden 1: Berg, jord och skogar*, s. 11–198.
- Eriksson, Herman. 1933. Dendrologiska sevärdheter i Sydärke, i: *Lustgården – Årsskrift för föreningen för dendrologi och parkvård, årgång 14*, s. 22–40
- Eriksson, Herman. 1949. Skogsskötsel, trävaruindustri, jakt och fiske, i: Waldén 1949: *Skyllberg 1346-1646-1946, del 2*, s. 606–626.
- Eriksson, Märta. 1940. *Järnräntor under 1500-talet*. Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie Nr 11.
- Janson, Mats. 1984. Skogaholm – gården, bruket, människorna. *Sköllerstabygden 2*, s. 203–250.
- Molin, G & Svärdsson, G. 1890. *Information från Sötvattenslaboratoriet*. Drottningholm, Nr 16, 1980.
- Nordin, Carl. 2021. Skogaholms järnväg. *Hallsbergsbygden nr 2*, s. 3.
- Sahlin, Carl. 1932. Skogaholms järnbruk, i: *Fataburen, Årsbok för Skansen och Nordiska museet*, s. 239–258
- Ulfhielm, A. 2018. Damm 105 – Masugnshallens damm (Tisaren)
- Ulfhielm, A. 2018. Damm 107 – Smedjefallets damm (Skogaholm)
- Waldén, Bertil. 1947: *Skyllberg 1346-1646-1946, del 1*.
- Waldén, Bertil. 1949: *Skyllberg 1346-1646-1946, del 2*.
- Werner, Margit. 1978. Naturgeografi samt naturgivna förutsättningar från äldsta tid till idag, i: *Sköllerstabygden 1*, s. 17–61.
- Wiktorsson, Per-Axel. 1978. Sockenbor och utsocknes jordägare i bevarade medeltidshandlingar, i: *Sköllerstabygden 1*, s. 144–162.

Otryckta källor

- Kindblom, Gösta: "Handlingar rörande torrläggning av mark tillhörande "Skogaholms vattenavledningsföretag". *Länsstyrelsens arkiv*.
- Länsstyrelsens sjöfaktablad 2017: Tisaren
- Länsstyrelsens sjöfaktablad 2018: Sottern
- Länsstyrelsen 2013: Tisarens vattenavrinningsområde
- Sundberg, John: "Alla handlingar rörande uppdämningsförhållanden vid sjön Tisarens utlopp uti Hallsbergs socken af Örebro län, upprättade vid syneförrättningen år 1890. *Lantmäterimyndigheten 18-HAE-169*

Arkivmaterial

- ARKIVCENTRUM I ÖREBRO
- Hasselfors bruk
- SKYLLBERGS BRUKSARKIV
- Skogaholms arkiv
- ÖVRIGA ARKIV
- Örebro läns museum, bildarkiv: <https://digitaltmuseum.org/>
- Örebro Stadsarkiv, Bildarkiv: <http://mediaarkiv.orebro.se:8080/bildarkivet/>
- Tekniska museet, bildarkiv: <https://digitaltmuseum.org/>

Webmaterial

- www.i-fiske.se/fiske-sottern
- www.hfsk.nu
- www.skogsstyrelsen.se/skogens-parlor
- Arne Holmer: <https://www.arnesbilder.se/>

Historiska lantmäteriakter

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV (LMA)

- 1700. Å, geometrisk karta, akt: 18-HAE-3
- 1700. Lagmansbacka, konceptkarta, akt: 18-HAE-19
- 1828. Österkvarn, övrigt, akt: 18-SVE-60
- 1855. Skogaholm och Emta. Karta över Skogaholm och Emta 1 mantal säteri med underlydande hemmanen. Kartan upprättad åren 1836, 37, 38 och 1839. Kartan fastställd och renritad år 1855. Akt: 18-SVE-75
- 1855. Skogaholm. Konceptkarta upprättad åren 1836, 37, 38 och 1839, till 18-SVE-75. Akt: 18-SVE-72.
- 1890. Alla handlingar rörande uppdämningsförhållanden vid sjön Tisarens utlopp uti Hallsbergs socken af Örebro län, upprättade vid syneförrättningen år 1890. Vattenåtgärd, akt: 18-HAE-169.

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV (LMS)

- 1637. Emta, Geometrisk karta, akt: S1:196
- 1637. Korpetorp, geometrisk karta, akt: S1:195
- 1637. Mellankvarn och Österkvarn, geometrisk karta, akt: S1:214
- 1684. Skogaholms säteri, geometrisk avmätning, akt: S9:6
- 1688. Hallsbergs socken, akt: S8:6
- 1688. Svennevads socken, akt S8:5
- 1689. Lagmansbacka, geometrisk karta, akt: S3:54
- 1703. Svennevads socken, akt: S64-1:1
- 1703. Sörberg, geometrisk karta, akt: S64-57:1
- 1703. Österkvarn, geometrisk karta, akt: S64-63:1
- 1764. Svennevads by, akt, S64-52:3

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARKIV (RAK)

- 1864–67, Hallsberg, Häradsekonomiska kartan, akt:J112-65-11
- 1864–67, Östra hjärta, Häradsekonomiska kartan, akt:J112-65-16
- 1864–67, Svennevad, Häradsekonomiska kartan, akt:J112-65-12

BILAGOR

Objektplaner

Figur 82. Objektplan över objekt 1–7 vid Skogaåns inlopp från Tisaren. Skala 1:10 000.

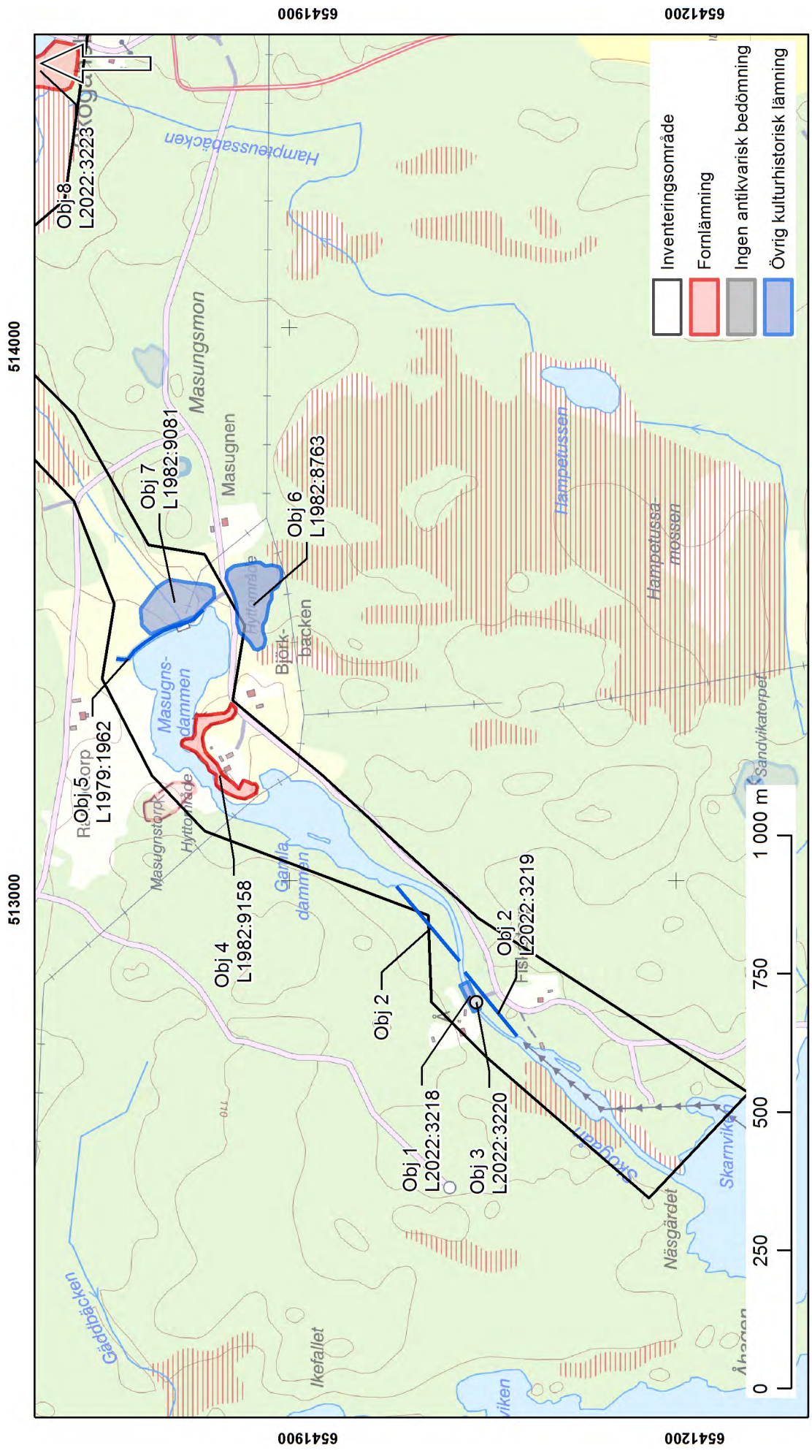
Figur 83. Objektplan över objekt 8–10 vid Skogaåns utlopp i Skogasjön. Skala 1:10 000.

Figur 84. Objektplan över objekt 11–13, vid Svennevadsåns inlopp från Skogasjön. Skala 1:10 000.

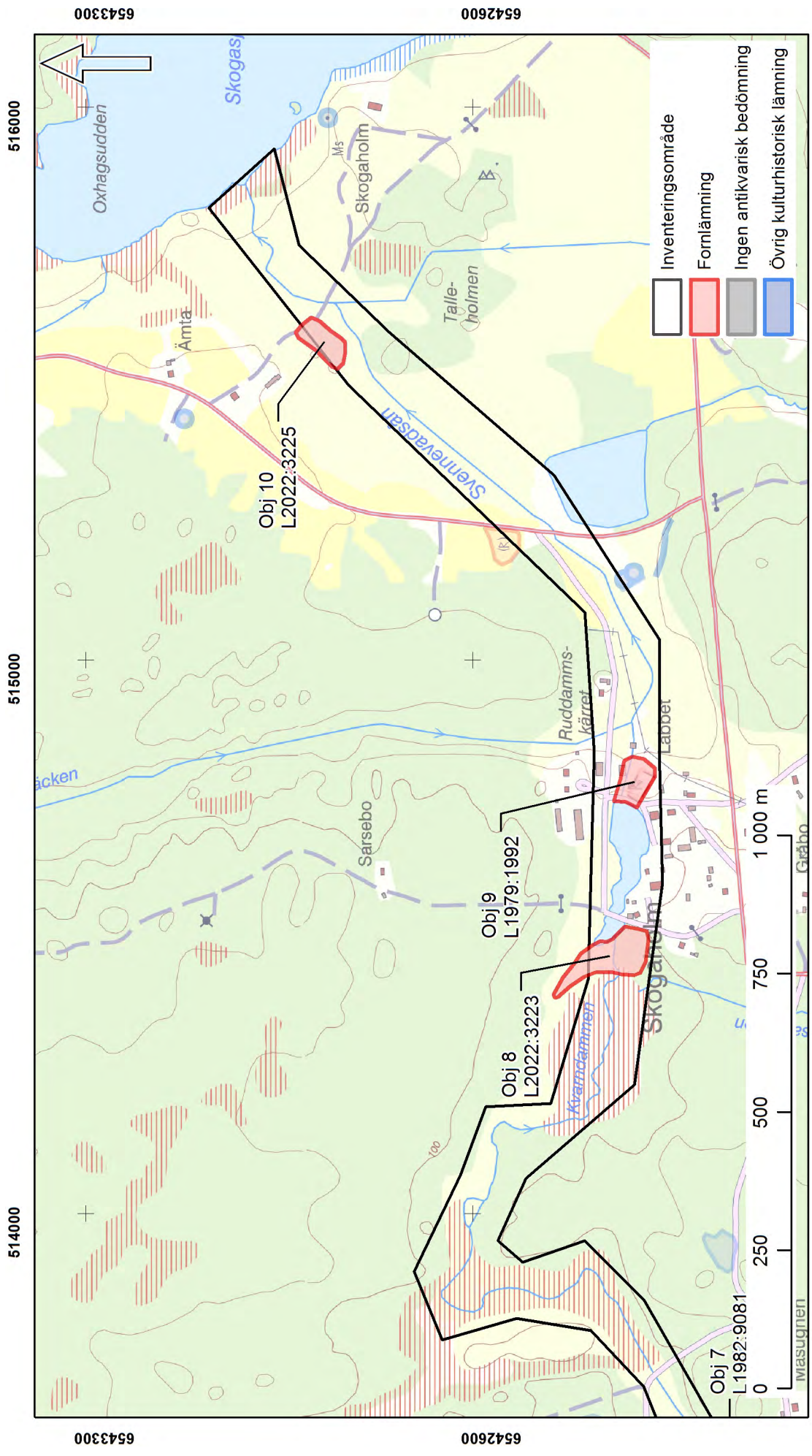
Figur 85. Objektplan över objekt 14–19 i området kring Lagmansbacka. Skala 1:10 000.

Figur 86. Objektplan över objekt 19–21 vid Svennevadsåns utlopp i Sottern. Skala 1:10 000.

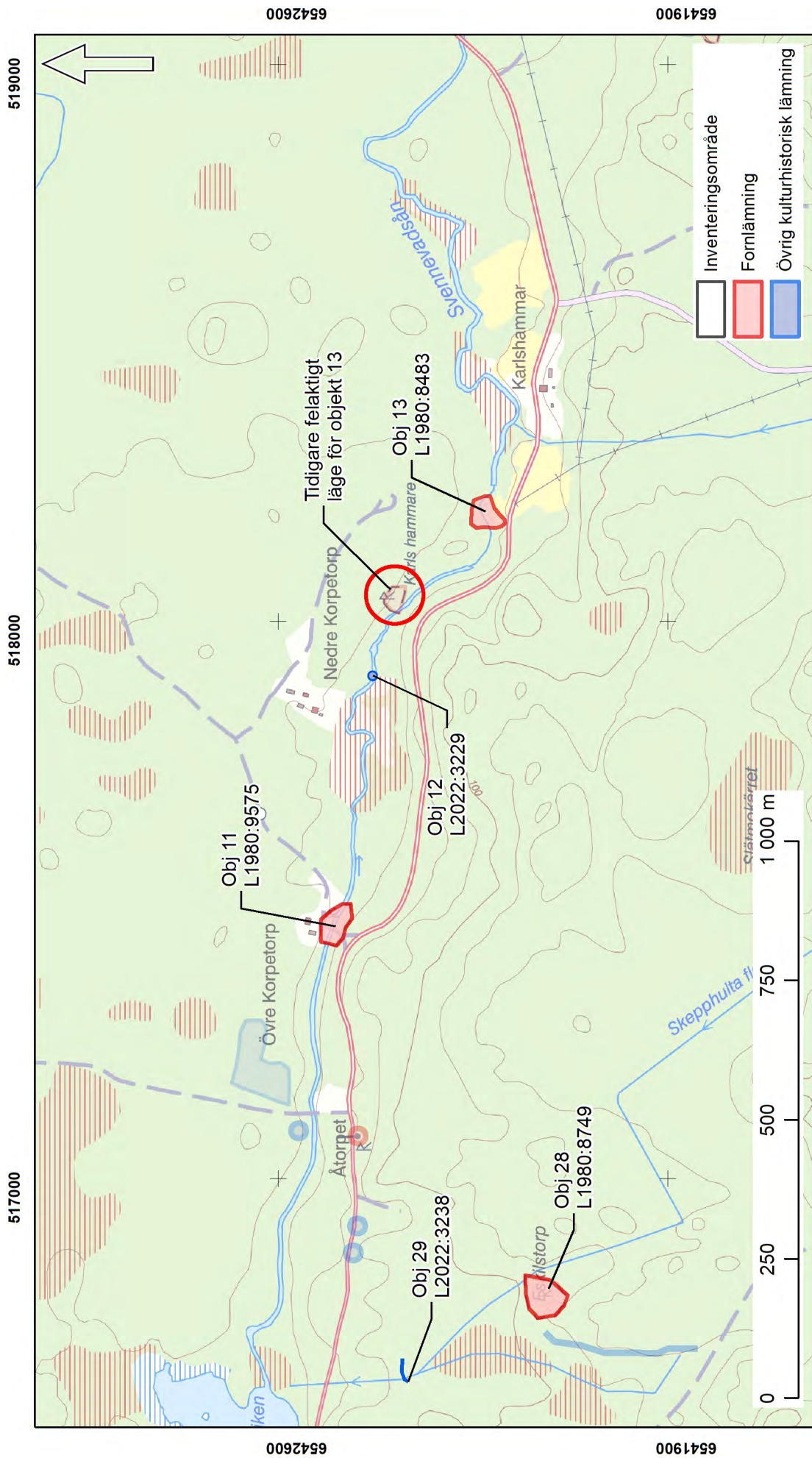
Figur 87. Objektplan över objekt 22–29 längs Skepphulta flottled. Skala 1:10 000.

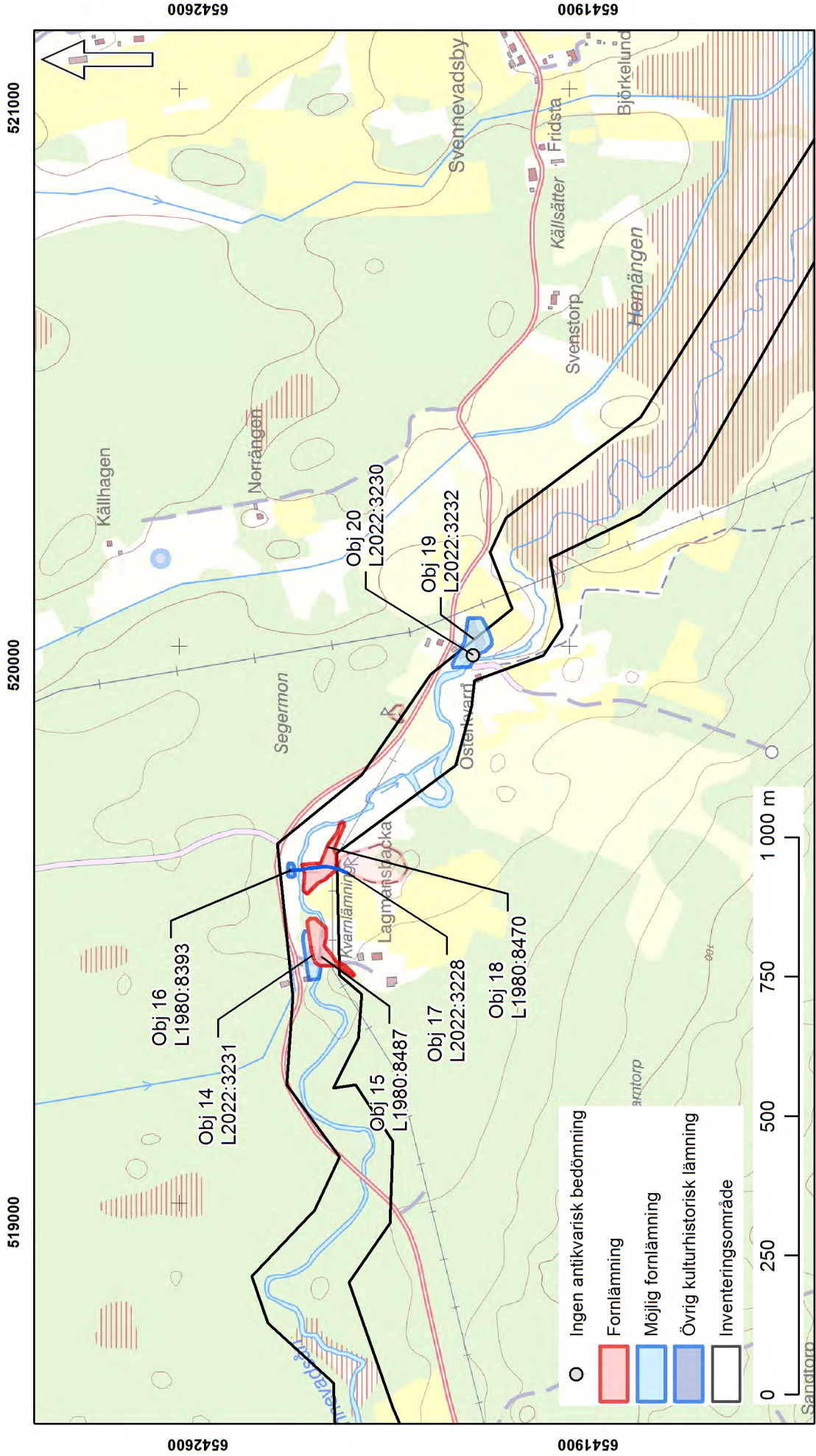
Figur 82. Objektplan över objekt 1–7 vid Skogaåns inlopp från Tisaren. Skala 1:10 000.

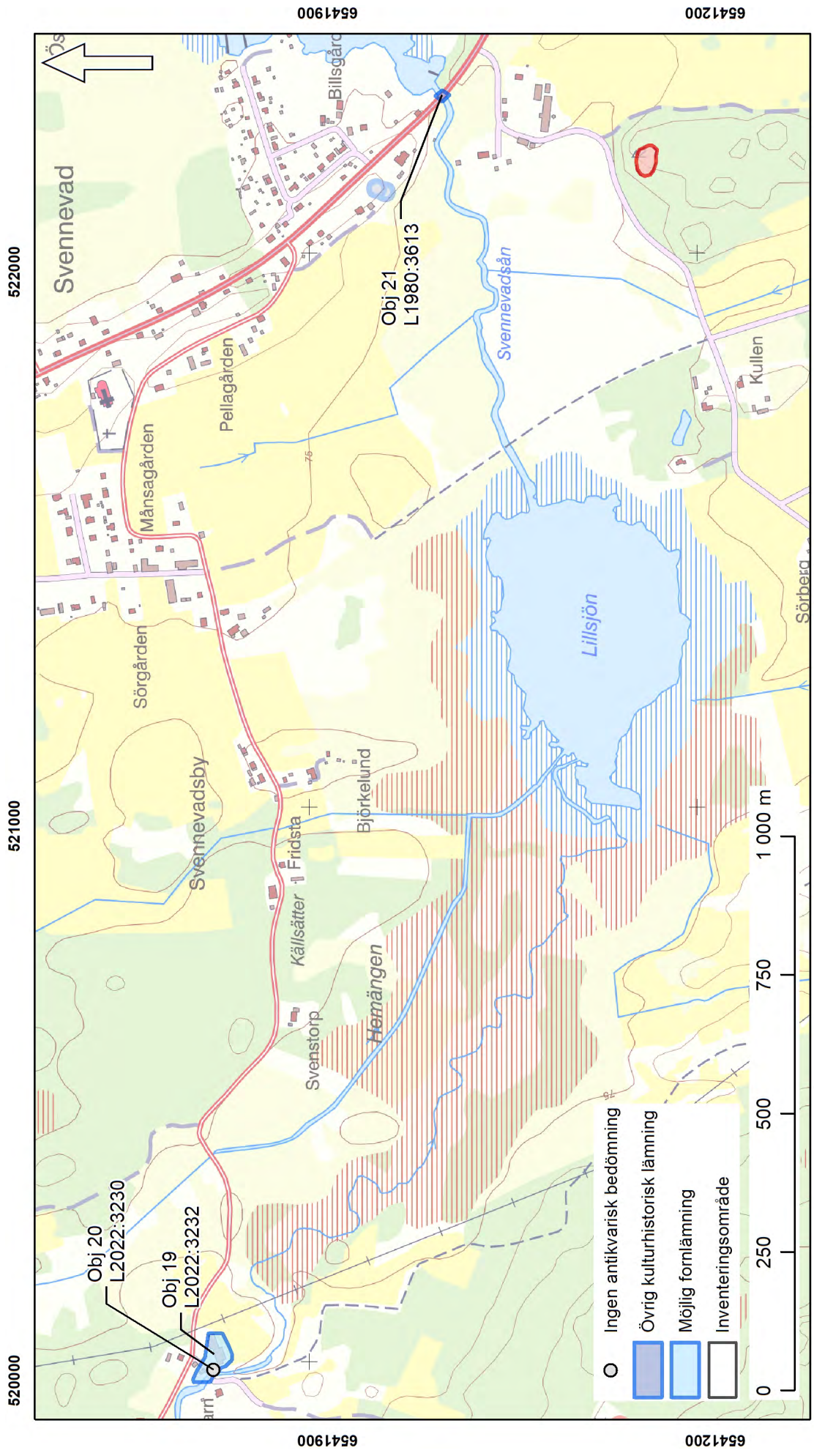
Figur 83. Objektplan över objekt 8–10 vid Skogaåns utlopp i Skogasjön. Skala 1:10 000.

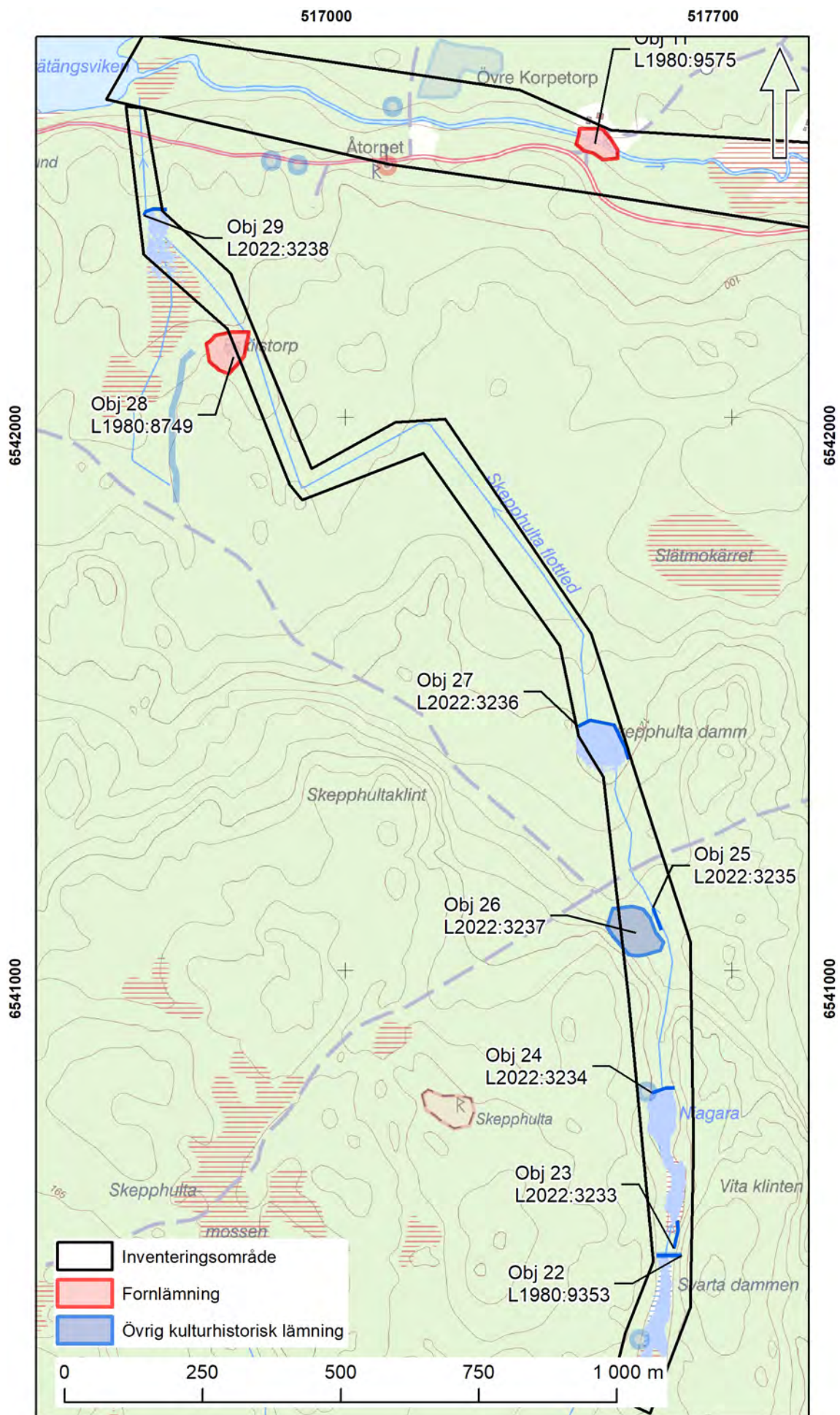
Figur 84. Objektplan över objekt 11–13, vid Svennevadsåns inlopp från Skogasjön. Skala 1:10 000.

Figur 85. Objektplan över objekt 14–19 i området kring Lagmansbacka. Skala 1:10 000.

Figur 86. Objektplan över objekt 19–21 vid Svennevadsåns utlopp i Sottern. Skala 1:10 000.

Figur 87. Objektplan över objekt 22–29 längs Skepphulta flottled. Skala 1:10 000

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2022:25

